

**Stavovi i očekivanja građana i građanki
o pravednoj tranziciji u opštini
Lazarevac, mestu u Srbiji koje ugrožava
eksploatacija uglja**

**POZIV SVIMA:
PROBUDIMO SE!**

Jun 2021. godine

Autor:

Maja Pupovac, PhD

Autorstvo i finansijska podrška:

Autorka studije je Dr Maja Pupovac, samostalni istraživač, angažovana od strane Evropske mreže za klimatsku akciju (CAN Europe), koja je angažovala i finansirala studiju. Informacije i stavovi izneti u ovoj studiji su isključivo lični stavovi autora i ni na koji način ne izražavaju zvanično mišljenje CAN Europe.

Climate Action Network (CAN) Europe

Mundo B

Rue d'Edimbourg 26

1050, Brussels

Belgium

Web: www.caneurope.org

Objavljeno:

Jun 2021. godine

Fotografije:

Maja Pupovac @2021 sva prava zadržana

Prevod:

Tatjana Petovar

Napomena:

U tekstu smo nastojali da poštujemo rodnu korektnost u meri koja ne narušava uobičajeni ritam teksta.

POZIV SVIMA: PROBUDIMO SE!

**Stavovi i očekivanja građana i građanki
o pravednoj tranziciji u opštini Lazarevac,
mestu u Srbiji koje ugrožava eksploatacija uglja**

Sažetak

Ova studija predstavlja sveobuhvatan kvalitativan i kvantitativan izveštaj o uticaju ugljenokopa na lokalnu zajednicu Lazarevca, Srbija, s ciljem da obuhvati i prikaže situaciju „gledano odozdo“ i da ukaže na potrebe i želje njenih žitelja vezane za ključna pitanja energetske i pravedne tranzicije. Studija istražuje svest i stavove građana i građanki o obe tranzicije i nudi preporuke kako da se, na osnovu prikupljenih podataka, unapredi komunikacija i protok unformacija među zainteresovanim akterima na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou. Ambicija ove studije je da postane ključni izvor informacija i priručnik za izradu odgovarajućih delotvornih strategija komunikacije i zagovaranja koje treba da dovedu do energetske i pravedne tranzicije.

SADRŽAJ

1.REZIME	6
2.UVOD	10
2.1. Niko ne sme ostati zaboravljen na Zapadnom Balkanu	10
2.2. Niko ne sme ostati zaboravljen u Lazarevacu, Srbija	11
Upoznajte Lazarevac	15
3.LAZAREVAC DANAS.....	17
3.1. Sedište najvećeg kompleksa za eksplotaciju uglja u Srbiji.....	17
3.2. Geografski položaj	17
3.3. Demografija.....	18
3.4. Privreda	21
3.5. Kultura	23
3.6. Rudarstvo	25
3.7. Zagađenost vazduha i zdravlje građana	27
Dobrodošli u Lazarevac	29
4.ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE	31
4.1. Prašina u vazduhu.....	31
4.2. Rđa u vazduhu.....	44
5. PRAVEDNA TRANZICIJA.....	55
5.1. Strah	55
5.2. Bes.....	67
6. LAZAREVAC SUTRA	84
6.1. Kakav dom?	84
6.2. Čiji dom?	88
Građani/ke Lazarevca poručuju: Probudimo se!	92
7. ZAKLJUČCI	94
7.1. Ključni nalazi	94
7.2. Preporuke	96

REZIME

1. REZIME

Ova studija predstavlja sveobuhvatan kvalitativan i kvantitativan izveštaj o uticaju ugljenokopa na lokalnu zajednicu Lazarevca, Srbija, s ciljem da obuhvati 'pogled odozdo' i da ukaže na strepnje, potrebe i želje žitelja Lazarevca vezane za ključna pitanja energetske i pravedne tranzicije.

Polazeći od toga da dobro utemeljena komunikaciona kampanja počiva na detalnjom poznavanju ciljnih grupa kojima se obraća, ova studija se bavi razumevanjem i stavovima građana o pravednoj tranziciji. Istovremeno sadrži i preporuke, zasnovane na prikupljenim podacima, o tome kako se može poboljšati komunikacija i protok informacija među zainteresovanim akterima na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou, da bi žitelji ugroženih zajednica stekli dovoljno znanja da se uključe u javne rasprave o dugoročnoj energetskoj i pravednoj tranziciji.

Tokom istraživanja su postavljena sledeća pitanja:

- Šta građani Lazarevca znaju o energetskoj tranziciji, a posebno o pravednoj tranziciji?
- U kojoj su meri uključeni u proces donošenja odluka?
- Koga prepoznaju kao ključne aktere procesa planiranja na lokalnom nivou?
- Ko su postojeći, a ko potencijalni nosioci promena u ovoj ugljem zagađenoj lokalnoj zajednici?
- Kako građani Lazarevca vide svoju budućnost bez ugljenokopa?

Sledstveno primarnom cilju da se prvo čuje ono što građani Lazarevca imaju da kažu, istraživanje je sprovedeno kvalitativnom metodom poput dubinskih intervjua (23 intervju sa 27 intervjuisanim građana/ki) u vidu polu-formalnih i neformalnih intervjua i razgovora, kao i putem posmatranja sa učešćem i bez učešća. Istraživanje je trajalo od avgusta 2020. godine do februara 2021. godine. Nakon toga je sledilo mrežno (on-line) prikupljanje kvantitativnih podataka iz istraživanja koje je obavljeno sa 21 organizacijom civilnog sektora u Srbiji; na

kraju je podeljen standardizovani upitnik koji je ispunilo 118 građana/ki Lazarevca.

Ambicija ove studije je da postane ključni izvor informacija i priručnik za izradu odgovarajućih delotvornih strategija komunikacije i zagovaranja, koje treba da dovedu do energetske i pravedne tranzicije, odnosno društvene transformacije ka održivom razvoju.

Zašto izučavamo Lazarevac?

Lazarevac je središte najvećeg kompleksa rudnika uglja RB Kolubara (Rudarski basen Kolubara); to je i najveća organizaciona jedinica unutar državne kompanije za snabdevanje električnom energijom EPS (Elektroprivreda Srbije). RB Kolubara proizvodi oko 30 miliona tona lignite godišnje. Najveći deo tog lignita prevozi se 30 km dugim putem od rudnika do TE Nikola Tesla Obrenovac (TENT). Termoelektrane Kolubara i Obrenovac zajedno proizvode preko 50% električne energije u Srbiji.

Rudarski basen Kolubara (RB Kolubara) proizvodi oko 75% lignita za potrebe EPS-ovih toplana. Sedište RB Kolubara je u Lazarevcu. Prema zvaničnim podacima EPS-a iz maja 2019, RB Kolubara je imala 11.880 zaposlenih. Gledano ekonomski, lignit je najvažniji prirodni resurs opštine Lazarevac. Oko 150 kompanija i oko 400 samostalnih preduzetnika radi za rudarsku industriju i prateće delatnosti. Rudnici i kamenolomi zapošljavaju skoro 40% radno sposobnog stanovništva, što je znatno više od ostalih delova Srbije, uključujući i Beograd sa okolinom. Faktički, Lazarevac je zahvaljujući rудarstvu jedna od ekonomski najrazvijenijih opština u Srbiji.

Eksplotacija lignita u RB Kolubara značajno utiče na stepen zagađenosti vazduha, poljoprivrednog zemljišta i vode u celom regionu, što u velikoj meri ugrožava zdravlje ljudi. Smatra se da su termoelektrane Nikola Tesla A i Nikola Tesla B treći odnosno šesti po veličini SO₂ zagađivači u Evropi, koji emituju 109.000 odnosno 57.100 tona ovog otrova. Nikola Tesla je, takođe, četvrti zagađivač u Evropi kada je reč o emisiji PM10 čestica, dok TE Kolubara u Velikim Crnjenima kod Lazarevca, zauzima slavno treće mesto emitujući 3,255 tona otrovnih materija.

Zivotna sredina: prašina i rđa

Kada je reč o upućenosti građana/ki u ekološke probleme, može se reći da jedan broj žitelja Lazarevca ima svest o zagađenosti sredine u kojoj žive. Oni, međutim, smatraju da im nisu dostupni pouzdani podaci o stepenu zagađenosti i merama zaštite, što ih u velikoj meri sprečava da se suoče sa ovim problemom. Oni kažu da ne primećuju da kod ljudi raste svest i upućenost u ekološke probleme. Većina sagovornika/ca veruje da su ključni podaci „prekriveni prašinom“ prvenstveno zbog toga što ni država ni lokalna vlast i nadležne institucije ne rade dovoljno na tome da građane obaveste i osveste u kojoj meri im je ugrožena životna sredina.

U pogledu toga koliko su građani na lokalnu uključeni u rešavanje problema i donošenje odluka, većina ispitanika/ca smatra da je učešće stanovnika grada „zапуштено“, odnosno, da su ljudi nemotivisani, obeshrabreni, pa čak i nezainteresovani za bilo kakav angažman u rešavanju životnih problema svoje zajednice. Aktivisti i članovi nevladinih organizacija smatraju da ih (čak namerno) isključuju iz odlučivanja na lokalnu, što dodatno frustrira ono malo preostalih entuzijasta koji su na granici da dignu ruke od dalje borbe.

Pravedna tranzicija: strah i bes

Kada je reč o tome šta žitelji Lazarevca znaju o problemima energetske i pravedne tranzicije, većina sagovornika/ca zaista zna šta je pravedna tranzicija, ali smatra da je zanemarljiv broj njihovih sugrađana koji znaju o čemu je reč. Oni upućeni uglavnom pripadaju urbanoj, bolje obrazovanoj mlađoj i srednjoj generaciji. Obavešteni su i uključeni u savremene kanale komunikacije poput interneta i društvenih mreža.

Druga kategorija žitelja Lazarevca su oni koji učestvuju u nekim od akcija lokalnih ekoloških pokreta i organizacija i koji jesu obavešteni o energetskoj tranziciji, ali znatno manje svesti imaju o tome šta je pravedna tranzicija. Utisak je da niko od njih nije aktivno i kontinuirano angažovan na tome da podiže svest sugrađana o navedenim problemima. Nakon što im se objasni, većina sagovornika u Lazarevcu je voljna da shvati zašto je važna energetska reforma i pravedna tranzicija. Ljudi su uglavnom svesni

toga da je postojeće stanje loše, ali ostaju nemirni kada treba da dignu glas i kažu šta očekuju i kako vide budućnost. Čute jer strepe šta će reći lokalna vlast, poslodavci i institucije države.

Što se tiče pitanja ko su trenutni i potencijalni nosioci promena u ovoj zagađenoj sredini, ko je taj ko bi mogao planski osmisliti lokalni razvoj, sagovornici su ispoljili visok stepen nepoverenja prema svim ključnim akterima koji su uključeni u proces energetske tranzicije: u lokalnu vlast, sindikate, poslodavce i državu. Iako su država i lokalna vlast prvenstveno dužni da građanima pruže informacije i da sprovedu energetsku i pravednu tranziciju, na njih se gleda kao na one koji nemaju ni interes niti volju da se ozbiljno bave ovim problemom. Štaviše, osvešćeni aktivisti Lazarevca ne gaje poverenje ni prema svojim sugrađanima. Oni veruju da ti građani/ke ne žele da se uključe u rešavanje lokalnih problema, bilo zato što nisu blagovremeno obavešteni, ili zato što su prosti uspavani i pasivni nakon višedecenijske zapostavljenosti. Rezultat toga je da ljudi u Lazarevcu pre svega osećaju bes.

Lazarevac sutra: Kakav dom? Čiji dom?

Uopšteno govoreći, za lokalnu zajednicu u Lazarevcu pitanje energetske tranzicije je „tabu“ tema. Oni misle da ne mogu podići kolektivnu svest niti blagovremeno planirati postepeno zatvaranje rudnika; odnosno veruju da nema načina da se Kolubara zatvorí i da se to neće desiti ni pod kojim uslovima.

Kod sagovornika/ca u Lazarevcu provejava sveopšte odsustvo motivacije i zainteresovanosti. Starije generacije ne žele da se uključe u proces koji im može (finansijski) ugroziti budućnost, jer im je rad u rudniku omogućio da izdržavaju svoje porodice, kao i da obezbede posao svojoj deci. Srednje generacije imaju siguran posao koji njima i porodicama obezbeđuje dobar život; oni često ostaju lojalni svojim poslodavcima i lokalnoj vlasti. Mlađe generacije su zadovoljne s relativno dobrim prosečnim zaradama za Srbiju, što im omogućuje lagodan život. Mladi ljudi, koji su svesni da je energetska tranzicija nužna i koji u tome vide korist i za sebe, nailaze na nerazumevanje i neuvažavanje od strane sugrađana, što mnoge

navodi da se sele u Beograd ili u inostranstvo.

Upitani o alternativama za Lazarevac ukoliko se termoelektrana zatvori, većina ispitanika/ca je bila skeptična. Oni veruju da će Lazarevac, zatvori li se rudnik, postati "grad duhova"; mnogi su već kupili ili planiraju da kupe stanove u Beogradu i da se tamo nastane.

Ovi nalazi su ozbiljno upozorenje za sve zaiteresovane aktere u oblasti energetske i pravedne tranzicije.

Šta bi trebalo/moralo da se uradi?

Da bi se obezbedila pravedna tranzicija ka održivoj ekonomiji i čistijoj budućnosti potrebna su višeslojna rešenja. Znalačko i participativno odlučivanje zahteva komunikaciju širokog spektra koja će pokrenuti različite zaiteresovane aktere od lokalnog, preko regionalnog i nacionalnog do EU nivoa.

Građani/ke Lazarevca bi trebalo među prvima da se uključe u taj proces. Stoga je važno fokusirati se na podizanje svesti građana o energetskoj i pravednoj tranziciji; stanovništvo mora biti obavešteno o promenama u oblasti energetske i pravedne tranzicije i o koristi koju će im to doneti; ljudima treba podrobno objasniti šta donosi prelazak na nove izvore energije. Potrebno je da ovaj proces vode pouzdani ljudi jer vlada veliko nepoverenje prema svim ključnim akterima vlasti. Prema saznanjima iz istraživanja na terenu idealno bi bilo da agenti promene budu lokalni i/ili nacionalni nezavisni

stručnjaci, odnosno nevladine organizacije koje se bave energetskom i pravednom tranzicijom.

Kao potencijalne lokalne agente promena treba podržati mlade aktiviste i aktivistkinje iz Lazarevca. Njima je, međutim, potrebna pomoć da bi se osposobili da lokalnoj zajednici pruže precizne i blagovremene informacije i da rade na podizanju svesti sugrađana.

Institucije države su dužne da celokupnoj javnosti pruže pouzданje informacije o energetskoj reformi i pravednoj tranziciji; istovremeno, nacionalne nevladine organizacije i ostali ključni akteri treba da vrše dovoljno jak pritisak na lokalnu i centralnu vlast da se aktivnije uključi u energetsku i pravednu tranziciju. Ukoliko se organi vlasti angažuju i otvoreno progovore o pravednoj tranziciji u Lazarevcu, to će umanjiti strah dela građanstva i ohrabriti ih da se proaktivno uključe u taj proces.

Međunarodne i EU institucije treba da vrše ozbiljan pritisak na centralnu vlast (preko nje i na lokalnu), da se istinski i strateški posveti ovom problemu. Potrebno je da EU i međunarodne institucije strogo kontrolišu fondove koje daju srpskom energetskom sektoru i da primene striktnije mere u slučaju neprimerenog raspolaganja tim fondovima. S druge strane, veoma je važna aktivna uloga svih javnih institucija i državnih tela, zbog čega im treba omogućiti da se uključe u međunarodne mreže, programe, projekte i aktivnosti i učiniti sve da im fondovi za energetsku i pravednu tranziciju postanu još pristupačniji.

UVOD

NIKO NE
SME OSTATI
ZABORAVLJEN

2.UVOD

2.1. Niko ne sme ostati zaboravljen na Zapadnom Balkanu

”

Treba da budemo solidarni s najugroženijim regiononima u Evropi, kao što su područja rudnika uglja i slične regije, kako bismo stvorili uslove i omogućili da Zeleni dogovor svi podrže i da ga ostvare.¹ Frans Timmermans (Frans Timmermans), Izvršni podpredsednik Evropske komisije

“Solidarnost”, “podrška”, “šansa” – to je ono što je potrebno regijama s rudnicima uglja širom Evrope ukoliko želimo plavlje nebo i čistiji vazduh u ne tako dalekoj budućnosti. Mehanizam pravedne tranzicije - *The Just Transition Mechanism (JTM)* je ključno sredstvo koje treba da obezbedi pravednu tranziciju i klimatski neutralnu ekonomiju, koja nikoga neće ostaviti po strani. **Pravednost, bez izuzetka** – predstavlja dodatni skup vrednosti koje treba da pokažu svoj puni sadržaj kada je reč o zajednicama koje žive oko ugljenokopa. Uspostavljanje socijalne pravde kao vodećeg principa energetske tranzicije treba da omogući da se (opravdano) uplašenom stanovništvu rudarskih naselja posveti ne samo posebna pažnja, već i da se podstaknu da postanu glavni nosioci promena.

Cilj Evropskog zelenog dogovora - *European Green Deal (EGD)* je da se sa ozbiljnim izazovima klimatskih promena i sa uništavanjem životne sredine izbori tako što će se preći na cirkularnu ekonomiju, obnoviti biološka raznovrsnost i smanjiti zagađenost vazduha, zemlje i vode. Do 2050. godine Evropa će postati prvi klimatski neutralan kontinent koji će biti uzor ostatku sveta. Ovaj se cilj, međutim, može postići samo ukoliko ta uzvišena vizija nadiće granice država članica EU. Imajući u vidu da 16 termoelektrana na ugalj na Zapadnom Balkanu, sa ukupnim kapacitetom od 8,7GW, emituje više sumporodiksida od 250 termoelektrana unutar EU, čiji je kapacitet 156GW², veoma je važno da ovaj region dobije smernice i mehanizme pomoću kojih će uspeti da se izbori sa problemima energetske i pravedne tranzicije.

U decembru 2020, *Grupacija Svetske Banke - World Bank Group i Evropski koledž - College of Europe (Natolin campus)*, Sekretariat energetske zajednice - Energy Community Secretariat, Evropska banka za rekonstrukciju i razvoj - *European Bank for Reconstruction and Development*, Evropska komisija i Vlada Poljske su zvanično objavili Platformu inicijative za Zapadni Balkan i Ukrajinu - **Platform Initiative for the Western Balkans and Ukraine** (u daljem tekstu; **Platforma**). Poput sestrinske inicijative pod nazivom Platforma za regije ugljenokopa u tranziciji koja je 2017. ustanovljena za zemlje Evropske unije, ova **Platforma** ima za cilj da zemlje u susedstvu EU i one koje su u procesu pridruživanja podrži u njihovim naporima da se oslobole uglja. Da bi ostvarila ovaj cilj **Platforma** pruža zagađenim regijama i lokalnim zajednicama neprocjenjivu podršku; pomaže im da formulišu i primene sveobuhvatne mere uz razmenu znanja, međusobne posete stručnjaka, tehničku pomoć, odlaske na stručne seminare po svetu, koji se bave ugljenokopima kao i veoma važnim pitanjem finansiranja projekata tranzicije. Ova se **Platforma** bazira na opredeljenju zemalja Zapadnog Balkana da se posvete prelasku na zelenu energiju, što su izrazile u Podgoričkoj deklaraciji od 21. februara 2019. godine - *Podgorica Joint Statement of 21 February 2019*. Inicijativa je naknadno podržana i usmerena Sofijskom deklaracijom o „Zelenoj agendi“ za Zapadni Balkan, iz novembra 2020. godine.

¹ Zvanični portal Evropske unije: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/actions-being-taken-eu/just-transition-mechanism_en

² Hronično zagađenje vazduha – EU akcija na Zapadnom Balkanu će poboljšati zdravlje i privredu cele Evrope. HEAL, CAN Europe, Sandbag, CEE Bankwatch Network i Europe Beyond Coal. 2019.

2.2. Niko ne sme ostati zaboravljen u Lazarevcu, Srbija

2.2.1. Cilj studije i istraživačka pitanja

Iako postoji uvid u ekološke probleme i iskazana volja onih na najvišem političkom nivou da se oni rešavaju, postavlja se pitanje u kojoj meri lokalne zajednice Zapadnog Balkana koje su pogođene eksploatacijom uglja stvarno razumeju složenost energetske i pravedne tranzicije i nužnost temeljnih promena u dekadama koje dolaze? Pitanje je i kako građani/ke, koji direktno zavise od rudarstva, gledaju na ove procese i šta oni vide kao glavni problem u sprovođenju pravedne tranzicije na lokalnom nivou? I konačano, u kojoj se meri čuju, uvažavaju i podržavaju glasovi žitelja lokalnih zajednica koji žive u regijama oko ugljenokopa?

Cilj ove studije je da se čuju i uvaže glasovi građana na lokalu sa uverenjem da energetska tranzicija na Zapadnom Balkanu može biti uspešna samo ukoliko postoji dobro osmišljen srednjoročan i dugoročan plan komunikacije, koji nužno zahteva angažovanje žitelja lokalnih zajednica pogođenih eksploatacijom uglja. Da bi se podstakla rasprava o energetskoj i pravednoj tranziciji na Zapadnom Balkanu potrebno je pribaviti odgovarajuće podatke o tome ko su ti ljudi, kakve su njihove racionalne i emotivne reakcije i šta su njihove aspiracije.

Saglasno cilju da istražimo posebnost rudarskog naselja Lazarevac u Srbiji, **u studiji smo koristili sledeća pitanja:**

- Šta žitelji Lazarevca **znaju** o energetskoj tranziciji, posebno o pravednoj tranziciji?
- U kojoj su meri **uključeni** u procese donošenja odluka?
- Koga vide kao **ključne aktere** u planiranju lokalnog razvoja?
- Ko su postojeći, a ko potencijalni **agenti promena** u ovoj rudarskoj zajednici?
- Kako žitelji Lazarevca gledaju na **budućnost bez uglja**?

Ambicija studije je da, na osnovu odgovora na gornja pitanja, postane osnovni izvor informacija i smernica za osmišljavanje realne i delotvorne strategije komunikacije i zagovaranja promena. Usmerena je na to da omogući da ključne političke odluke budu zasnovane na poznavanju situacije, da građanima Lazarevca ponudi realna i prihvatljiva rešenja koja će omogućiti vitalan proces bezbedne energetske tranzicije.

2.2.2. Metodologija

Uvažavajući primarni cilj istraživanja da je potrebno čuti šta građani/ke Lazarevca imaju da kažu, umesto da im se nameće šta treba da rade, gore navedena pitanja su koncipirana tako da daju "pogled odozdo". To znači da istraživački postupak koristi kvalitativne metode kojima se dobijaju autentični stavovi stanovnika rudarskog Lazarevca o njihovim strepnjama, potrebama i željama vezanim za pravednu tranziciju. Kvalitativni metodi istraživanja (poput dubinskih intervjua, poluformalnih i neformalnih intervjua i razgovora, posmatranja sa učestvovanjem i bez učestvovanja), dodatno su potkrepljeni **kvantitativnim podacima koji su prikupljeni mrežnom (on-line) anketom i standardizovanim upitnikom, koji su distribuirale i popunile organizacije civilnog društva (NVO) u Srbiji i građani/ke Lazarevca.**

Slika 1. Lazarevac, pešačka zona u centru grada, pogled na gradsku biblioteku.

Slika 2: Lazarevac, pogled iz pravca gradske biblioteke prema glavnoj pešačkoj zoni u centru grada.

Mrežna (on-line) anketa među civilnim grupama i organizacijama koje se bave zaštitom prirode u Srbiji sprovedena je da bi se videlo u kojoj meri civilno društvo uspeva da posreduje i prenosi poruke između političara/donosioca odluka i žitelja rudarskih naselja, kao i da bi se saznalo šta građani misle koje su glavne prepreke pravednoj tranziciji u Lazarevcu i ostalim rudarskim regionima u Srbiji (Aneks 2).

Osim navedenog, istraživanje je obuhvatilo i **posmatranje uslova svakodnevnog života ispitanika/ca** u Lazarevcu, kao što je: upoznavanje s gradskom strukturu, infrastrukturom, demografijom, istorijskim i verskim nasleđem ove opštine; posmatranje svakodnevnih socijalnih, ekonomskih, kulturnih i drugih aktivnosti građana/ki; direktno posmatranje radova izvedenih na površinskim kopovima uglja u rudarskom basenu Kolubara (u daljem tekstu: RB Kolubara) i drugim objektima u okviru termoelektrane Kolubara A (u daljem tekstu: TE Kolubara ili TEK); obilazak naselja u opštini Lazarevac koja najviše trpe zbog zagađenog vazduha, žemljišta i vode, kao i onih koja treba da budu najviše pogodjena energetskom tranzicijom; učešće u aktivnostima lokalnih organizacija civilnog društva i slično.

Pored brojnih **neformalnih razgovora i diskusija** s Lazarevčanima, obavljeno je i **sedam detaljnih individualnih i grupnih intervjuja s jedanaest predstavnika organizacija civilnog društva** (omladinske, ženske, političke i ekološke organizacije) i **16 dubinskih intervjuja s građanima Lazarevca uopšte**, na uzorku dobijenom metodom 'grudve snega'.³ Svi intervjui su snimani i trajali su u proseku po dva i po sata. Dubinski intervjui pružili su detaljne informacije i neposredne iskaze ljudi o njihovim iskustvima, mišljenjima, osećanjima i znanju o određenim temama od interesa za ovu studiju. Ovaj deo istraživanja je veoma bitan jer se na taj način stiče dobar uvid u to šta građani/ke Lazarevca znaju o samoj tranziciji, kakva su im neposredna iskustva živeći i radeći u ovom rudarskom okrugu, šta ih pozitivno motiviše a šta obeshrabruje i plasi. Imena ispitanika su promenjena kako bi se uvažila njihova želja da ostanu anonimni.

Konačno, sprovedeno je kvantitativno istraživanje korišćenjem standardizovanog upitnika, uzimajući u obzir perspektivu odozdo prema gore; pitanja su se odnosila na brige, potrebe i želje lazarevčana koji su ugroženi ugljenokopima, a u vezi s pravednom tranzicijom. Suočeni s posledicama pandemije COVID-19 (npr. ograničeni pristup domaćinstvima, nespremnost ljudi da vode razgovore licem u lice, pandemija), primenjeno je dobrovoljno uzorkovanje bez verovatnoće⁴, kako bi se osigurao dovoljno veliki uzorak za donošenje valjanih zaključaka. Korišćene su dve tehnike anketiranja sa istom verzijom upitnika (Aneks 1) - upitnik za samostalno popunjavanje na mreži (on-line) i neposredno u direktnom kontaktu. Upitnik se sastojao od 43 pitanja, s pododeljcima podeljenim u četiri tematska područja (videti dole 2.2.3). On-lajn upitnik je distribuiran preko grupa na društvenim mrežama i internet stranicama koje prate žitelji Lazarevca, dok je vanmrežni upitnik distribuiran na mestima gde se građani okupljaju i druže u svojim naseljima.

Na upitnik je odgovorilo ukupno 118 ljudi. U poređenju sa zvanično dostupnim podacima Republičkog zavoda za statistiku, uzorak je reprezentativan prema polu⁵, starosti⁶ i prihodima⁷, ali ima ograničenu zastupljenost u odnosu na nivo obrazovanja⁸ i mesto boravka – grad, selo⁹ i veličinu naselja. Iako je veći deo upitnika sadržao kvantitativna pitanja važno je napomenuti da je akcenat dat kvalitativnim odgovorima i stavovima ispitanika/ca. Kvalitativni odgovori su kodirani, analizirani i upoređivani sa podacima prikupljenim putem intervjuja sa ključnim lokalnim akterima; pokazalo se da postoji visok nivo sličnosti i doslednosti u datim odgovorima.

3 Uzorak 'grudvom snega' je metod u sociološkim ostraživanjima i statistici kojim postojeći ispitanici regrutuju buduće ispitanike iz kruga svojih poznanika. (Prim. prev)

4 Neverovatnosni uzorci, tj. uzorci koji nisu izabrani u skladu s principima teorije verovatnoće mogu poslužiti samo u probnim, eksplorativnim ispitivanjima. Na ovakvim uzorcima smisleno je koristiti samo postupke deskriptivne statistike i eksploratornu analizu podataka.

5 52,5% muškaraca i 47,5% žena u uzorku, u poređenju sa 49,03% muškaraca i 50,97% žena u populaciji.

6 41,3 je prosek godina u uzoku, u poređenju sa 40,7 u populaciji.

7 69,489 RSD je prosečna plata u populaciji, u poređenju sa 69,393 RSD u uzorku .

8 Nivoi srednjeg obrazovanja su slični, 56,8% u uzorku u poređenju sa 55,9% u populaciji, ali su oni sa obrazovanjem višeg stepena bili brojniji u uzorku nego u populaciji, odnosno 41,5% u poređenju sa 10,9%.

9 71,2% urbane i 28,81% ruralne populacije u uzorku, u poređenju sa 44,3% urbane i 55,7% ruralne populacije.

2.2.3. Struktura studije

Osim prvog poglavlja, koje se zasniva na sekundarnim istraživačkim podacima, sva poglavlja u studiji kombinuju rezultate upitnika (merljivi i ne-merljivi nalazi), citate iz obavljenih intervjuja, analizu i procenu prikupljenih podataka, a po potrebi i neke druge izvore, poput tekućih politika i novinskih izveštaja.

Poglavlja studije su tematski strukturisana:

1. **Lazarevac danas** (osnovne informacije o opštini Lazarevac);
2. **Zaštita životne sredine** (odgovori na istraživačka pitanja o tome koliko su građani informisani o problemima životne sredine i u kom stepenu, odnosno na koji način su uključeni u život lokalne zajednice i procese donošenja odluka);
3. **Pravedna tranzicija** (odgovari na istraživačka pitanja u kojoj meri su građani informisani o energetskoj i pravednoj tranziciji, ko su agenti promena u ovoj lokalnoj zajednici i ko je uključen u planiranje lokalnog razvoja);
4. **Lazarevac sutra** (odgovari na istraživačko pitanje kako građani Lazarevca vide svoju budućnost bez uglja).

Upoznajte Lazarevac

Ukoliko on-lajn istraživanja koje smo sproveli uz učešće organizacija civilnog društva za zaštitu životne sredine u Srbiji šalju ikakvu poruku, onda bi to bila slika gусте jesenje šume u kojoj bismo, umesto beskrajne žute krošnje zamislili sive kišne dane.

Ukoliko bi utiske s terena predstavili nekom slikom, onda bi to bilo platno Noćne ptice Edvarda Hopera¹⁰, koje simbolizuje istovremenu bliskost i udaljenost ljudi, iluziju međuljudske normalnosti u suštinski izolovanom, pustom i usamljenom prostoru.

Ukoliko bi osećanja koja su ispitanici ispoljili tokom **dubinskih intervjeta** saželi u jednu scenu, ta bi scena prikazivala ljude koji usred bela dana tumaraju po mraku. Sunce se probija da im osvetli put, ali su pobednici ovog nadmetanja prašina i čađ.

Ukoliko bi glasove **118 ispitanika** saželi u jedan glas, to bi bio vapaj da ih se uvažava, da ih se poštije i pita, da ih se uključi u odlučivanje.

Ukoliko bi sličnost i doslednost odgovora, zapažanja i osećanja građana/ki Lazarevca sveli na samo jednu poruku, bio bi to krik:

“Probudimo se”

Slika: Noćne ptice Edvarda Hopera (Nighthawks, Edward Hopper) (1942)

¹⁰ Slika Noćne ptice Edvarda Hopera (Nighthawks, Edward Hopper) je ulje na platnu (1942) koja prikazuje četiri osobe u staklom ograđenom prostoru usred grada, noću. Svetlost koja dolazi iz ograđenog prostora osvetljava zatamnjeni i napušteni urbani pejsaž. (Prim.prev)

LAZAREVAC DANAS

SEDIŠTE NAJVEĆEG
KOMPLEKSA ZA
EKSPLOATACIJU
UGLJA U
SRBIJI

3.LAZAREVAC DANAS

3.1. Sedište najvećeg kompleksa za eksploataciju uglja u Srbiji

„U našoj lokalnoj zajednici je veoma važno ko je prvi čovek opštine, ali je još važnije ko sedi na čelu termoelektrane Kolubara. Ovde vam je to tako. (Mladen, 47)

Opština Lazarevac je smeštena u srednjem toku reke Kolubare, po kojoj je nazvan i najveći srpski rudnik uglja, otvoren 1952.godine. Najpoznatija bitka u Prvom svetskom ratu koja i danas inspiriše i snaži srpski nacionalni ponos, odigrala se upravo na obalama ove reke i poznata je kao Kolubarska bitka. Mnoge obrazovne i kulturne institucije, sportski klubovi, preduzeća ili grupe građana i udruženja u Lazarevcu uključili su reč „Kolubara“ u svoje zvanične nazine.

Međutim, posetioca koji krene da upoznaje grad upadljivi i sveprisutni natpisi „Kolubara“ pre podsećaju na rudarski basen nego na pomenutu reku. Ne samo zato što opština obiluje brojnim administrativnim i drugim zgradama RB Kolubara i njegovih organizacionih celina, već i zato što izgleda da čitava zajednica „diše“ u ritmu obližnjih bučnih mašina koje iskopavaju ugalj. Bez obzira na to šta posetilac Lazarevca želi da istraži, RB Kolubara je uvek u prvom planu. Kada upita zašto je to tako, posetilac po pravilu dobije brz i direktni odgovor:

Nema RB Kolubara bez lazarevačkog uglja, niti ima Lazarevca bez RB Kolubara.

3.2. Geografski položaj

Lazarevac je jedna od 17 beogradskih opština; prostire se na 389 kvadratnih kilometara. Ima 34 naselja prosečne površine od oko 1,3 kvadratna kilometara. Gradska opština Lazarevac je deo Beogradske regije. (Mapa 1) Udaljena je 55 kilometara od Beograda, glavnog grada Srbije. Kroz teritoriju opštine prolaze Ibarska magistrala i pruga Beograd-Bar, a saobraćajnu mrežu prati magistralni put za Aranđelovac, Valjevo i Obrenovac, kao i nekoliko regionalnih puteva.

Lazarevac je, dakle, dobro povezan s Beogradom i centralnom Srbijom. Transport ogromnih količina uglja od rudnika do termoelektrane Nikola Tesla u Obrenovcu (u daljem tekstu: TE Nikola Tesla ili TENT) se obavlja industrijskom železnicom koja povezuje postrojenja rudarskog basena Kolubara.

Mapa 1: Geografski položaj Lazarevca unutar Beogradske regije.

3.3. Demografija

Prema poslednjem popisu stanovništva iz 2011, opština Lazarevac je imala 58.622 stanovnika (žena 29.880 ili 50,97% i muškaraca 28.742 ili 49,03%), koji su živeli u 18.862 domaćinstva. Prosečan broj članova domaćinstva je 3,1, što je nešto više od nacionalnog i regionalnog proseka. Iako je gustina naseljenosti (153 stanovnika po kvadratnom kilometru) preko tri puta veća od nacionalnog proseka, Lazarevac je na petnaestom mesto među beogradskim opštinama, s tim što su samo opštine Barajevo (126) i Sopot (73) manje gusto naseljene. Procene za 2019. su da će broj stanovnika Lazarevca blago opadati u odnosu na popis iz 2011. Danas Lazarevac ima 56.595 stanovnika – što je za 2.207 stanovnika manje nego 2011. godine.

Prosečna starost stanovništva Lazarevca je 40,7 godina, što ga čini nešto mlađim od nacionalnog ili regionalnog proseka. U opštini živi 24.410 ekonomski aktivnih stanovnika (uzrasta od 15 do 64 godine). Od 58.622 stanovnika Lazarevca i okolnih naselja, njih 11.844 (20,20%) spada u kategoriju mlađih (starosti od 15 do 29 godina). U gradskom području Lazarevca ima 26.006 stanovnika (44,36%), dok 32.616 (55,64%) živi u ruralnim područjima. Opština Lazarevac nije multietnička zajednica - Srbi čine 95,51% ukupnog stanovništva.

Tabela 1: Statistički pregled opštine Lazarevac, s paralelnim podacima Beogradskog regiona i Republike Srbije, prema popisu iz 2011. godine.

		Srbija	Beogradski region	Lazarevac
OPŠTE	Veličina	88,499	3,234	383
	Broj stanovnika (popis 2011)	7,186,862	1,659,440	58,622
	Gustina naseljenosti	81	513	153
	Stopa rasta stanovništva	-5.3	-2.1	-2.5
	Prosečna starost	42.2	41.8	40.7
	Prosečan broj članova domaćinstva	2.9	2.7	3.1
UZRAST	Uzrast 0-14	1,025,278	14.27%	232,730
	Uzrast 15-29	1,322,021	18.39%	307,698
	Uzrast 30-44	1,460,224	20.32%	367,531
	Uzrast 45-59	1,600,609	22.27%	479,719
	Uzrast 60+	1,778,730	24.75%	271,762
POL	Muškarci	3,499,176	48.69%	785,826
	Žene	3,687,686	51.31%	873,614
NACIONALNOST	Srbi	5,988,150	83.32%	1,505,448
	Ostali	1,198,712	16.68%	153,992
OBRAZOVANJE	15+obrazovanje	6,161,584	100.00%	1,426,710
	Bez školskog obrazovanja	164,884	2.68%	16,751
	Nekompletna osmogodišnja škola	677,499	11.00%	58,259
	Osmogodišnja škola	1,279,116	20.76%	198,842
	Srednja škola	3,015,092	48.93%	749,079
	Više i fakultetsko obrazovanje	1,000,569	16.24%	396,779
	Nema podataka	24,424	0.40%	7,000
AKTIVNOST	Aktivno stanovništvo (uzrast 15-65)	2,971,220	100.00%	722,108
	Zaposleni	2,304,628	77.57%	593,021
	Nezaposleni	666,592	22.43%	129,087

Izvor: Statistički zavod Republike Srbije

Udeo ekonomski aktivnog stanovništva u Lazarevcu je sličnog nivoa kao u Beogradskom regionu i u Srbiji. Međutim, udeo zaposlenog stanovništva je veći u Lazarevcu (85,40%) nego u Beogradskom regionu (82,12%) ili na nacionalnom nivou (77,57%) uprkos tome što je prosečan obrazovni profil stanovništva Lazarevca nepovoljniji od nacionalnog ili regionalnog proseka. **RB Kolubara je pokretačka snaga zapošljavanja u opštini.** Potražnja za kvalifikovanom radnom snagom je podstakla otvaranje velikog broja srednjih stručnih škola (srednje obrazovanje). To je glavni razlog zašto Lazarevac ima veći

deo stanovništva sa srednjoškolskim obrazovanjem (55,90%) od Beogradskog regiona (52,50%) ili Republike Srbije (48,93%). Međutim, kada je reč o udelu stanovništva sa višim i visokim obrazovanjem, Lazarevac je ispod nacionalnog i regionalnog proseka, jer samo 10,86% stanovništva ima visoko obrazovanje ili fakultetsku diplomu. U Beogradskom regionu je udeo ove grupe stanovništva gotovo tri puta veći (27,81%), dok je u Srbiji 16,24%.

Slika 3: Tehnička škola "Kolubara", Lazarevac; visoka stručna škola sa sledećim smerovima: 1) geologija, rudarstvo i metalurgija; 2) mašinstvo i obrada metala; 3) elektrotehnika; i 4) ekonomija, pravo i upravljanje.

Za razliku od većine gradova i opština u Srbiji, **tokom dve decenije između poslednja dva popisa stanovništva** (1991–2011) u Lazarevcu nije opadao broj stanovnika. (Tabela 2) Dakle, u tom periodu je broj stanovnika ostao praktično isti. Ako posmatramo broj stanovnika, počev od 1948. godine vidno opada populacija u seoskim naseljima u korist gradskog područja. U Srbiji je nakon Drugog svetskog rata smanjenje ruralnog stanovništva bilo uobičajeno zbog ubrzane industrijalizacije i urbanizacije. U Lazarevcu su ključni faktori urbanizacije bili vađenje uglja (1952) i otvaranje TE Kolubara (1958). Iako je ukupan broj stanovnika opadao zbog negativnog prirodnog priraštaja, odlaska mlađe populacije u veće gradove radi obrazovanja ili u inostranstvo u potrazi za zaposlenjem, **istovremeno su Lazarevac naseljavali novi stanovnici zbog stalne potražnje za radnom snagom kako u Rudarskom basenu Kolubara tako i u preduzećima oko njega.**

Tabela 2: Stanovništvo Lazarevca, 1948-2011.

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Lazarevac	36,377	38,794	43,906	45,675	51,068	58,882	58,511	58,622
Urbani	3,614	3,970	5,905	7,994	13,184	21,978	22,732	26,006
Ruralni	32,763	34,824	38,001	37,681	37,884	36,904	35,779	32,616

Izvor: Statistički zavod Republike Srbije

3.4. Privreda

Ugalj-lignit je ekonomski najvažniji prirodni resurs u opštini. Prema dostupnim procenama Republičkog zavoda za statistiku, rezerve lignita iznose približno 2,5 milijarde tona. U rudarskoj industriji i pratećim delatnostima aktivno je oko 150 kompanija i oko 400 samostalnih preduzetnika. Među većim kompanijama su Termoelektrana „Kolubara“ u Velikim Crljenima, *Kolubara Metal, Kolubara Universal, Ksella - Vreoci, Kolubara usluge* i druge, i sve su povezane sa rудarstvom.

Od 2017. godine udio zaposlenog stanovništva je stabilan dok se broj nezaposlenih stalno smanjuje. Primećuje se i porast broja individualnih preduzetnika, što bi mogao biti znak da među Lazarevčanima raste preduzetnički duh.

Tabela 3: Broj zaposlenih, nezaposlenih i aktivnih preduzeća/preduzetnika u Lazarevcu 2017-2020.g.

	2017	2018	2019	2020
Zaposleni	22,718	21,843	22,146	-
Nezaposleni	3,229	2,759	2,440	2,576
Aktivna preduzeća	558	563	486	483
Preduzetnici	1,618	1,728	1,792	1,830

Izvor: Statistički zavod Republike Srbije; Agencija za privredne registre Republike Srbije

Vađenje rude i kamenika dominira tržištem rada u Lazarevcu; gotovo 40% zaposlenih radi u ovoj industriji, što je znatno više nego u ostaku Srbije i Beogradskom regionu. To utiče na manji udio zaposlenih u drugim industrijama, koji je niži od nacionalnog ili regionalnog proseka. (Tabela 4) Broj zaposlenih u rudnicima i kamenolomima prati proizvodnja (12,87%), trgovina na veliko i malo; auto-moto servisi (8,50%), i administrativne i uslužne delatnosti (8,47%).

Tabela 4: Broj zaposlenih u opštini Lazarevac, godišnji prosek po industrijskim granama.

	Republika Srbija	%	Beogradski region	%	Lazarevac	%
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	30,875	1.47%	3,555	0.48%	7	0.03%
Rudnici i kamenolomi	25,989	1.24%	9,727	1.32%	8,753	38.97%
Proizvodnja	459,647	21.87%	67,350	9.11%	2,891	12.87%
Snabdevanje strujom, gasom i klimatizacijom	26,015	1.24%	8,375	1.13%	699	3.11%
Vodovod, kanalizacija, upravljanje otpadom i sanacije	35,602	1.69%	8,773	1.19%	757	3.37%
Građevinarstvo	105,671	5.03%	41,419	5.60%	762	3.39%
Trgovina na veliko i malo; auto-moto servisi	342,569	16.30%	125,174	16.92%	1,909	8.50%
Transport i skladišta	119,006	5.66%	43,943	5.94%	606	2.70%
Usluge smeštaja i restorani	82,459	3.92%	28,942	3.91%	841	3.74%
Informacije i komunikacija	67,481	3.21%	40,714	5.50%	122	0.54%
Finansije i osiguranje	43,849	2.09%	23,843	3.22%	225	1.00%
Promet nepokretnosti	6,747	0.32%	3,660	0.49%	7	0.03%
Profesionalne, naučne i tehničke delatnosti	108,935	5.18%	59,765	8.08%	331	1.47%
Administrativne i uslužne delatnosti	106,631	5.07%	72,183	9.76%	1,902	8.47%
Javna uprava i odbrana; socijalno osiguranje	157,403	7.49%	78,921	10.67%	454	2.02%
Obrazovanje	146,247	6.96%	44,071	5.96%	1,197	5.33%
Zdravstvo i socijalno staranje	156,920	7.47%	48,065	6.50%	604	2.69%
Umetnost, zabava, rekreacija	36,595	1.74%	15,149	2.05%	195	0.87%
Ostale uslužne delatnosti	42,626	2.03%	16,006	2.16%	200	0.89%
UKUPNO	2,101,267	100.00%	739,635	100.00%	22,462	100.00%

Izvor: Statistički zavod Republike Srbije

Lazarevac pripada grupi ekonomski razvijenih opština u Srbiji. Iako je prosečna neto zarada u Lazarevcu iznad nacionalnog i regionalnog proseka, ova je razlika svake godine sve manja. Prosečna neto zarada u ovom gradu (64.468 rsd / cc 550 EUR) u 2015. je bila 45% veća od nacionalnog proseka (44.432 rsd / cc 380 EUR), i 16% veća od proseka u Beogradskom regionu (55.551 rsd / cc 470 EUR). U 2019. godini ovaj jaz se smanjio - prosečna neto zarada u Lazarevcu (69.489 RSD / cc 590 EUR) je bila 26% veća od nacionalnog proseka (54.919 RSD / cc 460 EUR), a samo 2% veća od proseka u Beogradskom regionu (68.140 RSD / cc 580 EUR). (Tabela 5) **To pokazuje da privreda Lazarevca, zbog zavisnosti od performansi TE Kolubara, nije išla ukorak s tempom razvoja drugih industrija u Srbiji.** (vidi Tabelu 4) Međutim, potrebna su detaljnija istraživanja da bi se u celosti procenila (opadajuća?) konkurentnost eksploatacije rude/uglja i kamenoloma u Srbiji i njihov uticaj na život i rad ljudi u opštini Lazarevac.

Tabela 5: Prosečna neto zarada (RSD), 2017-2020, Republika Srbija, Beogradski region i Lazarevac.

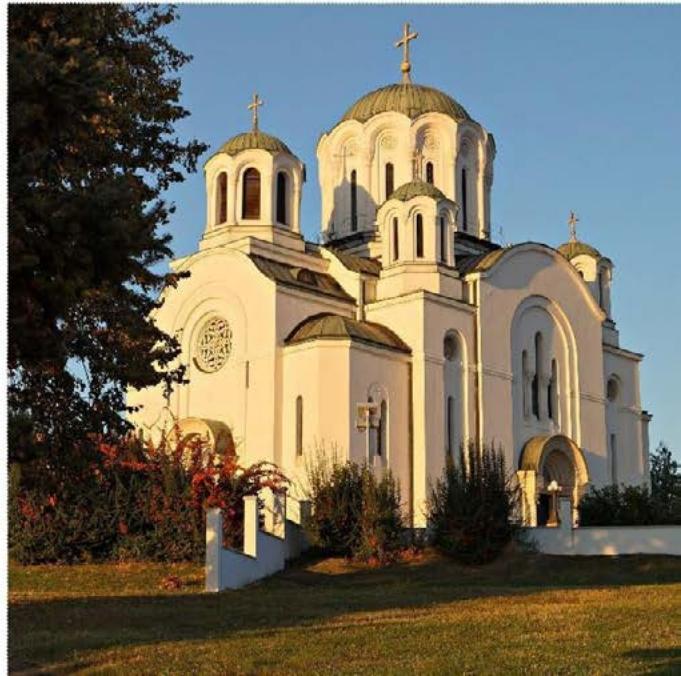
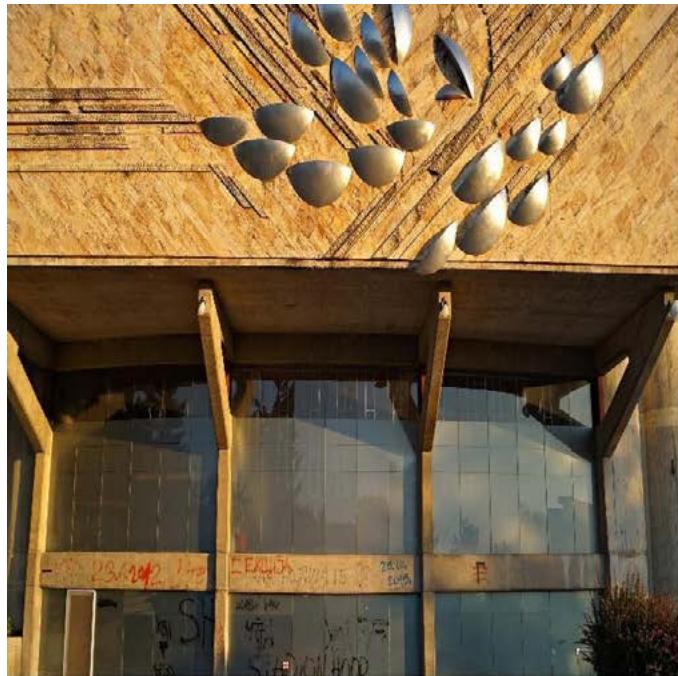
	2015	2016	2017	2018	2019
Republika Srbija	44,432	46,097	47,893	49,650	54,919
Beogradski region	55,551	57,717	60,142	60,689	68,140
Lazarevac	64,468	65,390	65,953	64,243	69,489

Izvor: Statistički zavod Republike Srbije

3.5. Kultura

U Lazarevcu se kulturne aktivnosti i programi odvijaju u Centru za kulturu, u Modernoj galeriji, biblioteci „Dimitrije Tucović“ i prvom prigradskom pozorištu - Puls pozorište Lazarevac, i drugim institucijama. Najznačajniji događaji koji se tradicionalno održavaju u opštini su Festival humora za decu, atletska ulična trka i biciklistička trka. Prema Zavodu za statistiku Republike Srbije Lazarevac ima jedan bioskop, s malim brojem posetilaca - a među 17 beogradskih ova opština je na trećem mestu po malom broju posetilaca na 100 stanovnika.

Slika 4: Zgrada Kulturnog centra (gore, levo), spomenik srpskom seljaku (gore, desno), detalj iz parkovskog kompleksa Kamengrad (dole, levo) i crkva Svetog Dimitrija (dole, desno).

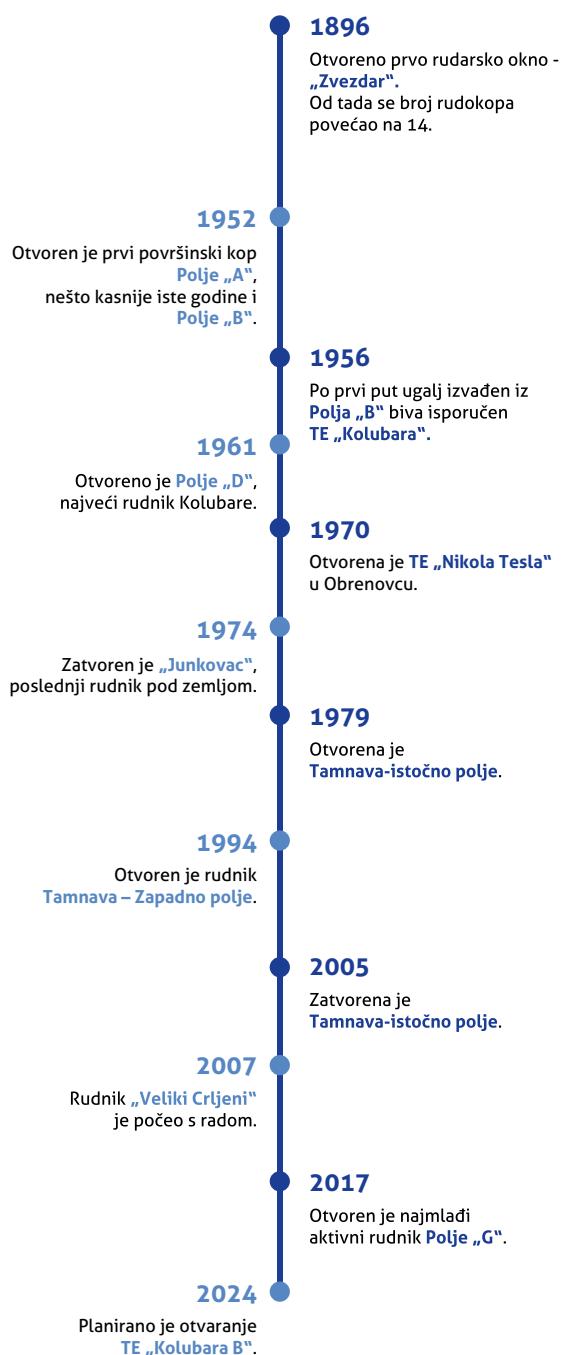
Jedna od najzapaženijih znamenitosti Lazarevca, crkva Svetog Dimitrija koja dominira centrom grada, ima spomen kosturnicu sa ostacima oko 20.000 srpskih i 30.000 austrougarskih vojnika koji su poginuli u Kolubarskoj bitci. Ova spomen kosturnica je ponos mnogih građana Lazarevca jer je redak primer sahranjivanja neprijateljskih vojnika zajedno sa svojim poginulim borcima, uz jednake počasti i poštovanje. Brdo Vrače je još jedno važno istorijsko mesto u opštini Lazarevac, koje je povezano s Kolubarskom bitkom. To je mesto gde je lider Socijaldemokratske partije Dimitrije Tucović poginuo u toj bitci, gde se i danas nalazi kameni obelisk postavljen u njegovu čast. Brdo Vrače omiljeno je izletište građana Lazarevca s prelepotim pogledom na dolinu Kolubare.

3.6. Rudarstvo

Početak kopanja rude u slivu reke Kolubare datira iz 1896. godine kada je otvorena prva jama „Zvizdar“. Ugalj je eksploatisan u 14 jama, a poslednja jama „Junkovac“ zatvorena je 1974. godine. Do prekretnice u proizvodnji uglja dolazi 1952, kada je otvoren prvi površinski ugljenokop „A“. Od tada se Srbija u velikoj meri snabdeva električnom energijom eksploatacijom uglja u slivu reke Kolubare.

RB KOLUBARA

Vremenska linija

Srbija zadovoljava veći deo potražnje za električnom energijom iz domaće proizvodnje. **Oko 70% proizvodnje električne energije u Srbiji zasniva se na uglju (68,30% u 2019)**, dok hidroelektrane proizvode oko 30% (27,14% u 2019). Od 2019. godine obnovljivi izvori poput biomase, sunčeve energije i energije veta imali su kumulativni ideo u proizvodnji električne energije u Srbiji od 3,14%¹¹. Na tržištu električne energije u Srbiji dominira javno elektroenergetsko preduzeće Elektroprivreda Srbije (EPS). **EPS ima monopol na rudokopima lignita i proizvodnji i distribuciji električne energije u celoj zemlji.**

Srbija raspolaže značajnim rezervama uglja sa 4,5 milijarde tona nalazišta lignita. Rezerve se nalaze u dva glavna basena uglja - Kolubari (koja je delimično u opštini Lazarevac) i Kostolcu. Rudnici uglja u Srbiji su u vlasništvu EPS-a, koji njima upravlja preko svojih podružnica.

Slika 5: Rudarski basen „Polje D“ u Vreocima (gore, levo), TE Kolubara, Veliki Crljeni (gore, desno), zgrada „Kolubarski procesi“ u Vreocima (dole, levo) i rudarski basen „Tamnava-Zapadno Polje“ kod Radljeva, Opština Ub (dole desno).

Rudarski basen Kolubara (RB Kolubara) pokriva gotovo 600 km² i obezbeđuje oko 75% lignita koji koriste toplane EPS-a. Sedište RB Kolubara nalazi se u Lazarevcu. To je najveća organizaciona jedinica u EPS-u i lider je u proizvodnji uglja u Srbiji i na Balkanu. Prema zvaničnim podacima EPS-a iz maja 2019, RB Kolubara je imala 11.880 zaposlenih, od kojih je 6.625 radilo u površinskim kopovima. RB Kolubara ima pet organizacionih jedinica: „Površinski kopovi“, „Obrada“, „Metal“, „Projekat“ i Direkcija.

RB Kolubara godišnje proizvede oko 30 miliona tona lignita. Veći deo lignita transportuje se iz rudnika prugom dugom 30 km do TE Nikola Tesla u Obrenovcu, dok se manji deo isporučuje u elektrane Morava (u Svilajncu) i Kolubara (u Lazarevcu, Veliki Crljeni). **Termo-elektrane u rudarskom kompleksu Kolubara / Obrenovac, proizvode više od 50% električne energije u Srbiji.**

Ugalj se vadi na četiri površinska kopa: Polju „B“, Polju „D“, Polju „Tamnava-zapadno polje“ i Polju „G“. Ova četiri rudnika pokrivaju površinu od oko 80 km² na teritoriji opština Lazarevac, Lajkovac i Ub.

U saradnji s kineskom kompanijom *Power Construction Corp. China Ltd.* EPS je pokrenuo projekat izgradnje termoelektrane „Kolubara B“ snage 350 MV, koja bi trebalo da počne s radom 2024. godine. U tu svrhu novi površinski kop „Radljevo“ biće otvoren do 2023. godine. Istovremeno se planira da TE Kolubara (Kolubara A) bude zatvorena do 2023. godine.

3.7. Zagađenost vazduha i zdravlje građana

Iskopavanje lignita u slivu reke Kolubare u mnogome zagađuje vazduh, zemlju i vode regiona, što ozbiljno utiče na zdravlje ljudi. Sagorevanje lignita u kotlovima termoelektrana uzrokuje emisiju čestica (PM), kao i sumpornih i azotnih oksida. Pored zaposlenih, koji rade ili žive u neposrednoj blizini rudokopa i termoelektrana, najugroženije su osetljive grupe stanovništva kao što su deca i stariji ljudi.

Evropa bez uglja (*Europe Beyond Coal*) je u svom izveštaju za 2020. godinu¹², izdvojila termoelektrane Nikola Tesla A i Nikola Tesla B u Obrenovcu kao trećeg odnosno šestog po veličini zagađivača u Evropi sa 109.000 odnosno 57.100 tona emisije SO₂. Nikola Tesla A je, takođe, četvrti zagađivač u Evropi po emisiji čestica (PM10), dok TE Kolubara u Velikim Crljenima, Lazarevac, zauzima notorno treće mesto sa 3.255 emitovanih tona PM10.

Zajedno s termoelektranom Kostolac u Srbiji, TE Nikola Tesla je odgovorna za: 1.940 prevremenih smrtnih slučajeva u EU, Zapadnom Balkanu i šire; 4.000 slučajeva bronhitisa kod dece i 1.000 kod odraslih; 1.500 pacijenata na bolničkom lečenju zbog respiratornih ili kardiovaskularnih simptoma; odgovorna je i za troškove u zdravstvu koji dostižu cifru od 4,4 milijarde EUR¹³, na godišnjem nivou. U Lazarevcu, zbog zagađenja vodovoda, osim centra za primarnu zdravstvenu zaštitu, postoji i Specijalna bolnica za endemsку nefropatiju u kojoj se godine 2019. lečilo 460 pacijenata, tokom 17.620 bolničkih dana, sa ishodom od 29 smrtnih slučajeva¹⁴.

Kada je reč o profesionalnim bolestima, one su uglavnom rasprostranjene među zaposlenima u rudokopima lignita i proizvodnji električne energije. Podaci za 2018. godinu pokazuju da su zaposleni u rudokopu RB Kolubara u visokom stepenu izloženi nekim profesionalnim bolestima: utvrđeno je da 41,46% zaposlenih ima ograničenu radnu sposobnost, dok je 1,74% potpuno nesposobno za rad¹⁵.

¹² Hronično zagađenje ugljem - Akcija EU na zapadnom Balkanu poboljšaće zdravlje i ekonomiju širom Evrope. HEAL, CAN Europe, Sandbag, CEE Bankwatch Network i Europe Beyond Coal. 2019.

¹³ Hronično zagađenje ugljem u Srbiji: Argumenti u prilog ulaganja u zaštitu zdravlja putem nulte zagađenosti u Srbiji, izveštaj Saveza za zdravlje i životnu sredinu (HEAL), koji su istražili i napisali Vlatka Matković i Srđan Kukolj. 2020.g.

¹⁴ Institut za javno zdravlje Srbije "Dr Milan Jovanovic Batut", Zdravstveno statistički godišnjak Srbije za 2019.g.

¹⁵ Pametne strategije za tranziciju u regionima intenzivne eksploracije uglja- izveštaj o socijalnim izazovima i potreba- ma za prekvalifikacijom radne snage u TRACER ciljanim regionima, jul 2020.

Slika 6: Dimnjaci TE Kolubara snimljeni sa Ibarske magistrale.

Dobrodošli u Lazarevac

Mnogo je načina da se opiše Lazarevac. Možemo ga videti kao ekonomski razvijenu opštini, gde najdominantnija industrija zapošjava skoro 40% aktivnog stanovništva. Kao grad u kojem ljudi imaju stabilne prihode, ali manje stabilno tlo pod kućama koje se pomera usled neprestanog širenja rudokopa. Mnogo je načina da se opišu stanovnici Lazarevca. Oni mogu biti nezaposleni ili zaposleni, neobrazovani ili obrazovani, siromašni ili bogati, pčelari i nastavnici, ili inženjeri i rudari. **Ono što sve ove raznolike kategorije i identitete povezuje u jedinstvenu društvenu zajednicu je ugalj iz basena Kolubara.**

U glavnoj gradskoj pešačkoj zoni posetilac Lazarevca ne može a da ne primeti izlog lokalne turističke agencije ispunjen slikama, razglednicama i drugim suvenirima posvećenim istorijskom, kulturnom i verskom nasleđu i istaknutim istorijskim ličnostima ovog kraja. Uprkos bogatom istorijskom nasleđu regionala koje se uglavnom vezuje za čuvenu Kolubarsku bitku, za maskotu Lazarevca je izabran rudar po imenu Uglješa (od reči ugalj). Prekriven ugljenom prašinom i s krampom u ruci, Uglješa ostavlja utisak kao da s radošću obavlja svoj svakodnevni posao.

Uglješa je nezvanična maskota Lazarevca i kako su nam objasnili zaposleni u Turističkoj agenciji, on je prirastao za srce većini stanovnika ove opštine. Odeven u srpsku narodnu nošnju, ovaj srećni rudar nas pozdravlja porukom:

„Dobrodošli u Lazarevac!“

ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE

PRAŠINA I RĐA

4.ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE

4.1. Prašina u vazduhu

“

Lazarevac je poput oaze u pustinji okružene ugljenokopima. Sve vam izgleda zeleno i lepo, ali je utisak lažan. Kopovi, koji su sve bliže gradu, donose sve više zagađenja, buke i prašine. (Mladen, 47)

U vreme kada je počela eksploatacije uglja u RB Kolubara u tom regionu nije bilo dovoljno rudara i inženjera koji bi radili u ovom rudarskom basenu i u TE Kolubara. Tada se u Lazarevac doseljavao veliki broj kvalifikovanih stručnjaka ne samo iz Srbije i šireg regiona Kolubare, već i iz cele bivše Jugoslavije. U Velikim Crnjima, gde je TE Kolubara, još uvek postoji Rudarsko naselje, tj. „rudarska kolonija“ u koju su se bile nastanile prve porodice stručnjaka koji su došli da rade u ovom kombinatu.

Nakon raspada Jugoslavije Lazarevac je primio brojne došljake: Srbe koji su emigrirali iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, a kasnije i sa Kosova i Metohije. Neki od njih su dolazili usled progona, odnosno prisilnog raseljavanja, a neki su, naročito u poslednje dve decenije, odabrali Lazarevac zbog mogućnosti zaposlenja, kako bi sebi i porodicama obezbedili bolji životni standard i ležerniji životni stil.

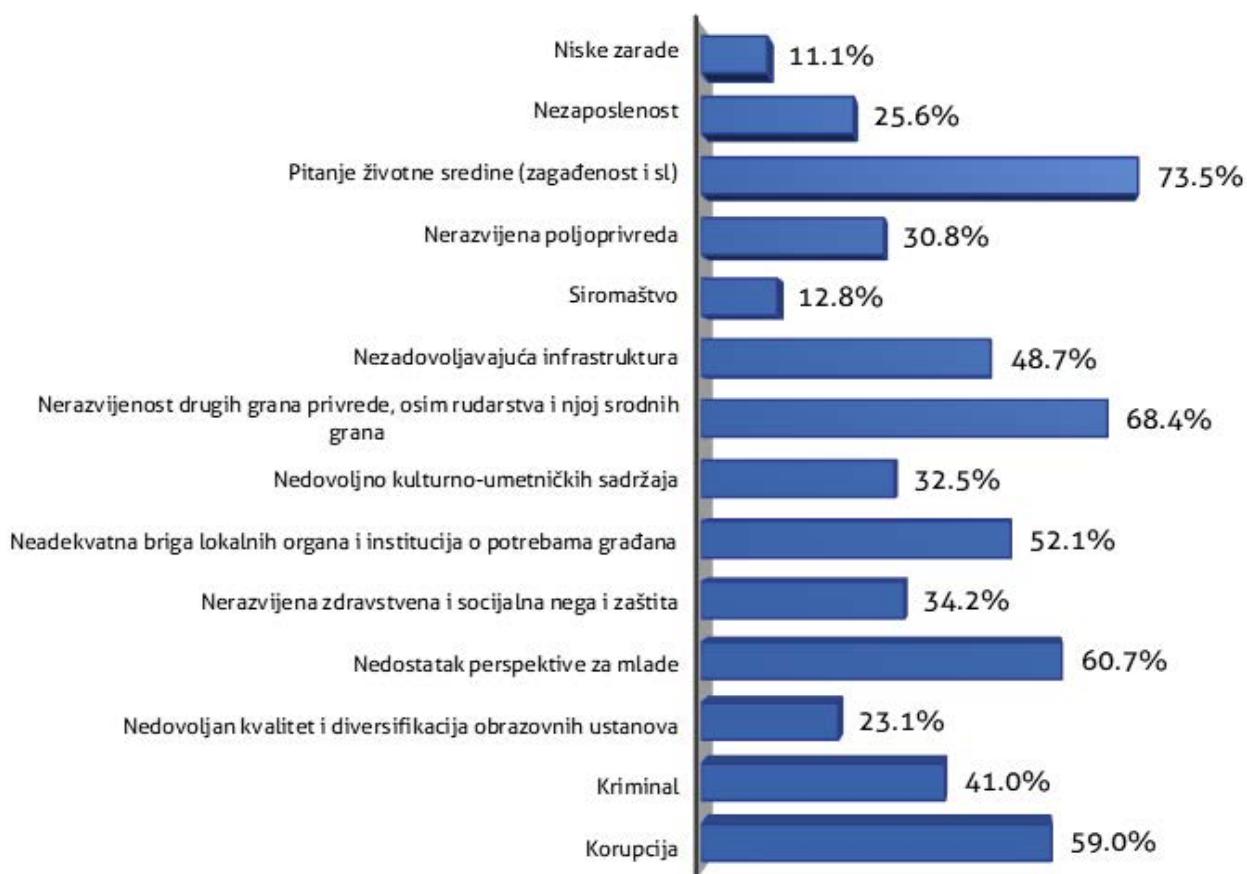
Grafikon 1
Koje su, po Vašem mišljenju, najveće prednosti života u opštini Lazarevac?
(moguće je zaokružiti više odgovora)

Danas su stanovnici Lazarevca svesni brojnih prednosti života u ovom gradu. Na pitanje šta su najznačajnije prednosti koje im pruža život u opštini Lazarevac (Grafikon 1), tri od pet top odgovora podrazumeva ekonomski prosperitet. Odnosno, 62,7% ispitanika je navelo blizinu Beograda, zatim **ekonomski standard** (42,7%), **visoke zarade** (27,3%), mirno i sigurno okruženje (21,8%) i **mogućnost zapošljavanja** (20%). Muškarci su, za razliku od žena, kao najznačajnije prednosti života u Lazarevcu naveli visoke zarade (27,42% u poređenju sa 8,93%) i mogućnost zapošljavanja (32,26% u poređenju sa 17,86%). To se može objasniti pretežno muškom rudarskom industrijom – dominantnim privrednim sektorom u ovom gradu, što ostavlja otvoreno pitanje, **koliko su dobro plaćeni i sigurni poslovi koji su dostupni ženama u ovoj opštini.**

Zabrinjava to što su najniže ocene dobili **dobra infrastruktura** (3,6%), **razvijena zdravstvena i socijalna nega i zaštita** (3,6%), **kao i adekvatna briga lokalnih organa i institucija o potrebama građana** (2,7%). Samo 4 ispitanika je navelo razvijenu zdravstvenu i socijalnu negu i zaštitu, a da nijedna među njima nije bila žena.

Grafikon 2
Koји су, по Vašem mišljenju, највећи недостaci života u opštini Lazarevac? (moguće je zaokružiti više odgovora)

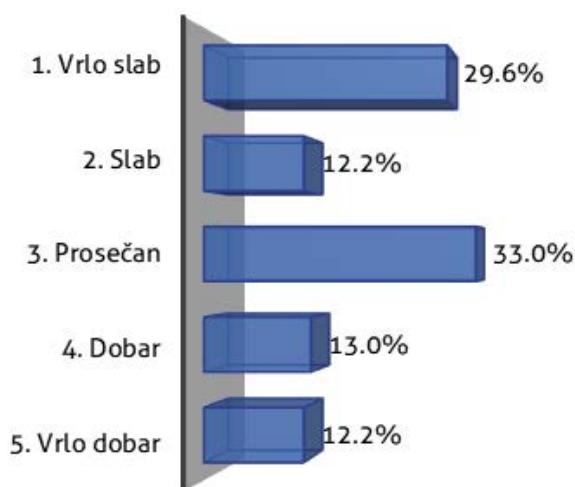
Kao što pokazuje broj odgovora u grafikonu 2 (671 u poređenju sa 281 u grafikonu 1), građani Lazarevca su bili skloniji da ukažu na nedostatke uslova života u svojoj opštini. Ako pogledamo odgovore prikazane u grafikonu 2, ispitanike najmanje brinu ekonomski problemi: 12,8% se žalilo na siromaštvo, a 11,1% na niske zarade. Visoko na skali su nedostaci direktno povezani sa eksplotacijom uglja u regionu; sledi **nerazvijenost drugih grana privrede (68,4%)**, **nedostatak perspektive za mlade (60,7%)**, **korupcija (59%)** i **nezadovoljavajuća infrastruktura (48,7%)**.

Najveći broj ispitanika - njih 73,5%, prepoznao je ekološke probleme kao što su zagađenost vazduha, zemlje i vode, kao najveći nedostatak života u Lazarevcu.

4.1.1. Pitanja zaštite životne sredine: neobavešteni, neangažovani

Iako su ispitanici prepoznali zagađenu životnu sredinu kao najveći nedostatak života u Lazarevcu, na pitanje kako bi ocenili nivo svesti o ekološkim pitanjima u ovoj opštini (npr. kvalitet vazduha, vode, zagađenost zemljišta, upravljanje otpadom, zaštita prirode, upravljanje hemikalijama, buka), najveći broj ispitanika ceni da je svest sugrađana/ki **prosečna (33%)** i **vrlo slab (29,6%)**. Samo 12,2% smatra da su građani/ke o gore navedenim pitanjima vrlo dobro informisani. (Grafikon 3) Gledano po starosnim grupama, ispitanici **stariji od 60 godina najslabije su informisani (42,86% njih se opredelilo za odgovor „vrlo slab“)**, dok se **među mladima od 18 do 30 godina najmanji procenat opredelio za opciju „vrlo slab“ (samo 5,56%)**. Na osnovu ovih rezultata može se reći da je potencijalne partnere u borbi za zaštitu životne sredine pre moguće naći među **građanima srednje dobi - od 46 do 60 godina**, jer rezultati istraživanja pokazuju da su oni **najbolje obavešteni** o problemima zagađenja vazduha, vode i zemljišta (25% ispitanika iz ove grupe je navelo da su „dobro“ a 18,7% da su „vrlo dobro“ informisani).

Grafikon 3
**Kako biste ocenili Vaš stepen informisanosti o ekološkim temama u opštini Lazarevac
(npr. kvalitet vazduha, vode, zemljišta, upravljanje otpadom, zaštita prirode,
upravljanje hemikalijama, buka)?**

„Nikad nisam, u stvari, razmišljao o zagađenosti vazduha u gradu. Prepostavljam da sam se, živeći ovde, na to navikao. Verovatno, da je neko došao i rekao mi da je vazduh zagađen, ja bih mu poverovao. U društvu u kome se ja krećem, niko o tome ne govori, i to nikada nije bila tema naših svakodnevnih razgovora. (Mihajlo, 33)

Poput Mihaila, pretežan broj ispitanika (57%) je odgovorio da poslednjih godina **nisu primetili da je kod građana Lazarevca porasla svest o ekološkim problemima**. Među onima koji smatraju da građani postaju nešto svesniji, 20,2% veruje da je to zato što su ekološki problemi sve vidljiviji i sve ozbiljniji, dok 19,3% smatra da je aktivizam pojedinaca primarno uticao na promenu svesti. Osim aktivizma, neki misle da skroman uticaj ima veća medijska pokrivenost (10,5%) i aktivnosti nevladinog sektora (7,9%). Odgovori na ovo pitanje ukazuju na veoma važnu činjenicu: građani Lazarevca smatraju da je **beznačajan doprinos države i lokalnih vlasti u podizanju svesti građana o ekološkim problemima u njihovoј opštini**, (samo 0,9% pojedinačno). (Grafikon 4)

Grafikon 4
Da li ste poslednjih godina primetili veći stepen svesti građana o gore navedenim ekološkim temama u opštini Lazarevac?
(moguće je zaokružiti više odgovora)

Tokom intervjua, građani Lazarevca su svaki put ukazivali na problem nedovoljnog angažovanja države i lokalnih vlasti i institucija u podizanju svesti građana o ekološkim problemima. Oni smatraju da, ne samo što su neblagovremeno i neadekvatno informisani, već su i isključeni iz javnih rasprava i onemogućeni da pribave relevantne podatke o ekološkim problemima u svojoj lokalnoj zajednici:

” *Ima li neko da obavesti ove ljude? Kada bi neko pokušao i uspeo da ukaže na ekološke probleme, ubrzo bi postao žrtveni jarac; jer se, u Lazarevcu, možete žaliti na bilo koji problem sve dok to ne dotiče pitanja povezana s Kolubom! (Sara, 39)*

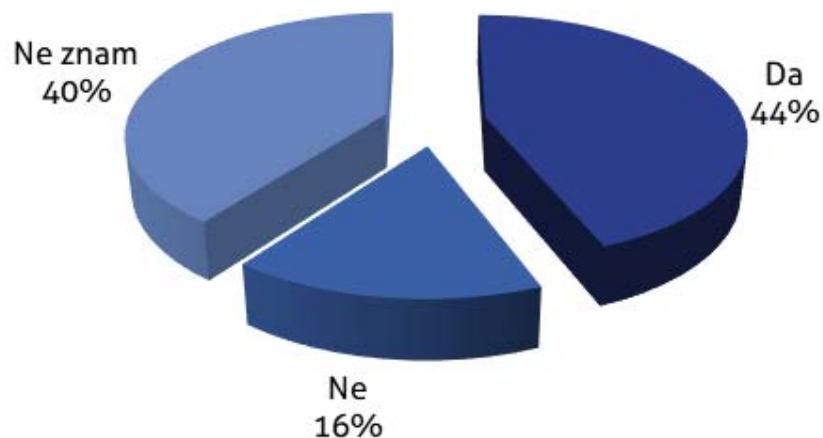
” *Pre deset godina ovde su uradili analizu zagađenosti vazduha. Beogradski stručnjaci su došli i postavili stanicu za merenje kvaliteta vazduha u Velikim Crljenima da bi pratili nivo zagađenosti. Ove informacije su došle do nadležnih u opštini. Kad su shvatili kakvi su rezultati, odmah su učinili sve da ne budu dostupni javnosti. Iako su to informacije od javnog značaja pokušajte da ih pribavite, ako možete! Kažem vam - nema šanse! Možete im pisati pisma, e-mailove ili zvanično tražiti podatke; oni će pre platiti [zakonsku] kaznu nego što će vam dati te podatke. (Milan, 63)*

4.1.2. O zagađenju i posledicama: stvarni ili preuveličani problem?

44% ispitanika je reklo da je svesno da zagađenje životne sredine, pored toga što narušava zdravlje ljudi, ima i druge štetne posledice na kvalitet života u njihovoj opštini; 16% ispitanika je izjavilo da toga nisu svesni. Ono što zabrinjava je procenat ispitanika - 40%, koji su izjavili da su potpuno neupućeni u ovaj problem. (Grafikon 5) I ovog puta građani Lazarevca šalju jasnu poruku da im nedostaju relevantne i pravovremene informacije o pitanjima koja direktno utiču na njihov svakodnevni život.

Grafikon 5

Da li ste upoznati sa još nekim uticajima/efektima zagađenja životne sredine (vazduha, zemlje, vode) u Vašoj lokalnoj zajednici, osim na zdravlje ljudi?

Ispitanici koji su pozitivno odgovorili na gornje pitanje, takođe su zamoljeni da zapišu zapažanja i svoj sud o tome šta, osim zdravlja ljudi, najviše trpi zbog rada RB Kolubara. (Citati 1) Najrelevantniji i najčešći odgovori, koje ćemo detaljno objasniti na narednim stranicama, odnosili su se na posledice eksploatacije uglja:

- ozbiljno zagađenje vazduha, vode, zemlje i uticaj koji to ima na zagađenost hrane;
- uništavanje poljoprivrednog zemljišta;
- bolesti pronađene kod životinja i izumiranje biljnih i životinjskih vrsta;
- prisustvo divljih deponija;
- nedostatak kanalizacionih i vodovodnih sistema;
- uticaj zagađene životne sredine na društvo, poput emigracije stanovništva iz regiona i zatiranje sela i seoskog načina života.

Citati 1. Odabrani odgovori iz upitnika o uticajima zagađenja životne sredine:

Gušenje u đubretu

Građani Lazarevca su u neformalnim razgovorima i formalnim intervjuima često ukazivali na **problem deponija, posebno divljih deponija** na teritoriji njihove opštine. Područja koja se graniče s rudarskim kopovoma RB Kolubara prepuna su raznovrsnog otpada. (Slika 7) Krivica za ovakvo stanje se uglavnom pripisuje rukovodstvu RB Kolubara, lokalnoj vlasti i privatnim preduzećima; sagovornici takođe priznaju da građani često svu krivicu svaljuju na gore pomenute ne bi li prikrili sopstvenu odgovornost za takvo stanje. Drugim rečima, **Lazarevac zagađuju svi: kako interesne grupe koje imaju koristi od eksploatacije uglja, tako i sami građani.**

“

Okolina kopova je u takvom stanju da u njih svako može baciti svoje smeće. Čak i kada se baca u kontejnere za otpad, vlast spaljuje smeće na licu mesta jer nema odgovarajuću higijensku deponiju. (Slobodan, 54)

Slika 7: Deponije smeća na ivicama rudarskog basena Kolubara, slikane u selima Baroševac i Junkovac.

Gde je zeleni pojas?

Građane/ke Lazarevca posebno brine što menadžment RB Kolubara **zanemaruje zamišljeni zeleni pojas** koji okružuje postojeća rudarska polja. Oni smatraju da nije uloženo dovoljno napora da se ovo zemljište rekultiviše i pošumi kako bi se naselja i njihovi stanovnici zaštitali od zagađenja koje dolazi iz obližnjeg rudarskog basena.

Slika 8: Zeleni pojas između lokalnog puta (levo) i rudarskog basena (desno), selo Baroševac.

Slika 9: Đubre u zelenom pojusu, selo Baroševac.

” Neki od novih kopova se proširuju na nedozvoljen način koji je čak protivan pozitivnim propisima. Na primer, u rudarskom polju D zemlju su presekli vertikalno tako da ne postoji odgovarajući nagib na kraju kopa koji bi trebalo da bude ispod, recimo, 45 stepeni. Ovo je veoma važno zbog geo-mehaničke stabilnosti tla. I šta se onda događa? Javlja se klizišta. (Slobodan, 54)

” Najvažnija stvar koju morate znati o Lazarevcu je njegova izuzetna zagađenost. Sinoć nisam mogla da spavam, budila sam se sa onim neprijatnim mirisom u nosu, iako su prozori bili zatvoreni. Zamislite kako je kad su otvoreni? Nikoga to ne brine. Ne brinu ni za zeleni pojas. Ne pada im na pamet da zemlju treba rekultivisati iako su to zaista osnovne stvari koje treba uraditi. Ljudi žive u kućama koje vise na ivicama rudokopa, dok je takozvani zeleni pojas ispunjen smećem. Govorimo o velikim divljim deponijama. Obronci rudokopa izgledaju kao beskrajan prostor otpada i prašine. Nigde nema zelenila, samo deponije i krateri. Nisu rešili problem rekultivacije zemljišta; nisu zasadili nijedno novo drvo u zemlju; nisu izgradili zeleni pojas da bi zaštitili ostatak grada - o čemu onda ovde govorimo? Sve se svodi na pitanje njihove dobre volje iako ih zakon obavezuje da sve to urade! (Ana, 43)

Uticaj na društvo

Premeštanje sela Vreoci koje je u toku, predstavlja najnoviji primer negativnih **socijalnih posledica** rudarskih aktivnosti RB Kolubara na život u opštini Lazarevac. Pokušavajući da proširi rudarsko Polje D, EPS je pokrenuo postupak eksproprijacije zemljišta i kolektivnog preseljenja 1.180 domaćinstava i oko 3.000 ljudi iz sela Vreoci¹⁶. Pored brojnih nepravilnosti i ozbiljnih kontroverzi koje su pratile procese eksproprijacije i preseljenja, to je dodatno izmenilo živote hiljada ljudi koji su u većini slučajeva bili primorani da napuste izvorni seoski način života i da prihvate potpuno drugačiji život u gradu.

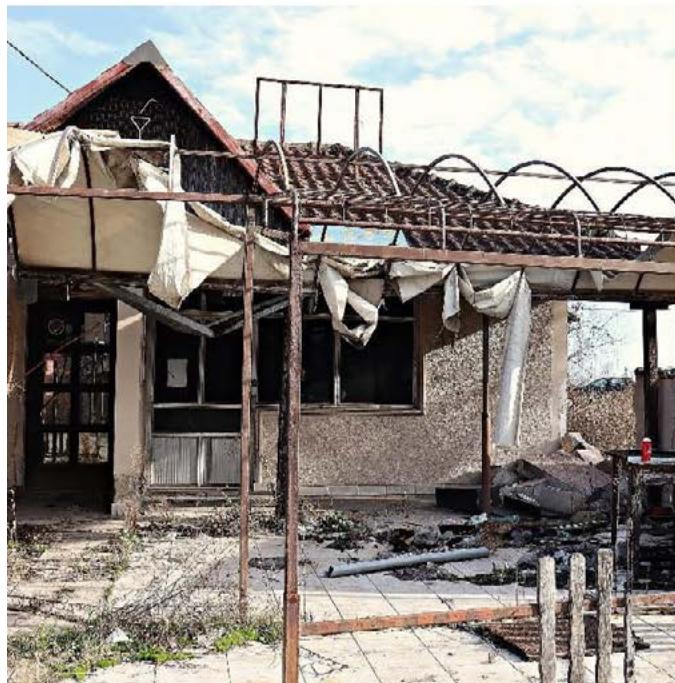
Stanovnici Vreoca su godinama bili izloženi velikom zagađenju vazduha, vode i zemlje dok su im temelji i zidovi kuća stalno pucali zbog klizišta izazvanih obližnjim rudarskim aktivnostima. Svih ovih godina oni su bili svesni činjenice da ih čeka neizbežno preseljenje u grad. Oni su dobili novčanu nadoknadu za gubitak kuća i imanja, što je trebalo da im omogući da započnu i izaberu novi način života. Jedan broj njih se odlučio da se naseli u nekoj od ruralnih sredina oko Lazarevca; drugi su otišli u naselje Rasadnik, koje je namenski izgrađeno za njihovo preseljenje, dok ima i onih koji su uložili veliki novac u izgradnju velelepnih kuća u gradu, koje ponekad izazivaju zavist ali i podsmeh starosedelaca Lazarevca.

Međutim, kao što su objasnili neki od bivših stanovnika Vreoca, za mnoge pojedince i porodice ovaj proces nije bio samo gubitak domaćinstva, zemljišta i životinja, **već i gubitak postojeće društvene mreže i ruralnog identiteta i vrednosti**, poput susedske i porodične solidarnosti i jedinstva. Mnoge porodice su se raspadale kada je trebalo da zajednička domaćinstva podele novac dobijen od nadoknade za eksproprijsanu imovinu; neke su se raspale zbog generacijskog jaza u izboru sledeće životne opcije; neke su čak ostale bez svojih starih, koje je slomilo to što su izgubili sve u šta su uložili ceo život.

16 CEE Bankwatch Network, „Kršenja politike EBRD-a u rudniku uglja u Srbiji potvrđena sopstvenim mehanizmom žalbi banke“, 29. oktobar 2015, dostupno na: <https://bit.ly/3p9loBd>

“ Najviše su stradali stariji; nisu mogli da podnesu činjenicu da treba da napuste domove. Bili su previše vezani za tu zemlju. Tada ste imali situacije u kojima su mlađe generacije prirodno želete da se presele u urbana područja zbog škole ili posla, dok su stariji želeli da se ponovo nasele u ruralno područje, u neko novo selo, jer nisu navikli da žive u urbanim zgradama bez dvorišta i životinja. Srednja generacija je ostala razapeta između suprotstavljenih želja svojih roditelja i svoje dece, što je u nekim slučajevima dovodilo i do razvoda. To su neke od socijalnih posledica koje nikakav novac na svetu ne može ni sprečiti, a ni lečiti. (**Slobodan, 54**)

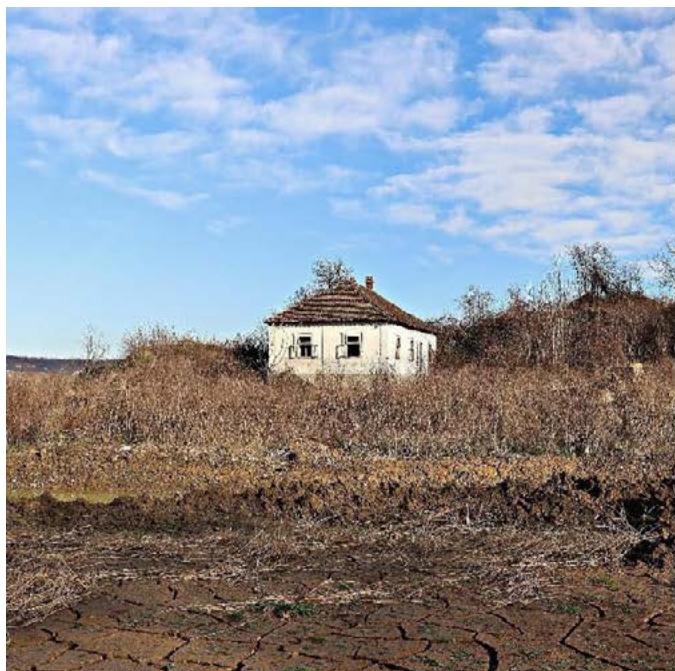
Slika 10: Vreoci danas.

” Ne možete ni da zamislite koliko sam [poseda] imao tamo u Vreocima! Nikada u novom gradskom životu neću moći da nadoknadim ono što sam nekad imao! Možete li da zamislite da imate ovce, svinje, piliće, hektare voćnjaka i poljoprivrednog zemljište - imali smo sve! Nekad smo živelii tipičnim seoskim životom - imali smo dovoljno da jedemo i pijemo, čak nismo ni osetili ekonomske sankcije [iz 1990-ih]! Dobro je što smo nekoliko godina unapred znali da ćemo biti preseljeni. Malo nas je pripremilo. Ipak, skoro sam poslednji napustio svoje selo, a komšije su mi mahale sa suzama u očima. (Dejan, 46)

” Smatram da sam imao sreće jer sam u vreme preseljenja bio mlad. Kad se sad toga setim, sto posto sam siguran da ne bih smogao snage da sve to ponovo prođem. Ne bih pristao na to ni za milion evra! Znam da to ne bih mogao podneti ni na koji način - fizički, mentalno i emotivno. (Mladen, 47)

Slika 11: Vreoci "oaza u pustinji".

Ono što je ostalo od Vreoca danas su domaćinstva koja još uvek nisu pronašla rešenje za svoje preseljenje; osim njih tu su i porodice beskućnika koji su se uselili u polusrušene kuće i ušli u posed nešto zemlje koja je bili izuzeta od eksproprijacije i koja nije sasvim opustela; drugim rečima Vreoci su „oaza u pustinji“. Zahvaljujući aktivizmu bivših stanovnika koji se još uvek bore protiv proširenja rudokopa, u Vreocima je za sada sačuvano najdragocenije versko i kulturno nasleđe ovog selu. (Slika 11) To je crkva iz 1872. godine, crkva brvnara iz 1815. godine, najstarija u kolubarskom kraju, i ostaci stare škole, jedne od najstarijih u šumadijskom kraju (1843). Ako je slušati lokalne vlasti, i to je kratkog veka jer će ovi objekti uskoro biti preseljeni ili srušeni.

„Celo jedno društvo je umrlo. Jedino su ostale te crkve. Tamo se povremeno sastajemo i prizivamo zajednička sećanja. To nas drži na okupu. (Slobodan, 54)

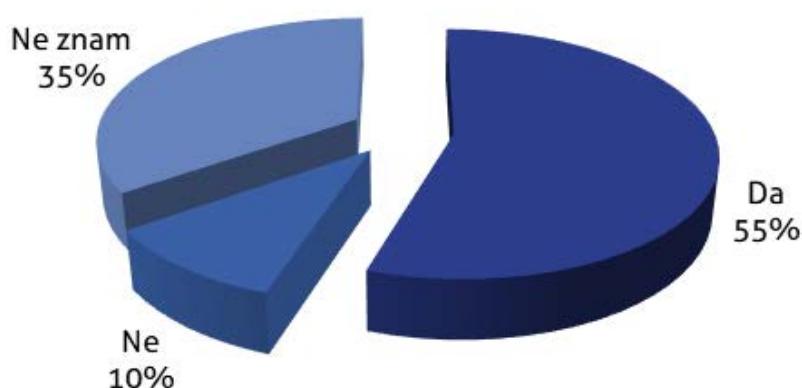
Uticaj na zdravlje ljudi

Više od polovine ispitanika je potvrdilo da zagađenje životne sredine na teritoriji opštine direktno utiče na njihovo **zdravlje** (55%). Još veći procenat ispitanika - njih 64%, je izjavio da ima saznanje da njihovi rođaci i prijatelji imaju zdravstvene probleme zbog zagađenog vazduha, zemlje ili vode. (Grafikoni 6 i 7)

Na pitanje koje su to bolesti, građani/ke Lazarevca najčešće navode sledeće:

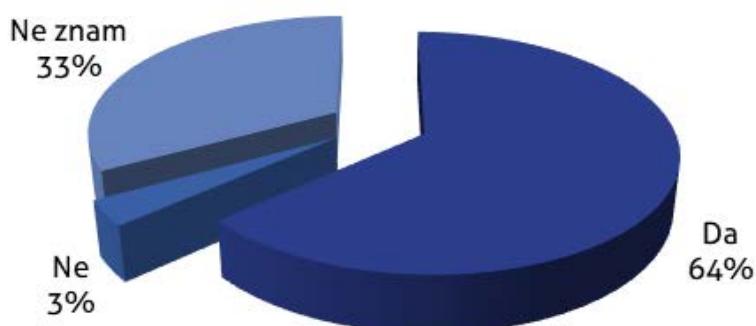
- **rak (prvenstveno rak pluća);**
- **astma, bronhitis i druge respiratorne bolesti;**
- **bolest bubrega;**
- **kardiovaskularne bolesti;**
- **alergije;**
- **visok pritisak.**

Grafikon 6
U skladu sa Vašim saznanjima, da li je zagađenje životne sredine (vazduha, zemlje, vode) u Vašoj lokalnoj zajednici direktno uticalo na Vaše zdravlje?

Grafikon 7

U skladu sa Vašim saznanjima, da li je zagađenje životne sredine (vazduha, zemlje, vode) u Vašoj lokalnoj zajednici direktno uticalo na zdravlje Vašeg člana porodice ili prijatelja?

Iako je većina ispitanika potvrdila da zagađena životna sredina ima veliki uticaj na zdravlje ljudi u Lazarevcu, važno je napomenuti da se mnogi nisu usudili da odgovore na ovo pitanje. **35% ispitanika je reklo da ne zna da li su njihovi zdravstveni problemi nastali zbog zagađenog vazduha, vode ili zemljišta**, dok 33% nije znalo da li je isti uzrok ugrozio zdravlje njihove rodbine i prijatelja. U formalnim i neformalnim intervjuiima i razgovorima građani Lazarevca su često govorili da **nisu dovoljno informisani** o ovim problemima i da je, uprkos svemu, njima ipak najvažnija ekomska sigurnost i materijalno blagostanje, njihovo i njihovih porodica. Treba reći i to da među građanima Lazarevca ima onih koji veruju da, ukoliko se o nekom problemu ne govorи i ne raspravlja javno i glasno, taj problem i ne postoji.

„To je nešto na šta Lazarevčani ne obraćaju mnogo pažnje. Ne postoji zvanična statistika koja bi potvrdila koliko je ljudi u Lazarevcu umrlo od raka zbog zagađenog vazduha. Ne postoje statistički podaci koji potvrđuju da ljudi više umiru od raka u Lazarevcu nego bilo gde drugde. Da je neko bio voljan da mi da tačne cifre, u procentima - onda bi me uverio. (Dragana, 28)

S druge strane, većina ispitanika smatra da država i lokalna vlast znaju zašto ove podatke kriju od javnosti, što samo po sebi izaziva sumnju da je reč o veoma obeshrabrujućim činjenicama.

„Problem je u tome što nema statistike, nema podataka i oni nikada neće biti dostupni. To nije u njihovom interesu [vlasti]. Na primer, ako bi neko sutra izašao s rezultatima istraživanja koji bi dali pouzdane podatke o ovom problemu, vlast bi jednostavno odbila da ih prihvati. Sve dотле dok vlast verifikuje podatke – a oni to sasvim sigurno rade, niko nema interesa da se bavi ozbiljnim istraživanjem. EPS je od presudnog značaja za Srbiju; nema načina da se dozvoli takva statistika! Znam dve žene koje su nekada radile u „Kolubara-Prerada“ i koje su obolele od raka. Takođe znam jednu ženu koja je imala pobačaj zbog uslova rada. Da li sve to ima veze sa njihovom izloženošću tamošnjem otrovu? Verovatno da. Mogu li one to dokazati? Verovatno ne. (Sara, 39)

„ Lazarevac jeste premali da bi u njemu postojala posebna bolnica za bolesti bubrega, ali ove bolesti su ovde jednostavno previše česte. To je direktno povezano s Kolubarom. Siguran sam da nismo svi genetski predodređeni da oboljevamo od iste vrste bolesti. To je zbog zagađenja! Svi to vide, ali još uvek niko ništa ne preduzima. (Ana, 43)

4.2. Rđa u vazduhu

„ Ljudi ovde jednostavno ne shvataju u kojoj meri je zagađena naša okolina. Ne mogu da objasnim zašto je to tako. Verovatno zato što imaju dobre plate i lagodne živote i jednostavno ih nije briga, ili možda ne znaju za bolje. Mislim da je naše društvo prosto apatično. Suviše smo zardali. (Milan, 63)

Prema gore navedenim iskazima građani Lazarevca su delimično ili veoma loše informisani o ekološkim problemima u svojoj opštini, a nivo njihove svesti o ovim pitanjima se nije povećavao poslednjih godina. Međutim, kada su upitani da se konkretno izjasne u vezi sa zaštitom životne sredine ocenama od 1 do 5 (od 1 - potpuno se ne slažem do 5 - potpuno se slažem), **pokazalo se da veomacene značaj životne sredine u kojoj žive i rade.** (Grafikon 8)

Ispitanici se **slažu** da u zaštiti životne sredine građani nisu ništa manje odgovorni od države i lokalne vlasti. Uzimajući u obzir distribuciju odgovora ovo su četiri iskaza koja su dobila najvišu prosečnu ocenu:

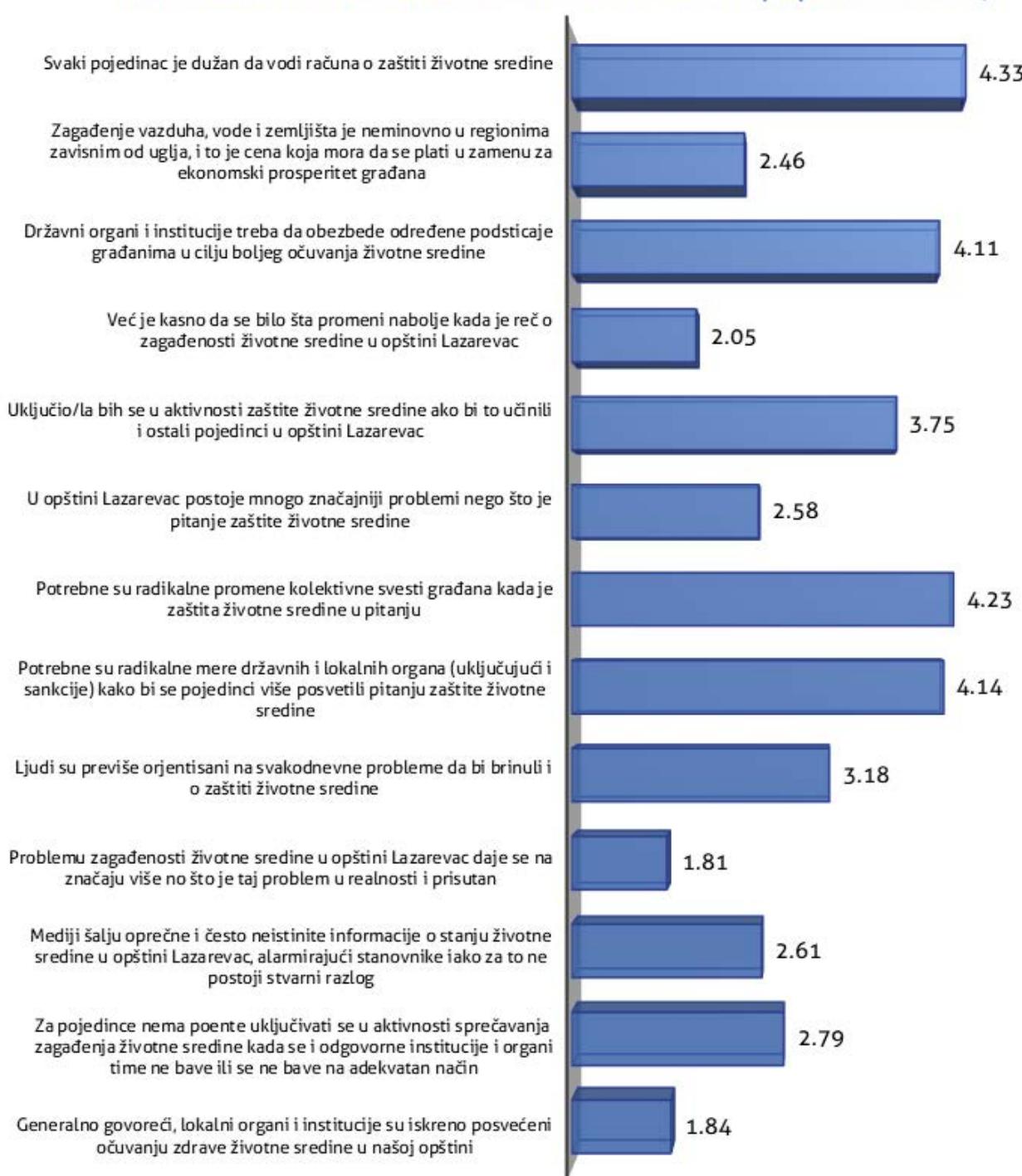
1. Svaki pojedinac je dužan da brine o životnoj sredini (4.33);
2. Kada je reč o zaštiti životne sredine, potrebne su radikalne promene u kolektivnoj svesti građana (4.23);
3. Vlast i institucije države treba da daju određene podsticaje građanima u cilju boljeg očuvanja životne sredine (4.14); i
4. Potrebne su radikalne mere države i lokalnih vlasti (uključujući sankcije) kako bi se pojedinci više posvetili zaštiti životne sredine (4.11).

Neslaganje sa navedenim iskazima u grafikonu 5 potvrđuju da su ispitanici svesni značaja (barem deklarativno) zaštite životne sredine. Navodimo tri iskaza koje su dobila najnižu prosečnu ocenu:

1. Problemu zagađenosti životne sredine u opštini Lazarevac pridaje se veći značaj nego što zaslužuje (1,81);
2. Uopšteno govoreći, lokalne vlasti i institucije su iskreno posvećene očuvanju zdrave životne sredine u našoj opštini (1,84); i
3. Prekasno je da se bilo šta menja nabolje kada je reč o zagađenju životne sredine u opštini Lazarevac (2,05).

Grafikon 8

Označite koliko se slažete sa sledećim iskazima (1-u potpunosti se ne slažem, 2-neslažem se, 3-niti se slažem niti se ne slažem, 4-slažem se, 5-u potpunosti se slažem)

Drugim rečima, neslaganja s navedenim iskazima sadrže tri ključne poruke građana rudarskog Lazarevca:

- 1. trebalo bi da posvetimo više pažnje i pridamo veći značaj ekološkim problemima u našoj opštini;**
- 2. lokalne vlasti, koje trenutno nisu iskreno uključene u rešavanje ekoloških problema kod nas, trebalo bi da se tome ozbiljno posvete; i**
- 3. još uvek nije kasno da krenemo da radimo na tome.**

U proseku, ispitanici se slažu u tome da bi se rado bavili zaštitom životne sredine kada bi to radili i ostali građani Lazarevca (3,75); ipak, smatraju oni, ljudi su toliko okupirani svakodnevnim životnim problemima da nemaju kad da se bave i zaštitom životne sredine (3,18). Na osnovu ovih izjava moguće je izvesti nekoliko zaključaka, i to:

1. da je moguće da su građani Lazarevca svesno navedeni na to da zatvore oči pred ozbiljnim posledicama zagađenja životne sredine u njihovom gradu;
2. da je moguće da su građani Lazarevca ciljano demotivisani da se aktivno uključe u rešavanje ovih problema, iako su ih potpuno svesni; ili
3. da je moguće da su građani Lazarevca neadekvatno informisani i obeshrabreni da sami krenu da se bave ovim složenim problemima.

4.2.1. (Nije li) prekasno za Lazarevac?

Navedeni zaključci se podudaraju sa odgovorima koje smo dobili od ispitanika na pitanje da li su građani Lazarevca u proteklih godinu dana preduzeli ili aktivno učestvovali u bilo kakvoj akciji ili inicijativi za rešavanje problema u njihovoj lokalnoj zajednici; 66% njih je dalo negativan odgovor. (Grafikon 9) Zanimljivo je da je grupa ispitanika između 46 i 60 godina starosti, koja se izjasnila da je bolje od ostalih informisana o ekološkim problemima u svojoj opštini (Grafikon 3), pokazala da je najmanje aktivna u rešavanju tih problema u svojoj zajednici (njih 78,13% je odgovorilo sa „ne“, a samo 21,88% je odgovorilo sa „da“).

Takođe, u poređenju sa odgovorima u grafikonu 8, rezultati upitnika pokazuju da su oni koji aktivno učestvuju u rešavanje problema u svojoj lokalnoj zajednici ujedno i oni koji se u potpunosti ne slažu sa izjavom da „u opštini Lazarevac postoje mnogo značajniji problemi od pitanja zaštite životne sredine“. Oni se, isto tako, u potpunosti ne slažu sa iskazom da su „lokalne vlasti i institucije iskreno posvećene očuvanju zdrave životne sredine u svojoj opštini“. Iz svega navedenog se može zaključiti da postojeći aktivisti u opštini Lazarevac s pravom najveći značaj pridaju ekološkim problemima i da su spremni da posvećeno rade na njihovom rešavanju, ali da misle da nemaju potrebnu podršku lokalnih vlasti u gradu.

Grafikon 9
Da li ste u poslednjih godinu dana sami preduzeli ili aktivno učestvovali u bilo kakvoj akciji ili inicijativi kako biste rešili neki problem u Vašoj lokalnoj zajednici?

Najmlađi ispitanici (18-30 godina) su oni koji se, za razliku od ostalih starosnih grupa, u **potpunosti** slažu s tvrdnjom da je zagađenje vazduha, vode i zemlje neizbežno u regionima gde se iskopava ugalj i da je to cena koja se mora platiti u zamenu za ekonomski prosperitet građana. Oni se, takođe, u potpunosti slažu da u opštini Lazarevac ima mnogo značajnijih problema od zaštite životne sredine. **Na prvi pogled to signalizira da mladi Lazarevčani ili ne brinu o stanju prirodnog okruženja, ili tome pridaju manji značaj u odnosu na pogodnosti koje im daje posao u RB Kolubara.**

Aktivnosti onih koji su na ovo pitanje odgovorili sa „da“ (34%), između ostalog, uključuju:

- učešće u raznim humanitarnim akcijama za lečenje svojih sugrađana;
- pružanje finansijske pomoći socijalno ugroženim grupama; ili
- pomoć mladim osobama sa invaliditetom da se adekvatno zaposle.

Neki odgovori pokazuju da ima građana koji se bave ekološkim problemima u opštini Lazarevac tako što sakupljaju otpad i čiste divlje deponije, sade drveće, čiste školska dvorišta i sl; oni takođe nastoje da obrazuju sugrađane o tome koliko je važno očuvati prirodno okruženje.

Citati 2. Odabrani odgovori iz upitnika o preduzetim aktivnostima radi rešavanja problema u opštini Lazarevac:

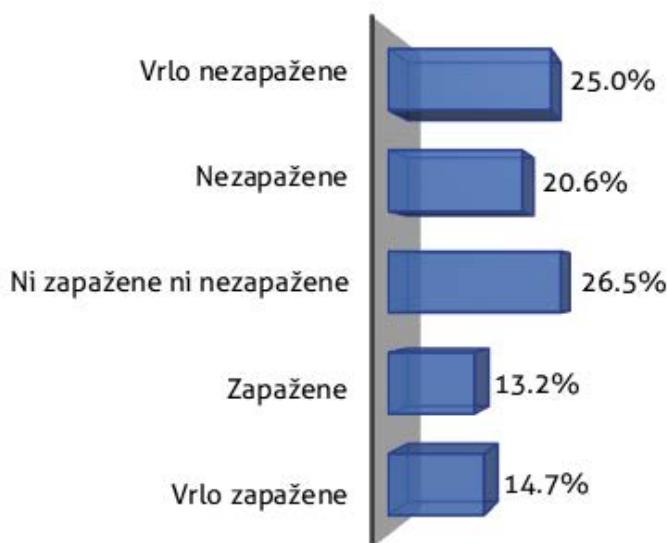

Na pitanje da li veruju da su stanovnici Lazarevca zapazili ili pokazali interesovanje za ono što rade (aktivisti), 26,5% ispitanika je odgovorilo da njihove aktivnosti nisu bile ni zapažene ni nezapažene, dok je 45,6% reklo da njihove aktivnosti nisu pobudile bilo kakav interes sugrađana („nezapažene“ (20,6%) i „vrlo nezapažene“ (25%). Samo 14,7% ispitanika veruje da je njihov angažman u rešavanju problema njihove zajednice bio vrlo zapažen, a 13,2% da je zapažen. (Grafikon 10)

Na pitanje zbog čega ne uzimaju učešće u aktivnostima u njihovoj opštini, pretežan broj građana je odgovorio:

- **da nemaju dovoljno vremena (40,8%);**
- **da ne veruju da bi time bilo šta postigli (33,8%); i**
- **da misle da ne bi imali dovoljnju podršku sugrađana (23,9%).**

Grafikon 10
U kolikoj meri verujete da su Vaše aktivnosti bile zapažene/izazvale zainteresovanost među ostalim stanovnicima opštine Lazarevac?

Vredi napomenuti da je 16,9% ispitanika odgovorilo da se klone svake aktivnosti i dobrovoljnog rada u rešavanju problema u svojoj opštini jer se plaše reakcije lokalnih vlasti (11,3%), a i da ne znaju kako se to radi. (Grafikon 11)

Grafikon 11
Šta je glavni razlog što niste bili učesnik ili pokretač neke akcije? (moguće je zaokružiti više odgovora)

Kada se sažmu gore navedeni rezultati istraživanja, može se reći da su gotovo svi sagovornici ukazali na to da **najveći broj građana nema svest** o stepenu zagadenosti grada i ugroženosti životne sredine. Intervjuisani i sagovornici koji pripadaju grupi građana/ki koji su aktivnije uključeni u rešavanje svakodnevnih životnih problema i koji učestvuju u donošenju odluka, smatraju da je nizak nivo svesti građana posledica više faktora:

"Ljudi nisu informisani o ekološkim pitanjima"

„Tokom godina rada u Kolubari shvatila sam da ljudi nemaju svest čak ni kada je reč o zaštiti njihovih osnovnih ljudskih prava, a o ekologiji da i ne govorimo! Ponašamo se veoma pristojno i ekološki kada otpućujemo u neku zemlju EU. Ali kada treba da vodimo računa o svom okruženju, tada radimo upravo suprotno. Ne znam! To bi moglo biti zbog našeg mentaliteta. Crni se dim širi iz dimnjaka termoelektrane, sve je zagađeno i nikoga nije briga! (Mila, 50)

„Ljudi nemaju potrebnu svest da bi štitili našu životnu sredinu. Kada se nas par organizovalo i preduzelo ekološku akciju koju smo uspešno obavili, naši sugrađani su nas optužili za pranje novca i to objavili na Facebooku! Ljudi pale smeće i gume, truju nam zemlju, a zatim i vodu. U svojim postupcima ne vide problem! (Zoran, 34)

„ Naše lokalne organizacije civilnog društva su slabe i nedostaje im znanje i iskustvo. Dešavalo se, ne jednom, da je opština vraćala sredstva koja je dobila za rešavanje problema zagađenosti, jer nije bilo dovoljno lokalnih aktera koji su bili sposobni da napišu dobre projekte i pokrenu inicijativu. (Darko, 52)

„ Iskreno verujem da bi se ljudi ponašali u skladu s propisima ukoliko bi lokalna vlast ili komunalno preduzeće tim ljudima postavili kante za smeće i kontejnere, kada bi izgradili odgovarajuću higijensku deponiju. Neka im se to obezbedi, pa da vidimo šta će se dogoditi! (Sonja, 32)

„ Lazarevac je nekada bio čist i zelen centar ovog kraja, a pogledajte ga sada! Ljudi bacaju smeće, gume, nameštaj, stare i pokvarene kućne aparate, a zatim ih čak i spaljuju tamo, na licu mesta! Oni svaki komad smeća odnesu iz svog doma i bace u prirodu! Što je još gore, vlasti im to dozvoljavaju. Da li ste negde videli znak upozorenja koji kaže da je zabranjeno bacati smeće gde god kome padne na pamet? Ne. Mogli bi da instaliraju video nadzor i kazne one koji ugrožavaju našu životnu sredinu! Ako ne informišete i ne edukujete ljude kakvo ponašanje možete od njih očekivati? (Dejan, 46)

„ RB Kolubara i srodnja preduzeća, ona koja su od nje direktno zavisna, ne brinu o životnoj sredini. Postoje i strane firme koje bacaju smeće i drugi otpad u našu prirodu. Verovatno to ne rade u svojim zemljama. A kad naši ljudi vide šta ti stranci rade, što ne bi i oni bacali đubre gde im je zgodno? (Zoran, 34)

Slika 12: Kontejner za otpad, dim i pas latalica ispred zgrade kompanije Ksella (Xella) Srbija doo.

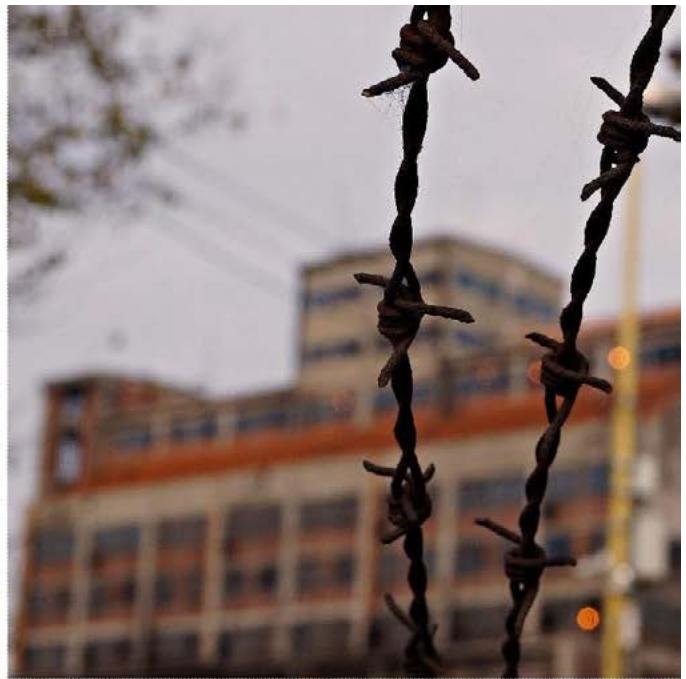
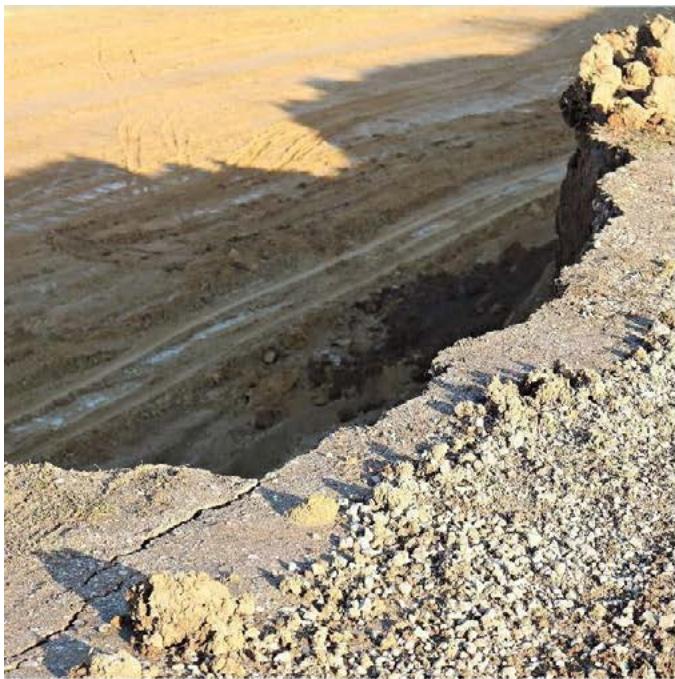
„ U Lazarevcu smatraju da ste uspešni ukoliko ste se zaposlili u Kolubari. Ovde, kada kažete ljudima da radite u privatnom sektoru ili na nekom drugom mestu pogledaju vas sažaljivo i pitaju - Da li zaista nije bilo šanse da uđete u Kolubaru? (Sonja, 32)

„ Šta imamo u Lazarevcu? Imamo uspavanu i samodovoljnju zajednicu u kojoj su ljudi zadovoljni svojim platama koje su, budimo iskreni, veće od prosečnih zarada u Srbiji. Pa kažu: Bolje da čutimo jer dobro je sve dok nam novac pada u džepove svakog prvog i petnaestog u mesecu. Odradimo svojih osam sati na poslu, a sve posle toga je odlično, lepo živimo! Takođe, vozimo skupe i brze automobile, živimo u ogromnim kućama, imamo dovoljno za sve što nam je potrebno! Pa zašto bi neko uopšte brinuo o zagađenju? (Slobodan, 54)

„ Ovde, [RB] Kolubara je Bog. Ljudi misle: Sutra idem na posao a prekosutra može i da ga ne bude. Mene ionako motiviše samo novac. Dobijem li rak pluća – nemoj mi reći da je to zbog zagađenja! Tako ljudi govore. Uvek pronađu neko opravdanje jer malo znaju, nedostaje im formalno i neformalno obrazovanje. Kakva ekološka svest? Prvo moramo stići građansku i demokratsku svest. (Milan, 63)

„ Kolubaru mogu da gledam „izvana“ jer niko u mojoj porodici tamo nije zaposlen. Među onima koji dižu glas i ukazuju na to kakvo je stanje verovatno ima i onih koji ili kraduckaju alate na poslu, ili odsustvuju s posla a primaju platu, ili koriste javna dobra u privatne svrhe - znate, to su one sitne koristi koje čovek može imati kada radi na takvom radnom mestu. Pojedinac će se pobuniti samo ukoliko su mu ugroženi interesi. Isto tako, ljudima ne pada na pamet da dignu glas protiv zloupotreba svog poslodavca; radije gledaju da i oni steknu privilegije koje već uživaju neke kolege na poslu. Većina se bori za sitne, lične interese. Bore se unutar svojih malih baraka, u kancelarijama bez grejanja zimi, bez toaleta, koje liče na kokošnjice. A onaj iznad njih [nadređeni] zna kako da ih učutka – premesti ih u malo veći kokošnjac, ubaci im novi aparat za kafu i odjednom su svi srećni i zadovoljni! (Ana, 43)

Slika 13: Dim, prašina i rđa u opštini Lazarevac.

"Ljudi su uspavani i pasivni"

„ Rekao bih da su ljudi u Lazarevcu apatični. Ovde su izgubljene generacije, ne samo ova, ili ona buduća. Kada pokušate da ih obrazujete o klimatskim promenama oni vam kažu čemu govoriti o nečemu što će biti za 50 ili 100 godina? Do tada ću biti mrtav, zašto bih ja o tome brinuo? (Milan, 63)

„ Ne postoji kritična masa onih koje možete ubediti da pitanje koje danas postavljamo [o zagađenju vazduha] moramo rešavati ukoliko želimo bolji život našoj deci. Obrazovanje bi možda moglo promeniti postojeći način razmišljanja, ali kako to ostvariti? Čitavoj generaciji je

potrebito promeniti prioritete da bi bila sposobna da čuje istinu; tek tada bi bilo nade da će za 40 godina neki ljudi biti sposobni da stvari menjanju na bolje. (Ana, 43)

Zaključak je:

- da većina ispitanika ne učestvuje aktivno u rešavanju problema svoje lokalne zajednice (Grafikon 9);
- da su ispitanici neodlučni i pasivni jer misle da nemaju dovoljnu podršku svojih sugrađana (Grafikon 11);
- da aktivni ispitanici smatraju da i kada nešto urade njihovi sugrađani to uglavnom ne primećuju (Grafikon 10).

Ove izjave potvrđuju prethodni zaključak da građani Lazarevca uglavnom nisu voljni da sagledaju uzroke i ozbiljnost problema koji dovode do visokog stepena zagađenja u gradu; ne pokazuju nikakav interes i sposobnost da to shvate i da se bore za promenu. Jedini dodatni element je uverenje ispitanika da nema dovoljno kolektivne svesti da bi građani svojim glasom mogli uticati na ono što se događa u njihovom gradu.

Da li, ipak, „još uvek nije kasno“ za Lazarevac?

PRAVEDNA TRANCIZIJA

STRAH I BES

5. PRAVEDNA TRANZICIJA

5.1. Strah

„Kod nas u Lazarevcu je posebna situacija. Mnogi ljudi su već zaposleni ili čekaju da dobiju posao u Kolubari. Kada pokušate da im ukažete na neke ekološke probleme, oni vam kažu: Čuti, hoćeš li da ostanemo bez posla?! (Sandra, 33)

Istraživač koji pokuša da dobije informacije o energetskoj i pravednoj tranziciji u Lazarevcu rizikuje da ga optuže da otvara Pandorinu kutiju. Ukoliko istraživač ipak nastoji da otvorit tu kutiju, može mu se desiti da ga ljudi gledaju kao nekoga ko bi im poželeo da ostanu bez posla, kao osobu koja sve to radi u interesu znane ili neznane, strane ili domaće, interesne grupe; odnosno da je, u najboljem slučaju, strani plačenik, a u najgorem domaći izdajnik.

Kada se kutija konačno otvoriti, ono sa čime se istraživač suoči je **veliki strah i nagomilani bes kod žitelja/ki grada Lazarevca, čiji život je u potpunosti određen eksploracijom uglja.**

5.1.1. Šta Lazarevčani/ke zaista znaju?

Da bi obezbedili najveći mogući uzorak tražili smo od svih ispitanika da obavezno odgovore na pitanje da li znaju šta je energetska, a šta pravedna tranzicija. Rezultati pokazuju da 45% građana Lazarevca zna što je **energetska tranzicija**, dok je 55% negativno odgovorilo na isto pitanje. (Grafikon 12)

Grafikon 12
Da li znate šta je energetska tranzicija?

Među ispitanicima koji su dali pozitivan odgovor, 35,9% je ispod 45 godina starosti, dok 62,5% ima više od 46 godina. Muškarci su pokazali nešto višu svest o tome šta je energetska tranzicija (54,84% muške, u poređenju sa 33,93% ženske populacije). Među građanima koji su proteklih godinu dana aktivno učestvovalo u rešavanju pojedinih problema u svojoj lokalnoj zajednici, njih 66,67% je izjavilo da zna šta je energetska tranzicija.

Upitani da definišu energetsku tranziciju onako kako najbolje umeju, velika većina ispitanika iz ove grupe je svojim odgovorima pokazala poprilično poznавање materije. (Citati 3)

Citati 3. Neki od odgovora na pitanje šta je energetska tranzicija:

Neki odgovori su bili posebno produbljeni; pokazalo se da ispitanici razumeju širi kontekst energetske tranzicije poput značaja koji ima za pridruživanje EU, odnosno za zdravlje ljudi:

” *Moje je mišljenje da država i pojedinac treba da učine sve što mogu da se istovremeno sačuva i privreda i životna sredina; da se pronađu prelazna rešenja dok se ne stvore uslovi za dobijanje energije iz ekološki prihvatljivih izvora.*

” *Shvatam to kao proces prelaska s tradicionalnih izvora energije, koji su zapravo najveći zagađivači - nafta, fosilna goriva, posebno ugalj u našoj zemlji, na „zelenije“ i obnovljive izvore: vetr, vodu, sunce, biomasu itd.*

”

Prelazak s fosilnih goriva na obnovljive izvore energije i smanjenje te potrošnje uz pomoć efikasnijih materijala i inovacija.

”

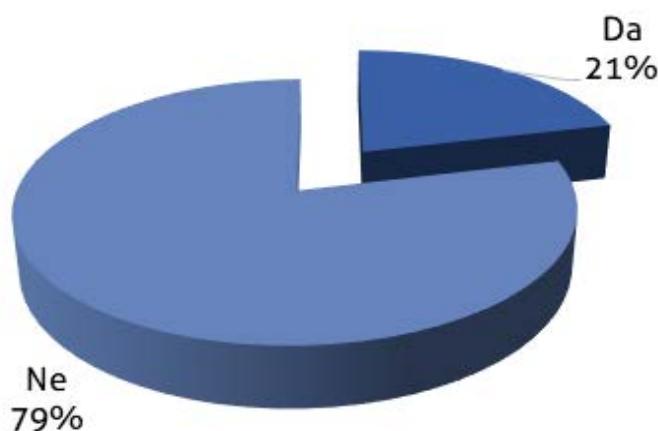
Bolja organizacija energetskih postrojenja u interesu svih stanovnika Srbije i u ciju pridruživanja EU.

”

Da radimo postepeno na tome da zdravlje ljudi postane važnije od ekonomije.

Kada je reč o **pravednoj tranziciji**, veliki procenat ispitanika - njih 79%, nije znalo šta znači ovaj pojam. (Grafikon 13) Dakle, dok je energetska tranzicija koncept koji je razumela gotovo polovina ispitanika, pravedna tranzicija i dalje ostaje nepoznanica za stanovništvo ove zajednice koja živi od eksploatacije uglja. Isti rezultati važe za sve generacije kao i za obe rodne grupe koje su bile obuhvaćene upitnikom.

Grafikon 13
Da li znate šta je pravedna tranzicija?

Kao i prilikom postavljanja prethodnog pitanja, od ispitanika koji su rekli da znaju šta je pravedna tranzicija zatraženo je da definišu ovaj koncept, pri čemu su mnogi među njima pokazali da veoma dobro razumeju problem. (Citati 4)

Citati 4. Odabrani odgovori na pitanje šta je pravedna tranzicija:

Odabrani odgovori na pitanje šta je pravedna tranzicija pokazuju da **21% građana Lazarevca zna da bi to trebalo da bude ono što je bezbolno i prihvatljivo za sve građane/ke; nešto što uzima u obzir kako interes radnika tako i interes države i drugih zainteresovanih aktera:**

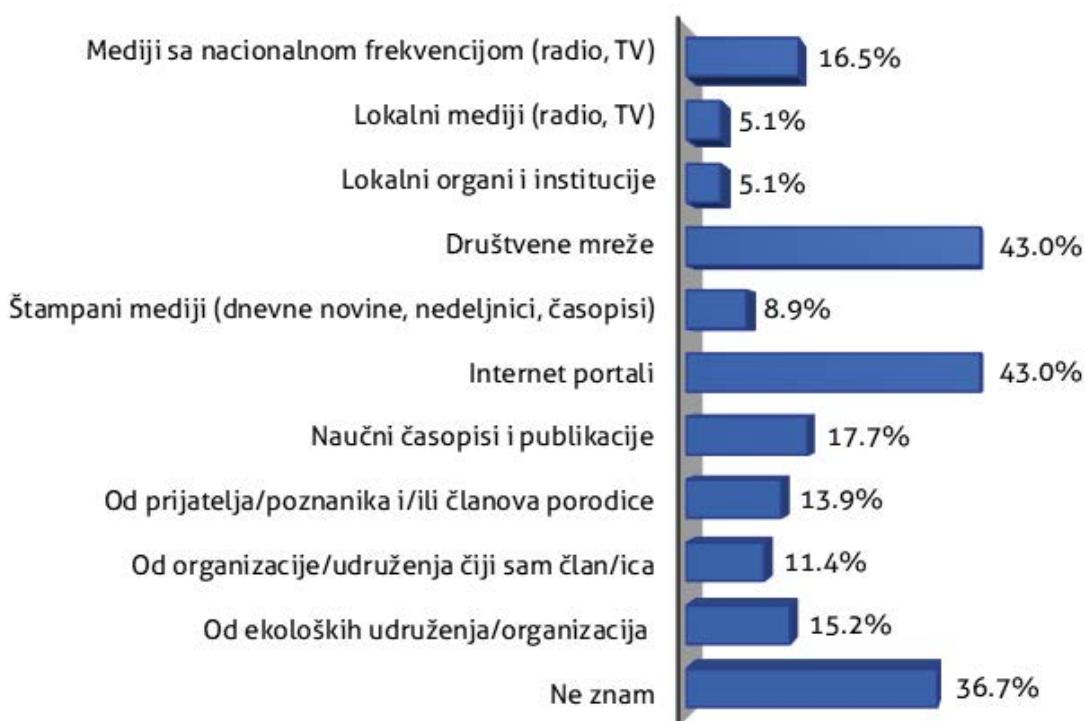
” *To je prelazak s neobnovljivih na obnovljive izvore koji vodi računa o interesima radnika i stvara uslove za pristojan i kvalitetan posao u skladu s nacionalno definisanim razvojnim prioritetima.*

” *To znači da i država i narod mogu preći na zdravu energiju na što bezbolniji i obostrano prihvatljiv način.*

” *Verovatno nemam dovoljno informacija o tome ali mi se čini da bi to trebalo da važi za područja u kojima se već dugo eksploratišu ugalj, rude, fosilna goriva itd. Da bi se prešlo na čiste izvore energije potrebno je obezbediti odgovarajuće planiranje i finansiranje, verovatno i prekvalifikaciju dela stanovništva.*

Ispitanici se informišu o energetskoj i pravednoj tranziciji uglavnom preko interneta i društvenih mreža (43%). Sledi naučni časopisi i publikacije (17,7%), mediji s nacionalnom frekvencijom (radio, TV, štampa) (16,5%) i ekološke organizacije i udruženja (15,2%). Građane Lazarevca koji su znali za energetsku i pravednu tranziciju najmanje su o tome informisali lokalna vlast i institucije, odnosno lokalni mediji (svako po 5,1%). (Grafikon 14)

Grafikon 14
Ako ste upoznati sa pojmovima energetske i pravedne tranzicije, na koji način ste se o njima informisali? (moguće je zaokružiti više odgovora)

Imajući u vidu da je uzorak ispitanika obuhvatao bolje obrazovano i urbano stanovništvo koje predstavlja manjinu u odnosu na prosek u Lazarevcu, može se reći da je to doprinelo visokom procentu onih koji su znali da objasne šta je to energetska a šta pravedna tranzicija. Drugim rečima, **možemo prepostaviti da je procenat ljudi u Lazarevcu koji nisu svesni šta znače ova dva koncepta mnogo veći od onoga koji smo dobili u istraživanju.**

Gledamo li na rezultate istraživanja iz pozitivnog ugla može se reći da, **manji broj građana razume šta je energetska i pravedna tranzicija i da su oni dobro obavešteni o ovom problemu; kao i da su to ljudi s kojima je moguće komunicirati putem savremenih medija poput interneta i društvenih mreža.**

5.1.2. Šta Lazarevčani/ke očekuju?

Nakon što im je predložena definicija pravedne tranzicije građani Lazarevca su upitani šta misle ko bi trebalo da da najveći doprinos promociji aktivnosti koje bi doprinele boljem razumevanju energetske i pravedne tranzicije; kao i ko bi trebalo da budu glavni nosioci planiranja i sprovođenja pravedne tranzicije

u ovom gradu. Drugim rečima, pitali smo ih **ko bi trebalo da bude odgovoran za pružanje informacija o energetskoj i pravednoj tranziciji i ko bi trebalo da preuzeme vodeću ulogu u sprovođenju ovih politika i primeni mehanizama.**

U oba slučaja, ispitanici su prepoznali **Vladu Srbije i lokalnu vlast i institucije u Lazarevcu kao glavne aktere** koji bi trebalo da doprinesu podizanju svesti o pravednoj tranziciji i njenom planiranju i sprovođenju u život. (Grafikoni 15 i 16)

Grafikon 15

Za koga smatrate da bi mogao najviše doprineti boljem razumevanju i kvalitetu aktivnosti u promovisanju pravedne tranzicije u opštini Lazarevac? (moguće je zaokružiti više odgovora)

Upitani ko bi trebalo da im pruži informacije, najveći broj ispitanika (55%) je izjavio da to očekuje od **lokalnih vlasti i institucija**, dok je značajan procenat tu ulogu namenio **Vladi Srbije - 47,7% Ministarstvu rudarstva i energetike**, a **45% Ministarstvu za zaštitu životne sredine**. Popriličan procenat ispitanika očekuje da će biti informisani zahvaljujući aktivnostima **lokalnih organizacija i udruženja za zaštitu životne sredine (40,5%)**, kao i **obrazovnih institucija (39,6%)**; zatim **slede zdravstvene ustanove, kompanije u energetskom sektoru koje koriste fosilna goriva i sindikati** (svako pojedinačno po 27,9%).

Grafikon 16
Za koga smatrate da bi trebalo da bude glavni nosilac planiranja i sprovođenja pravedne tranzicije u opštini Lazarevac? (moguće je zaokružiti više odgovora)

Na pitanje ko bi trebalo da bude glavni nosilac pravedne tranzicije u njihovoј lokalnoј zajednici, najveći broj ispitanika - njih 62,5%, je navelo državnu **Elektroprivredu (EPS)**, a slede **lokalna samouprava** u Lazarevcu (59,8%) i **Vlada Srbije** (47,3%). Osim što su prepoznati kao odgovorni za informisanje stanovništva, **obrazovne institucije** (27,7%) i **sindikati** (26,8%) su, takođe, prepoznati i kao mogući nosioci pravedne tranzicije u ovom gradu. Manji broj ispitanika ovu ulogu dodatno namenuje **investitorima u obnovljive izvore energije** (24,1%) i **medijima** (22,3%).

Kada je reč o **ulozi Evropske unije** u procesu pravedne tranzicije (Grafikon 17), imajući u vidu prosečnu ocenu i raspoređenost odgovora, ispitanici su pokazali da se **ne slažu** sa sledećim iskazima:

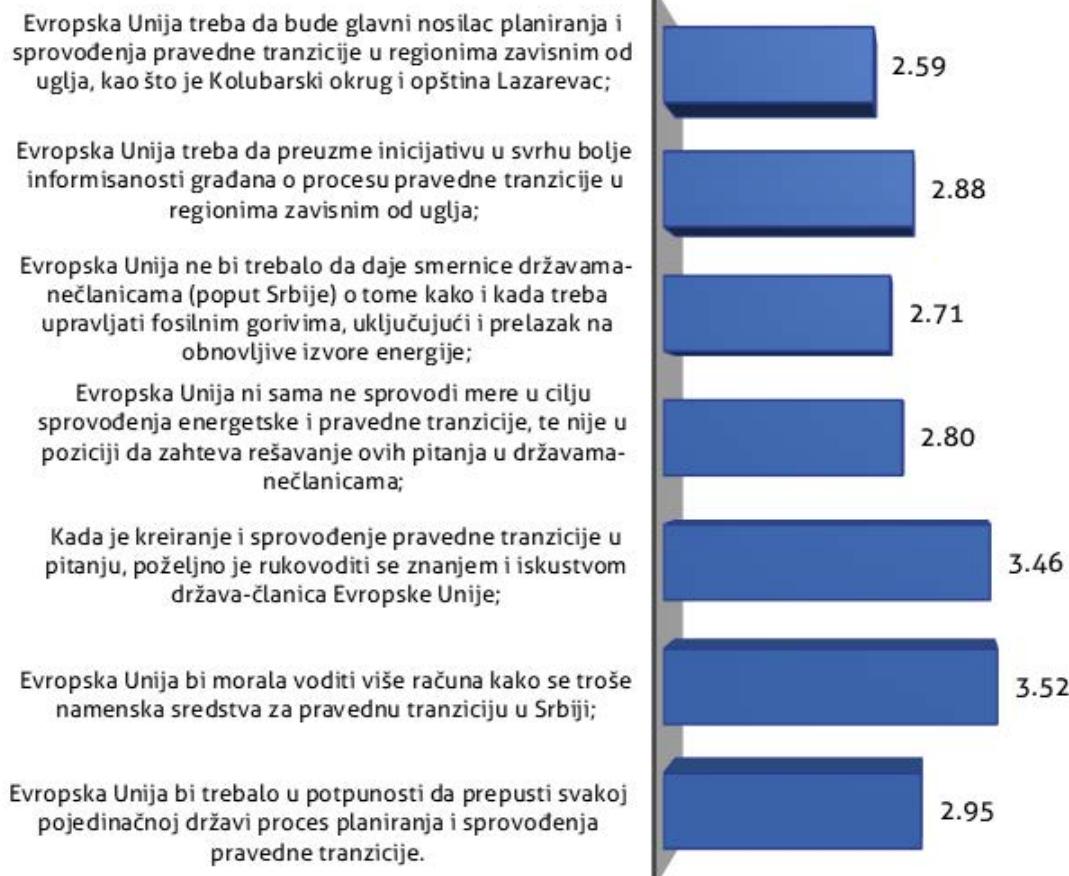
- EU treba da bude glavni nosilac planiranja i sprovođenja pravedne tranzicije u regionima koji su ugroženi eksplotacijom uglja, kao što je region Kolubare i opština Lazarevac;
- Evropska unija ne bi trebalo da savetuje države, koje nisu članice (poput Srbije), na koji način i u kojim rokovima bi trebalo da rešavaju problem fosilnih goriva, uključujući prelazak na obnovljive izvore energije;
- Sama EU ne sprovodi mere energetske i pravedne tranzicije i ne može da zahteva od država nečlanica da rešavaju ova pitanja.

Nasuprot tome, ispitanici su pokazali da se **slažu** sa sledećim izjavama:

- Kada je reč o koncipiranju i sprovođenju pravedne tranzicije poželjno je da se prihvati znanje i iskustvo država članica EU;
- Evropska unija treba da obrati više pažnje na to kako se troše namenska sredstva za pravednu tranziciju u Srbiji.

Grafikon 17

Označite koliko se slažete sa sledećim iskazima (1-u potpunosti se ne slažem, 2-ne slažem se, 3-niti se slažem niti se ne slažem, 4-slažem se, 5-u potpunosti se slažem)

Drugim rečima, građani Lazarevca koji trpe posledice eksloatacije uglja nastoje da pošalju **tri ključne poruke**:

1. **Želimo da Evropska unija bude više uključena u proces pravedne tranzicije u našoj zemlji;**
2. **Evropska unija je legitiman partner čije smo smernice i znanje spremni da prihvatimo;**
3. **Evropska unija ne bi trebalo da bude glavni akter u sprovođenju pravedne tranzicije u našoj lokalnoj zajednici, već bi trebalo da bude prisutna u svojstvu savetnika i nadzornika nad ovim procesom.**

5.1.3. Čega se Lazarevčani/ke boje?

Kao što pokazuju gore navedeni rezultati istraživanja, građani Lazarevca nisu dobro obavešteni o energetskoj i pravednoj tranziciji. Kada je reč o pravednoj tranziciji, samo 21% ispitanika je izjavilo da zna šta ovaj koncept znači. Među njima su uglavnom mlađi i sredovečni ljudi sa višim obrazovanjem, iznad proseka u Lazarevcu; oni uglavnom potiču iz urbanih sredina ove opštine. To govori u prilog pretpostavke da je procenat onih koji su upoznati sa ovim konceptom mnogo niži i obeshrabrujući.

Kada se ukrste varijable rezultati istraživanja pokazuju da 79% ispitanika ne zna šta je pravedna tranzicija, bez obzira na njihovu starost, pol i profesiju. Istovremeno, većina onih koji znaju šta je pravedna tranzicija inače su svesni tekućih socio-ekonomskih i ekoloških problema u svojoj lokalnoj zajednici i aktivno rade na njihovom rešavanju. Međutim, ovi aktivisti predstavljaju gotovo zanemarljivu manjinu u opštini Lazarevac.

Šta onda misli većina? Petomesечно istraživanje koje je obuhvatilo dubinske intervjuje sa aktivistima i ostalim građanima/kama Lazarevca, kao i posmatranje sa učesvovanjem i bez učestvovanja, moglo bi se sažimanjem svih odgovora svesti na sledeće: **okosnica je da se iza svega krije strah.**

„Bojimo se da ne izgubimo posao“

Kada bi istraživač pokušao da pokrene pitanje pravedne tranzicije mnogi Lazarevčani bi odgovorili podizanjem obrva. Na neka pitanja su reagovali s podsmehom. Na određena pitanja sagovornici su upozoravali istraživača da stiša glas. Na većinu pitanja građani Lazarevca su odgovarali tako što bi spustili ton ili šaputali. Kada je istraživač pokušao da razgovara s građanima tako što bi pozvonio na vrata stana ili kuće, na pomen energetske tranzicije građani bi ih ili zatvarali ili odbijali da razgovaraju; mnogi bi se pravdali da oni ili njihova deca rade u RB Kolubara, pa im nije zgodno da govore o toj temi

„Ljude je strah da kažu šta misle. Ako me pitate da taj strah ocenim na skali od jedan do deset, rekao bih da je taj broj 9,8! Stariji ljudi i penzioneri se plaše za svoju decu, pa se klone razgovorom kako deca ne bi dobila otkaz. Ni rudari nisu više ono što su nekad bili. Poslednjih desetak godina su, mogu reći, vrlo pasivni. Kod rudara Kolubare više nema starog dostojanstva i ponosa! Taj ponosni rudar je „otisao u penziju“. (Dejan, 46)

„Nema ko da digne glas; svako čuva svojih 80 do 100 hiljada dinara! Znam da je logično bojati se, ali se pitam ima li granice tom strahu? Gde i kada taj strah prestaje? Da li prestaje dok gledamo sebe i kolege kako radimo bez maski, bez sterilizatora, bez zaštite? [Da li prestaje] Kada se razbolimo, kada trpimo mobing od šefa? Da li je to onda kada ne možemo napredovati na radnom mestu? Pitam se, gde je granica?“ (Zoran, 34)

Slika 14: Natpis u Kamengradu, centralnom kompleksu parka Lazarevca, koji kaže: „Tu sam poslom“.

„Plašimo se rekacije političkih moćnika“

Rezultati istraživanja koje smo gore predstavili pokazuju da je veliki broj ispitanika identifikovao državu i lokalnu vlast kao najodgovornije aktere u procesu podizanja svesti o pravednoj tranziciji, o njenom planiranju i sprovođenju. Međutim, građani Lazarevca ne veruju da država i/ili lokalna samouprava imaju dovoljno znanja, sposobnosti i političke volje da rešavaju ovo pitanje. Najvažnije je to što oni veruju da Vlada Srbije ima interes da elektrane na ugalj nastave da rade i zbog toga se boje da govore o pitanjima koja se direktno kose sa planovima Vlade.

„ *Morate biti hrabri da bi u našoj Narodnoj skupštini otvoreno govorili o ekološkim problemima. Kažete li nešto o zagađenom vazduha, odmah vas etiketiraju da ste tajkun ili nešto slično. O lokalnoj samoupravi da i ne govorim - ovde u Lazarevcu je svaki odbornik kupljen na ovaj ili onaj način! (Ivan, 44)*

„ *Ljudi na vlasti su vrlo sujetni. Govorim i o državi i o lokalnoj vlasti. Ne dozvoljavaju vam da bilo šta radite i ne žele da razgovaraju s građanima. Podnosimo im zvanične zahteve za informacije od javnog značaja, dostavljamo im predloge projekata koje bismo hteli da radimo. Oni, međutim, misle da ako imate neki predlog projekta, vi zapravo želite da im ukradete publicitet ili se dokopate njihovih pozicija! Niko ne sme biti bolji i uspešniji od njih - to je njihov način razmišljanja. (Dejan, 46)*

„Ključni problem našeg društva je taj što građani Srbije ne veruju političarima. Vlade su se menjale proteklih decenija, glasači su čak kažnjavali one koji nisu dobro radili svoj posao pokušavajući da promene stvari, ali ljudi nisu dobili ništa zauzvrat. Umorni smo od toga što se ništa ne menja na bolje. Zamorenici smo od stajanja u mestu. (Nemanja, 47)

„Plašimo se poslodavca“

Građani Lazarevca su potpuno svesni toga da im RB Kolubara obezbeđuje sigurna radna mesta i redovne plate. Takođe su sasvim svesni toga kolika je moć najveće državne kompanije u Srbiji, Elektroprivrede Srbije (EPS) i šta ona znači za život ljudi u Lazarevcu. Ono što plaši građane je čvrsta veza između vladajuće političke stranke i rukovodstva EPS-a; a to znači da dobiti i sačuvati posao u RB Kolubara zavisi od toga koliko je ko lojalan političkoj stranci na vlasti. Zbog toga mnogi sagovornici iz Lazarevca veruju da oni koji su van partijskog sistema imaju zadršku ili se boje da ukažu na probleme na svom radnom mestu i u široj društvenoj zajednici:

„Danas posao u Kolubari možete dobiti samo preko političke stranke. Treba da imate zaista dobre političke veze da biste se zaposlili. Pre nije bilo tako. I ranije ste posao dobijali preko stranke, ali je istovremeno trebalo da budete i stručnjak u svojoj oblasti. Sada svako može dobiti posao koji želi, iako nije za to kvalifikovan. (Ana, 43)

„Toliko je sujetnih ljudi na vlasti zbog kojih se plašite da kažete šta mislite. Kada postanu direktori ili menadžeri za njih propisi ne važe! Zato vam je najbolje da se ponašate onako kako vam oni kažu. (Jasna, 50)

„Danas je u Lazarevcu najvažnije biti lojalan svojoj političkoj stranci. Nije uvek bilo tako. Nekada su običnog radnika, rudara, poštivali kao Boga! Moja mama je radila u administraciji i ona mi je pričala da su direktori i menadžeri ustajali kad rudar uđe u kancelariju, nudeći mu svoju stolicu da sedne i da se odmori. Tako su nekada poštivali radnika! Sada su radnici ucenjeni i zaplašeni. Više i nema toliko radnika! Kada sam se zaposlio, bilo nas je 23. Danas smo se sveli na grupu od osam ljudi. Zašto više nema radnika [na terenu]? Zato jer su kancelarije krcate! (Dejan, 46)

„Bojimo se da ćemo biti zaboravljeni“

Rezultati istraživanja su pokazali da ispitanici iz Lazarevca žele veće učešće Evropske unije u procesu pravedne tranzicije i da EU vide kao legitimnog partnera, čije su smernice i znanje spremni da prihvate. Međutim, u intervjima i neformalnim razgovorima građani su bili skeptičniji prema ulozi EU u ovom procesu. Budući da se njihovo poverenje u sveukupne dobre namere EU smanjuje iz razloga koje navodimo u nastavku citirajući neke delove intervjeta, građani se plaše da će biti iznevereni i da njihov glas nikо neće čuti:

” Pitanje energetske tranzicije nije samo pitanje za nas Lazarevčane, već za državu Srbiju. Možemo biti uključeni u dijalog, možemo se dogovorati oko bilo čega, ali kada nam nešto uzmete, morate nam nešto dati zauzvrat, bez obzira ko ste - država ili EU. U redu, moramo da isključimo termoelektranu, ali šta nam nudite umesto toga? I ko je taj ko će da nam kaže da se to mora zatvoriti? Ne treba nam neko ko dolazi iz Svetske banke ili slične institucije, već nam treba čovek iz Srbije koji će rukovoditi tim procesom. To mora biti neko kome ovi ljudi veruju. (Lazar, 58)

” Nemamo mi ništa od toga što predstavnici EU izražavaju zabrinutost i ukazuju na problem. Trebalo bi da postoji krivična odgovornost za svako kršenje zakona, pravila i propisa! Naravno, da bi se tako nešto dogodilo potrebno je da se odjednom pretvorimo u dobro organizovanu i funkcionalnu zemlju! (Sonja, 32)

” Dok sam bio mlađi, bio sam eurofanatik. Sada sam „tako blizu“ da postanem euroskeptik. Dovoljno sam star, prošao sam mnogo toga. Čekao sam da se dogodi nešto dobro od 90-ih, neke promene nabolje, sa Srbijom u EU ili van nje. Danas mi je teško da gledam kako ova Vlada u svakom pogledu uništava naše društvo, dok EU zatvara oči ili je čak podržava! (Nemanja, 47)

Slika 15: Pogled na sve veći otvoreni rudarski basen Tamnava.

5.2. Bes

„Obični ljudi i radnici nemaju kome da veruju - ni državi, ni sindikatu, ni lokalnoj vlasti, ni poslodavcu! Jednostavno – nikome! (Dejan, 46)

Na pitanje da navedu ono što smatraju da su najveći izazovi i problemi za sprovođenje pravedne tranzicije u Lazarevcu, više od polovine ispitanika se opredelilo za: **nepoštovanje postojećih propisa** (61,7%), **korupciju** (60,9%), **nedostatak znanja** (60,9%) i **odsustvo političke volje** (53,9%); slede **nedostatak poverenja u organe i institucije** (47,8%), **nepotpuna regulativa** (44,3%) i **nedovoljno interesovanje građana** (42,6%). **Nedovoljnu uključenost građana u proces donošenja i sprovođenja odluka i neefikasan sistem podsticaja za alternativne (obnovljive) izvore energije** prepoznao je kao izazove 40% ispitanika. (Grafikon 18)

Grafikon 18
Šta smatrate najvećim izazovima/problemima za sprovođenje pravedne tranzicije u opštini Lazarevac? (moguće je zaokružiti više odgovora)

Ukoliko se uporede po starosnim grupama, ispitanici stariji od 46 godina bili su skloniji opcijama poput korupcije, odsustvu političke volje i nedostatku znanja. Mlađa populacija (od 18 do 30 godina) bila je najmanje sklona opcijama kao što su nepoverenje u tela i institucije koje planiraju i sprovode pravednu tranziciju, nedovoljna uključenost i informisanost građana i nizak interes građana. Starosna grupa između 46 i 60 godina bila je najviše zabrinuta zbog socio-ekonomskih posledica napuštanja fosilnih goriva.

5.2.1 Šta koči razvoj Lazarevca?

Nepoštovanje postojećih propisa, korupcija, nedostatak znanja i odsustvo političke volje prepoznati su kao primarni problemi zbog kojih Lazarevac zaostaje u procesu pravedne tranzicije.

Godine 2011. RB Kolubara je bila u centru pažnje zbog dokumentarne serije informativnog programa srpske istraživačke televizije Insajder.¹⁷ Serija je razotkrila finansijske zloupotrebe i malverzacije i postavila pitanje osnovane sumnje o korupciji u javnom preduzeću EPS, uključujući i RB Kolubara. Nakon ove serije, u oktobru 2011, neki članovi uprave EPS-a i rukovodioci RB Kolubara, kao i nekoliko vlasnika privatnih preduzeća su bili uhapšeni zbog pronevere.

Nakon što je završio ovo istraživanje u rudarskom basenu Lazarevac, Insajder je izašao s još jednom dokumentarnom serijom o tome kako su državni organi, preko državnih firmi, prisvajali društvenu imovinu u Srbiji¹⁸; ta je serija pokazala da gore navedena hapšenja nisu dovela do promena na bolje u poslovanju RB Kolubara. Vlade u Srbiji se menjaju, ali način na koji posluju državna preduzeća po svemu ostaje isti.

„Svaka vlada, osim što postavlja svoje službenike gde god joj je potrebno, ima i svoje biznismene, vlasnike privatnih kompanija. Kako se menja vlada, tako se menjaju i kompanije koje dobijaju poslove od države. Uvek pobeđuju interesi pojedinaca u odnosu na interes države i građana. Mehanizmi postaju sve beskrupulozniji, a korupcija i zloupotrebe postaju sve vidljiviji. (Iz uvoda u seriju¹⁹)

Slični zaključci se čuju i od građana Lazarevca. Iako ovo pitanje prevazilazi okvire studije, važno je napomenuti da u Lazarevcu nije bilo niti jednog sagovornika koji se nije žalio na korupciju na svom radnom mestu, u svojoj sredini i gradu, ili u Republici Srbiji u celini. Zajedno s korupcijom, žalili su se na nedostatak političke volje, nedostatak znanja i odsustvo svesti ljudi iz Vlade o tome šta znači raditi u javnom interesu. Građani Vreoca bili su posebno voljni da govore o malverzacijama države i poslodavaca, koje su usledile nakon procesa eksproprijacije njihovog zemljišta i preseljenja na nova imanja²⁰.

„U našoj opštini je to vrlo jednostavno. Donesete zakone, propišete sve kako treba, tako da na papiru deluje savršeno. U stvarnosti, međutim, ovi zakoni i propisi se nikada ne sprovode. (Sandra, 33)

17 Dokumentarna serija "Pljačka u Kolubari – Prevara veka", dostupno na: <https://insajder.net/en/site/prevaraveka/>

18 Dokumentarna serija: „Politika kao biznis, država kao partijski plen”, dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=OhT0TbrHZok>

19 Dostupno na: <https://insajder.net/sr/sajt/tema/21738/>

20 Vidi npr. Mreža Bankwatch za centralnu i istočnu Evropu, „Kršenje politike EBRD-a u rudniku uglja u Srbiji potvrđeno sopstvenim žalbenim mehanizmom”, 29. oktobar 2015, dostupno na: <http://bit.li/3p9loBd> .

„ Oni nisu ni svesni koliko ništa ne razumeju. Nije ih ni briga i ne mare za sve što rade. Svi su oni povezani, ali ne zajedničkim nacionalnim interesima, već svojim materijalnim, ličnim interesima. To je glavni problem Kolubare i zato Lazarevac i dalje čuti. (Ana, 43)

„ „Većina sredstava koja su namenjena za rekultivaciju zemljišta i zeleni pojas, na primer, zloupotrebljava se na ovaj ili onaj način. Politika uvek stoji iza toga. Predsednik opštine dodeli sredstva iz budžeta nekim svojim priateljima za poslove koji nemaju veze s ekologijom, kao što je kupovina računara za lokalne škole. (Nemanja, 47)

„ Lazarevac je jedna od 17 beogradskih opština. Zakon obavezuje zagađivača da plati određenu sumu novca opštini u kojoj obavlja rudarske radove; taj novac, koliko god da ga bude, sada ide u Beograd. Koliko će novca dobiti Lazarevac – e to zavisi od onih koji su na vlasti u Beogradu; a pošto je na vlasti ista stranka, onda prioriteti zavise od toga koje konkretne političke veze imaju lokalni političari sa političarima u Beogradu. (Darko, 52)

„ Od 2004. do 2008. godine milioni evra su bili namenjeni ekološkom fondu naše opštine, koji je bio deo opštinskog budžeta. U međuvremenu, od kada je Lazarevac postao beogradska opština, taj fond je premešten u budžet grada Beograda i tamo je i ostao. Taj novac je bio namenjen poboljšanju ekološke situacije u opštini, ali nikada nije korišćen u tu svrshu. Umesto toga, otišao je za plate zaposlenih u našem lokalnom komunalnom preduzeću, na primer. (Slobodan, 54)

„ Kada je došlo do centralizacije administracije u EPS-u, čelnik opštine ostao je bez ikakvih ovlašćenja, a lokalna administracija je postala zavisna od pomoći i resursa Kolubare. A da ne pominjem to koliko se lokalnih problema često rešava jednim telefonskim pozivom pravoj osobi! [...] Ako govorimo o povezanosti lokalne i državne vlasti, mogao bih reći da tu ne postoji partnerstvo, već tipičan junior-senior odnos. (Nemanja, 47)

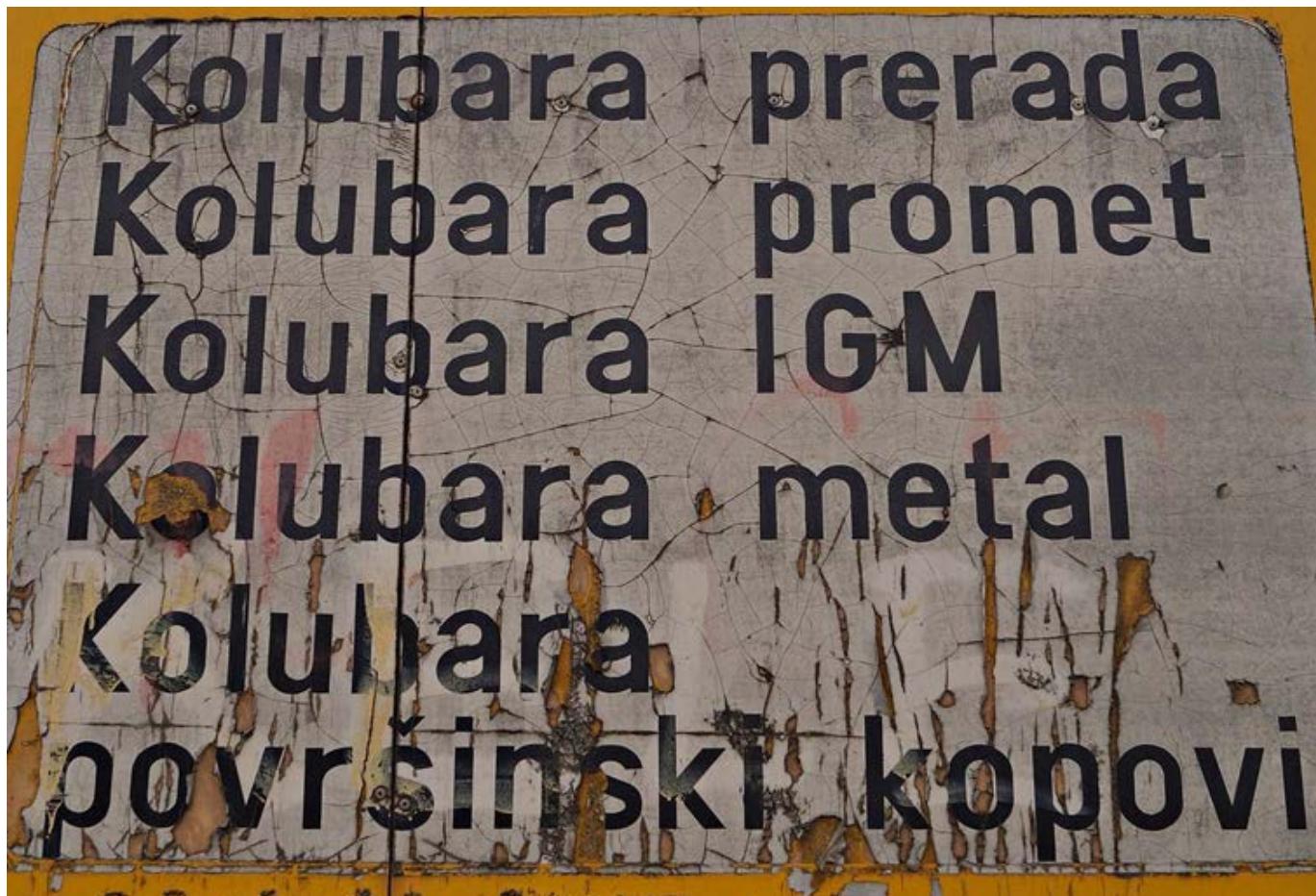
„ Spomenete li energetsku tranziciju ili zagađenje vazduha osetite neku uzdržanost. Ovde u Lazarevcu ljudima se prečutno zabranjuje čak i da misle, kamoli da nešto glasno kažu! (Milan, 63)

„ Naši političari potpisuju šta god im se stavi na sto samo da bi sačuvali svoj položaj ili ojačali partnerstvo sa EU ili nekim drugim. Problem je u tome što oni nešto potpišu, a ništa ne objasne svojim građanima! Javnost u Srbiji nije obaveštena i ne shvata da neke stvari moraju da se urade. Potrebno je da građani znaju da je ono što se radi za njihovo dobro i da im to neće doneti neku nevolju. (Jasna, 36)

„ Novi rudarski basen za Kolubaru B je otvoren pompeznog prošle godine; nakon toga je došao republički inspektor, nadležan za Kolubaru i rekao da je ugalj lošeg kvaliteta, poput kamenog. Takođe je rekao da leži vrlo duboko u zemlji i da Kolubara nema odgovarajuću mehanizaciju za tu vrstu iskopavanja. Takva eksploracija uglja je skupa. To je bio razlog da ponovo otvore projekat Kolubare B – da bi neko iz toga izvukao novac! (Mila, 50)

” *Tako su se udaljili od ljudi; ne razumeju kako izgleda naš život. Oni misle da ako niste s njima, to mora da znači da ste protiv njih! Oni vas vide kao svog neprijatelja! (Slobodan, 53)*

Slika 16: Stara zardala ulična tabla u blizini RB Kolubara, Lazarevac.

5.2.2. Kome Lazarevčani/ke ne mogu da veruju?

Sindikat

Pored države i vodećeg poslodavca, za koje građani Lazarevca misle da su korumpirani, oni takođe osećaju da **ne mogu verovati svom sindikatu**, čiji bi posao trebalo da bude zaštita prava i interesa radnika. Sa još 11 predstavnika građanske grupe „Lazarevac, naša kuća“, predsednik sindikata EPS-a takođe učestvuje u radu lokalne skupštine Lazarevca. To je jedan od razloga zašto mnogi veruju da sindikat deluje ili u političkom interesu male grupe svojih članova, ili u interesu države i lokalne vlasti. U svakom slučaju, sagovornici iz Lazarevca imaju utisak da su radnici ti koji su ostavljeni na cedilu:

„ Bio sam u prilici da vidim kako sindikat troši svoja sredstva. Stotine evra za neku naučnu literaturu, hiljade evra za pomoć nekim drugim sindikatima. Kad sam pitao koji su to sindikati, rekli su mi - zname, to je novac koji smo zapravo koristili za finansiranje odmora u Grčkoj! Kakva šteta, mogli smo tim novcem platiti bolničke račune za našu bolesnu decu! (Dejan, 46)

„ Možete li verovati da je sindikat platio tretmane plastične hirurgije nekim mladim službenicama? Svakog meseca dajem procenat svoje zarade tom sindikatu, a onda to ide na plastične operacije! Neverovatno! (Zoran, 34)

„ Da li znate kako Lazarevac naziva predsednika našeg sindikata? Tito! ²¹[smeh] Taj čovek je ovde decenijama, bez obzira ko je na vlasti [na državnom nivou]. Mislim da je preživeo šest različitih vlasti Srbije, a preživeće i sadašnju. Uprkos svim problemima sindikat čuti! Članovi sindikata su čak prisutni u našoj lokalnoj skupštini, kao „grupa građana“ sa oko 14 ili 15 predstavnika! Da li možete da verujete? Dakle, oni izbegavaju da govore o nepopularnim stvarima, jer im to nije u interesu. Njima čak nije stalo ni da ih iko voli. Njihov jedini interes je da ostanu praktično nevidljivi. (Slobodan, 53)

„ U Lazarevcu imamo izreku: Bog na nebu, sindikat na Zemlji! [smeh] Naš sindikat je samo produžena ruka države. Oni su na izbornim listama i učestvuju u lokalnoj vlasti. Dakle, oni ne smeju ništa da kažu protiv države. A kako oni drže radnike pod kontrolom? Daju im neke male pogodnosti - poput bonusa ili boljih uslova rada, ili im udele neke praznične poklon-čestitke. Svi čute zbog sitnih koristi koje im se udele tu i tamo. (Ana, 43)

„ Gotovo svi zaposleni u RB Kolubara su članovi sindikata. Vlast koriste sindikat za kontrolu radnika. Radnici imaju brojne beneficije na koje je teško reći „ne“; na primer, prave se da ne vide kad neko ko je postao važna osoba u sindikatu napreduje na radnom mestu praktično preko noći, bez ikakvih zasluga! Sindikat je mafija, nemam drugu reč da ih opišem. (Lazar, 58)

²¹ Odnosi se na Josipa Broza Tita, predsednika Socijalističke federativne republike Jugoslavije (1953-1980).

Slika 17: Dimnjaci TE Kolubara u Velikim Crljenima.

Civilni sektor u Srbiji

Građani Lazarevca smatraju da ne mogu da se pouzdaju u **civilni sektor u Srbiji** kada je reč o sprovođenju procesa pravedne tranzicije. U neformalnim razgovorima i formalnim intervjuima mnogo njih se žalilo na to da ih civilne organizacije i inicijative koje se bave ekološkim pitanjima na državnom nivou nisu kako treba saslušale i konsultovale.

„Nevladine organizacije ne razumeju kako stvari ovde funkcionišu. Sve što znaju je da dođu da nam saopšte kako neke stvari moramo promeniti i to odmah! Da, to i mi znamo, ali možete li nam reći kako to da uradimo? (Milan, 63)

„Takvim pristupom ne možete ništa promeniti! Koriste rečnik koji obični ljudi ne razumeju, samo nam govore šta je to što se mora uraditi, a šta je ono što nikako ne treba raditi. Ne možete tek tako da dodete ovde i kažete sugrađanima da nas TE Kolubara truje i da je danas moramo zatvoriti, a toliki ljudi rade u toj TE Kolubara i njihov život zavisi od nje. Te organizacije nam samo prave nove probleme umesto da nam ponude rešenja za postojeće. TE Kolubara [A] je trebalo da se ugasi a da mi o tome ništa nismo znali! Ove organizacije su to sigurno znale ali nisu došle da nas o tome obaveste i da nas osposobe da se s tim nosimo. (Sara, 39)

Nažalost, rezultati on-lajn ankete koju smo sprovedeli među srpskim nevladinim organizacijama (Aneks 2) ne mogu se koristiti kao validan izvor informacija niti za proveru tačnosti gore navedenih izjava

građana Lazarevca. Nakon kompletiranja baze podataka o hiljadama organizacija civilnog društva u Srbiji poslali smo upitnike na više od 400 adresa ovih organizacija koje su prema aktivnostima prepoznate da se bave pitanjima energetske i pravedne tranzicije. Cilj ankete je bio da se napravi pregled glavnih aktivnosti ovih organizacija civilnog društva, da bi se videlo šta su do sada radile i kakvo je njihovo mišljenje o tome kako bi građane opština koje su ugrožene eksploatacijom uglja trebalo obaveštavati o pravednoj tranziciji. Od ovih organizacija smo želeli da saznamo da li su do sada preduzimale bilo kakve akcije i šta znaju o stavovima građana o pravednoj tranziciji u Srbiji, a posebno u Lazarevcu.

Pokazalo se da je od popisanih 400 adresa skoro 100 bilo nevažećih, iako su sve one bile navedene na zvaničnim portalima ovih organizacija, odnosno na njihovim aktivnim stranicama na društvenim mrežama.

Na kraju su on-lajn ankete bile dostavljene na približno 300 nevladinih organizacija u Srbiji. Nakon malog broja odgovora, ponovili smo postupak slanja ankete; iako smo ovog puta uključili i njihove aktivne stranice na društvenim mrežama, ponovo smo dobili obeshrabrujuće mali broj odgovora. **Samo 21 organizacija civilnog društva je prihvatile da učestvuje u istraživanju**, tako da dobijeni rezultati ne mogu pružiti legitimnu sliku o tome kako ove organizacije u Srbiji gledaju na energetsku i pravednu tranziciju, kako prenose svoje poruke i kako vide buduću energetsku situaciju u svojoj zemlji i društvu.

Razlozi za ovako slab odziv mogu biti višestruki. Moguće je da su nevladine organizacije u Srbiji bile zaokupljene pitanjem zagađenog vazduha, posebno relevantnim tokom zimskih meseci, kada je sprovedena on-lajn anketa. Brojne netačne adrese e-pošte na svoj način govore o tome da mnoge nevladine organizacije, koje su registrovane da se bave zaštitom životne sredine nisu naročito aktivne, uprkos neuobičajeno velikom broju upisanih u registar. Neki predstavnici ovih organizacija odgovorili su na moj zahtev rekavši da nemaju nameru da učestvuju u „nameštenom“ istraživanju, da odgovaraju na „policijska pitanja“ ili da poklone pažnju nečemu što „koristi samo srpskoj državi ili međunarodnim akterima“. Iz svega se može zaključiti da **neke od nevladinih organizacija za zaštitu životne sredine u Srbiji nemaju poverenje ni u državu, ni u lokalne i međunarodne organizacije i institucije, ali ni u istraživače** koji postavljaju „kontroverzna“ pitanja.

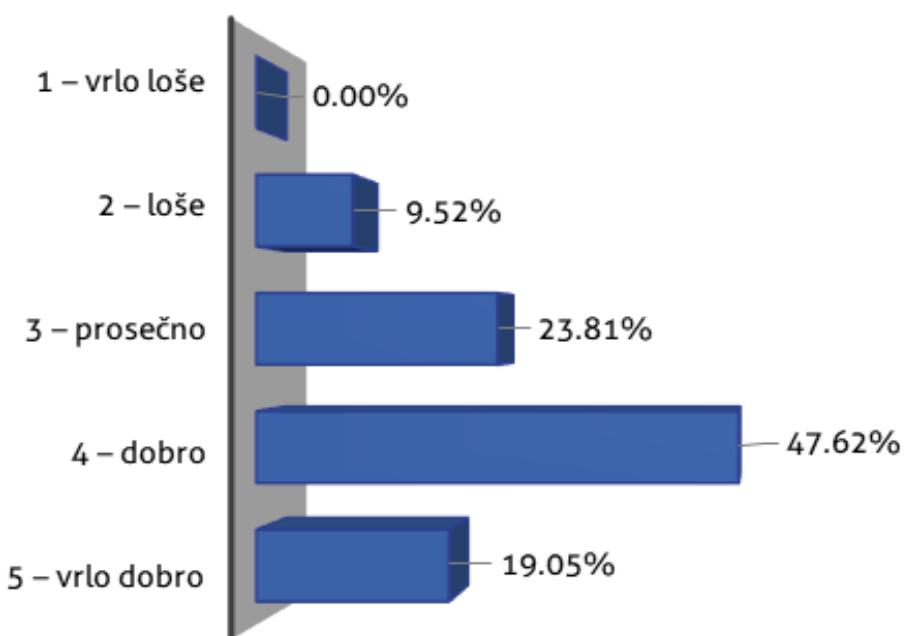
Među organizacijama koje su prihvatile da odgovore na anketu, njih 14 je iz Beograda; među njima su i one koje deluju u opštinama Obrenovac i Lazarevac, tamo gde se nalaze rudokopi i termoelektrane; ostale imaju sedišta u Pančevu, Šapcu, Smederevu, Subotici, Zrenjaninu, Trsteniku i Sremskim Karlovcima. Kada je reč o broju zaposlenih (uključujući stalno zaposlene i one s nepunim radnim vremenom), samo dve organizacije su imale veći broj zaposlenih - jedna je imala 23, dok je druga imala ukupno 40 zaposlenih. Pet organizacija koje su učestvovale u anketi nema nijednog zaposlenog, što govori o tome da funkcionišu zahvaljujući dobrovoljnem radu i angažovanju svojih članova i aktivista.

Šest organizacija je izjavilo da se prvenstveno finansira iz međunarodnih projektnih fondova, dok se tri finansiraju iz donacija fizičkih ili pravnih lica, a tri iz lokalnog budžeta svojih opština. Što se tiče njihovih primarnih aktivnosti, šest organizacija civilnog društva navelo je zaštitu prirode, tri su izjavile da je to zagađenje vazduha, dok se samo dve bave energetskom tranzicijom. Čak je devet organizacija izjavilo da im je fokus na aktivizmu građana, dok su četiri navele da se bave pružanjem informacija i podizanjem svesti građana, a još četiri da se bave zagovaranjem javnih politika. Većina njih (11) ima 3 do 10 godina iskustva, šest je aktivno do tri godine, dok su samo četiri organizacije imale neko iskustvo u radu na zaštiti životne sredine u Srbiji duže od deset godina.

Šta tako profilisane nevladine organizacije u Srbiji misle o energetskoj i pravednoj tranziciji?

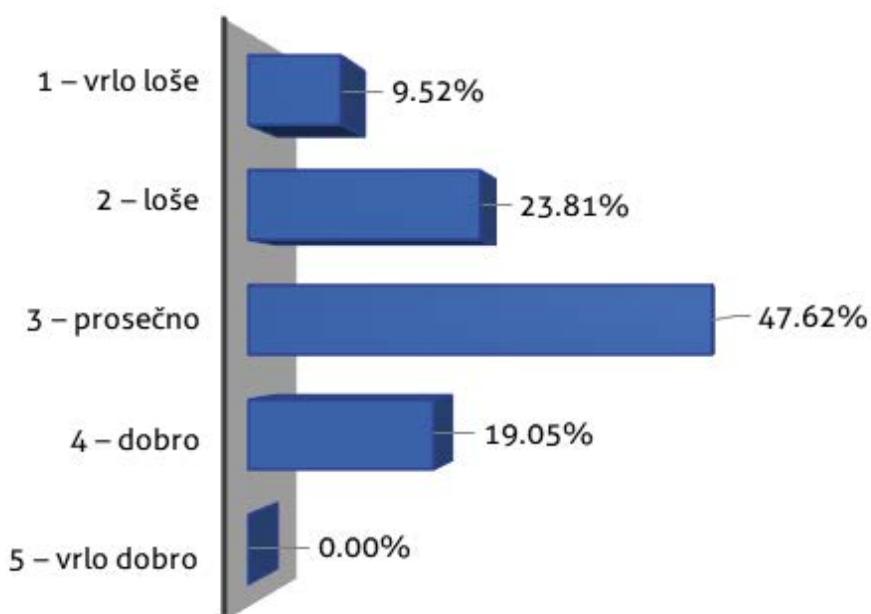
47,62% ispitanika je ocenilo da je u njihovom gradu ili opštini svest građana o ekološkim pitanjima prosečna, dok je 28,5% izjavilo da je ta svest loša, a 9,52% je navelo da je veoma loša. Samo 14,29% anketiranih smatra da je svest građana visoka, dok nijedna organizacija ne smatra da je vrlo visoka. (Grafikon 19)

Grafikon 19
Kako biste ocenili svest građana u gradu/opštini/selu u kojima obavljate svoje aktivnosti o značaju zaštite životne sredine?

Ispitanici su ocenili da im je **znanje o energetskoj tranziciji** na visokom nivou: 47,2% je reklo da je dobro, 23,81% da je prosečno, dok je 19,05% mislilo da je njihovo znanje vrlo dobro. Nijedna od organizacija nije odabrala „vrlo loše“. (Grafikon 20)

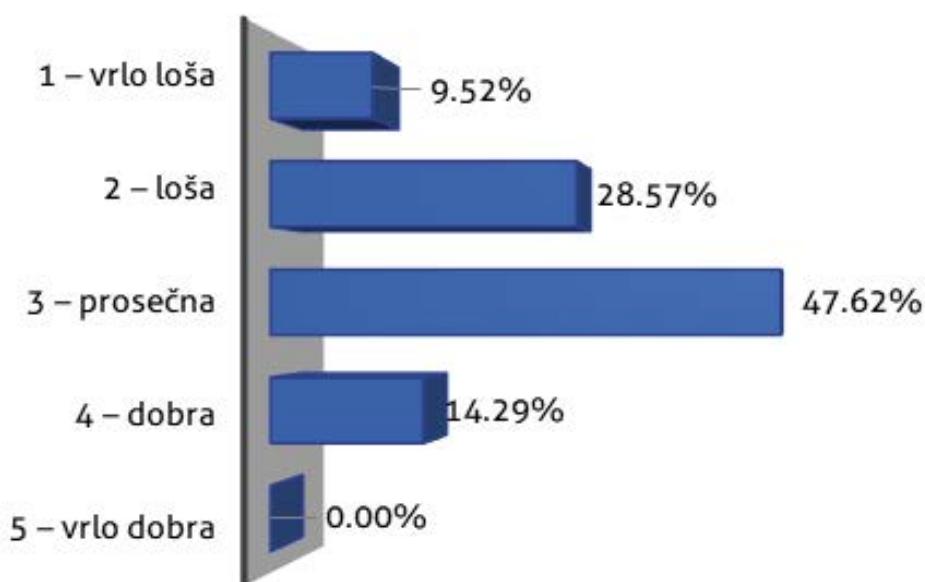
Grafikon 20
Kako biste ocenili stepen Vašeg poznavanja teme/procesa energetske tranzicije?

S druge strane, kada je reč o tome na kom je **nivou svest građana o važnosti energetske tranzicije** (sa fosilnih goriva, pre svega uglja, na obnovljive izvora energije i energetsku efikasnost), 61,9% je izjavilo da je ta svest loša, dok 19,05% smatralo da je čak vrlo loša. Slično prethodnom pitanju, 14,29% smatra da je svest dobra, a nijedna organizacija nije izabrala opciju „vrlo dobra“. (Grafikon 21).

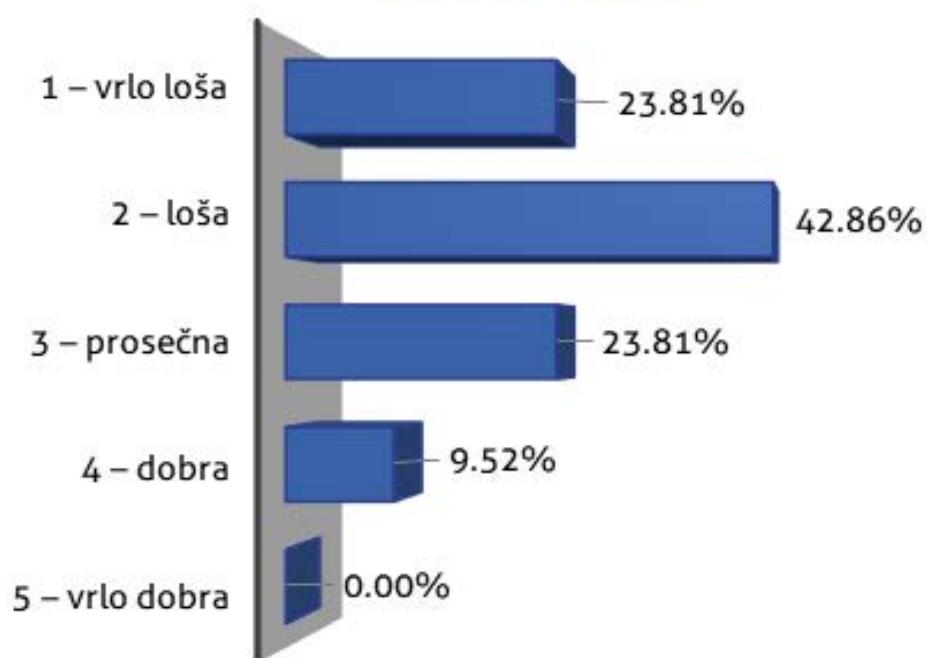
Grafikon 21

Kako biste ocenili svest građana u gradu/opštini/selu u kojima obavljate svoje aktivnosti o značaju energetske tranzicije (sa fosilnih goriva, a pre svih uglja, na obnovljive izvore energije i energetsku efikasnost)?

Suprotno rezultatima istraživanja koje je sprovedeno među građanima Lazarevca, nevladine organizacije koje su odgovorile na on-lajn anketu smatraju da je svest o važnosti pravedne tranzicije **među građanima u njihovim gradovima / opština / selima veća od njihove svesti o procesu energetske tranzicije generalno**. 42,86% je odgovorilo sa ocenom „loša”, a 23,81% sa „vrlo loša”, što čini 66,67%, u poređenju sa istim odgovorima na pitanje o energetskoj tranziciji (ukupno 80,95%). (Grafikon 22)

Grafikon 22
Kako biste ocenili svest građana u gradu/opštini/selu u kojima obavljate svoje aktivnosti o značaju pravedne tranzicije (koja nikog ne ostavlja bez radne i razvojne perspektive u budućnosti bez fosilnih goriva)?

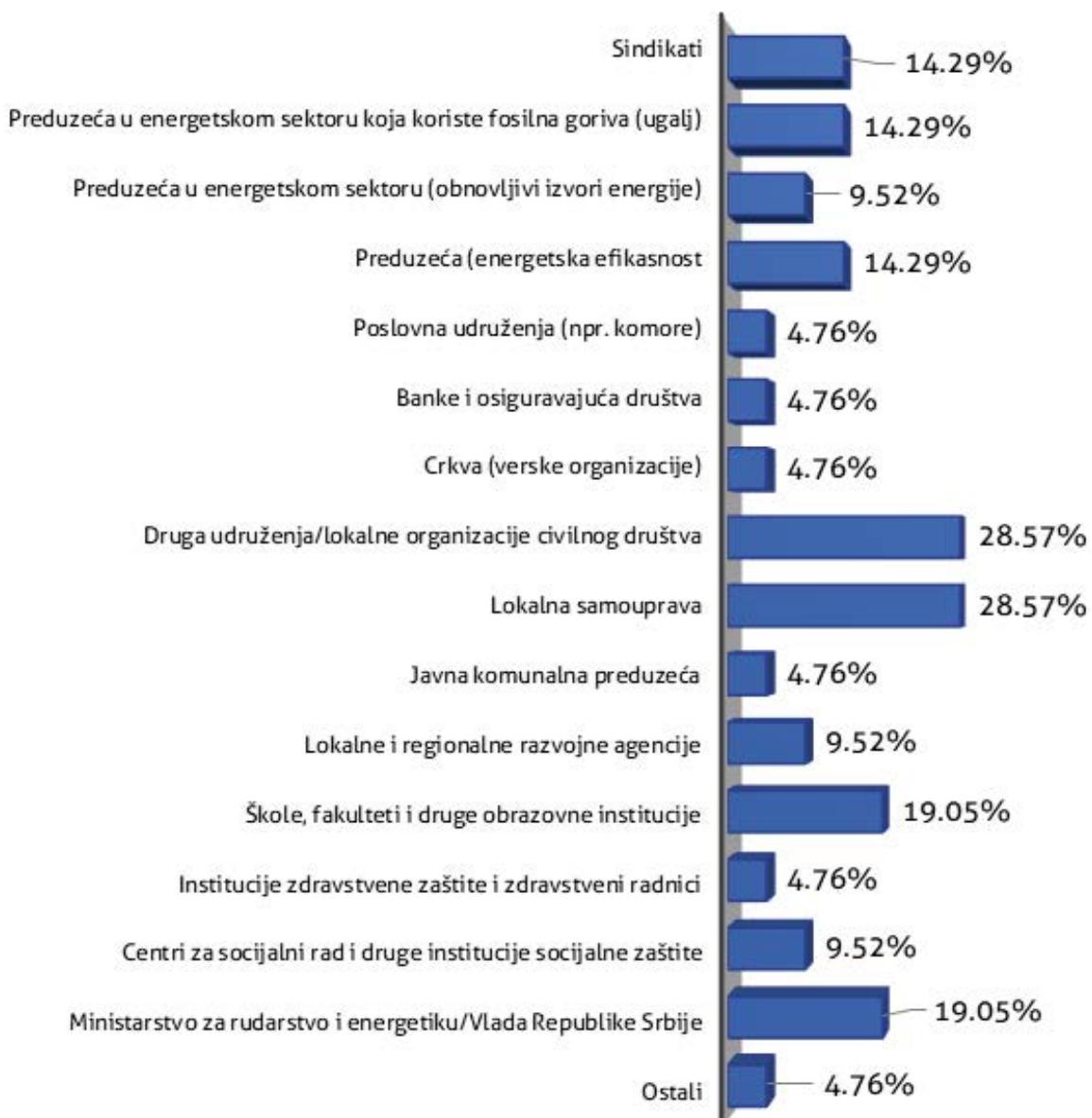
Na pitanje o tome koji su najveći izazovi kada je u pitanju energetska tranzicija u Srbiji, nevladine organizacije koje su odgovorile na anketu dele mišljenje građana Lazarevca: **odsustvo političke volje (42,86%)**, **nepoštovanje postojećih propisa (33,33%)**, **korupcija (28,57%)** i **nedostatak znanja i stručnosti** (oboje po 28,57%). **Slede nedostatak propisa u ovoj oblasti, nedovoljna informisanost građana i netransparentan proces donošenja odluka** (svako po 23,81%). (Grafikon 23)

Grafikon 23
Šta smatrate najvećim izazovima za energetsku tranziciju u Srbiji?
(moguće je zaokružiti više odgovora)

Nevladine organizacije koje se bave zaštitom životne sredine u Srbiji računaju na **pomoć i partnerstvo s različitim zainteresovanim akterima** i na bolje razumevanje i kvalitetniju promociju energetske i pravedne tranzicije u Srbiji. One pre svega očekuju da će ih podržati **druge organizacije i lokalna civilna udruženja**, kao i **lokalne samouprave** (obe 28,57%). Sledeće po redu su škole, univerziteti i druge obrazovne institucije i Ministarstvo rударства i energetike Republike Srbije (po 19,05%). Manji procenat se odlučio za podršku od strane sindikata, kompanija u energetskom sektoru koje koriste fosilna goriva i poslovног sektora koji se bavi energetskom efikasnoшćу (svako po 14,29%). (Grafikon 24)

Grafikon 24
Koји partneri bi u buduћnosti највише допринели Vašem razumevanju i kvalitetu aktivnosti u promovisanju energetske i pravedne tranzicije?
(moguće je zaokružiti više odgovora)

Konačno, ovo su ocene organizacija za zaštitu životne sredine o tome kada će Srbija moći postupno da ukine ugalj. 33% učesnika smatra da bi se to moglo dogoditi ili do 2040. odnosno 2050. godine; manjina veruje da bi Srbija mogla ukinuti ugalj do 2030. godine (10%); 14% učesnika u anketi je bilo pesimističnije, navodeći da bi se to moglo dogoditi tek nakon 2050. godine. (Grafikon 25)

Ukratko, 21 nevladina organizacija za zaštitu životne sredine u Srbiji, koja je učestvovala u istraživanju:

1. smatra da su građani nedovoljno informisanim o pitanjima zaštite životne sredine i o energetskoj tranziciji, ali da su nešto svesniji važnosti procesa pravedne tranzicije;
2. deli mišljenje građana Lazarevca da su najveći izazovi pravednoj tranziciji u Srbiji korupcija, odsustvo političke volje, nepoštovanje postojećih zakona i propisa, nedostatak znanja i stručnosti;
3. računa da će im u u radu na podizanju svesti građana, razumevanju i promociji procesa pravedne tranzicije pomoći kako kolege iz sličnih organizacija u Srbiji, tako i nadležni u lokalnim samoupravama; i
4. smatra da ima još mnogo toga da se uradi pre nego što zemlja bude spremna da postupno ukine ugalj.

Slika 18: Crveni semafor ispred „Prerada Kolubara“, Vreoci.

Sektor civilnog društva u Lazarevcu

Građani Lazarevca veruju da njihov **ekološki aktivizam u velikoj meri obeshrabruje** kako lokalna vlast tako i uprava termoelektrane Kolubara. Neki među njima su se žalili da su bili suspendovani, odnosno otpušteni s posla u RB Kolubara; neki su dobili niža i slabije plaćena radna mesta, dok su neki priznali da ih policija prati ili saslušava. Mediji, kritični prema vlasti, preneli su neke od ovih pojedinačnih priča, ali to nije mnogo uticalo na postojeću situaciju.

Građani Lazarevca koji su angažovani u nekim od **lokalnih organizacija civilnog društva** (mladi, žene, životna sredina) ostavljaju utisak da su dobro informisani o pitanju energetske tranzicije uopšte, ali nešto slabije o pravednoj tranziciji. Reklo bi se da se niko od njih ozbiljno ne bavi podizanjem svesti građana o ovim pitanjima; oni su uglavnom fokusirani na tekuće i „opipljivije“ probleme, kao što su zagađenost vazduha, vode i zemlje, neefikasan sistem grejanja, zdravstveni problemi povezani sa zagađenim vazduhom, itd. Međutim, što zbog nedovoljno sredstava što zbog nikakve podrške od strane lokalne vlasti, reklo bi se da se i navedeni problemi ne rešavaju na efikasan i dalekosežan način.

Neki građani Lazarevca veruju da među lokalnim nevladinim organizacijama ima i onih koje su direktno finansirane ili su na drugi način povezane kako sa lokalnom samoupravom tako i sa upravom RB Kolubara. Iz toga sledi zaključak da su aktivnosti ovih organizacija usmerene na to da štite interese svojih sponzora. Iako bi bilo logično da upravo te lokalne organizacije razumeju situaciju u Lazarevcu, građani gaje sumnju da su povezane sa lokalnom i centralnom vlašću i da rade u njihovom interesu, što je suprotno idejama koje javno predstavljaju i promovišu. Zelena stranka Lazarevca ima u lokalnoj skupštini jednog poslanika koji je došao na taj položaj nakon što je ušao u predizbornu koaliciju sa Pokretom za obnovu Kraljevine Srbije, koji je jedna marginalna monarhistička i konzervativna politička stranka. Građanima Lazarevca je teško da razumeju kako ove dve ideoološki suprotstavljenje političke opcije nalaze zajednički jezik i pitaju se da li njihov sporazum ima ikakve veze sa idejama koje javno zastupaju i promovišu, ili je to samo put da se učlane u klub moćnika.

„ *Među ovim organizacijama u Lazarevcu niko nije zaista posvećen pitanjima životne sredine. Čest je slučaj da neko registruje organizaciju koja se predstavi kao udruženje građana ili pokret; nakon toga gledaju kako da učestvuju u lokalnim izborima! I šta se dešava? Moraju da se povežu s političarima da bi dobili svoj deo kolača, što znači da su od samog početka igralu dvostruku igru!*
(Slobodan, 54)

„ *Vrlo je teško u gradu kao što je Lazarevac, koji prevashodno živi od eksploatacije uglja i RB Kolubara, profitirati od toga što se bavite zaštitom prirode. Ukoliko se odvažite na takav poduhvat doći ćete u sukob s vlastima, s mogućim katastrofalnim posledicama, jer su oni ti koji kontrolišu vaš život, a vi ste im za to čak dali svoj pristanak! (Lazar, 58)*

„ *Ekološke organizacije u Lazarevcu udaraju u zid. Ne možete ništa postići ako su vaše ideje ili stavovi suprotni politici države. Bez obzira na to koliko vam je dobra ideja ili projekat, ništa ne možete uraditi ako smatraju da ste opozicija [vlasti]. Iskusili smo to ovde u našoj opštini. Ako imate neku dobru ideju, morate da sarađujete s lokalnom upravom, a tada po pravilu oni vas u potpunosti kontrolišu. (Sara, 39)*

5.2.3. Zašto su Lazarevčani ljuti?

Kao što pokazuju rezultati petomesečnog produbljenog istraživanja, građani koji su učestvovali u istraživanju smatraju da je korupcija sveprisutna i da predstavlja prevelik problem da bi se s njim moglo nositi nekoliko lokalnih aktivista i entuzijasta. Oni svakodnevno gledaju kako se pogrešno i naopako upravlja njihovom opštinom, a svaki njihov pokušaj da sugerišu kako bi se nešto moglo promeniti na bolje, vlast odmah obstruiše.

Generalno, Lazarevac se plaši da govori, da digne glas protiv, da se bori za svoja prava. Živeći tako decenijama Lazarevac je postao uspavana i pasivna zajednica ljudi koji se prepuštaju udobnosti svojih visokih i sigurnih plata i opiru da sagledaju širu sliku svoga opstanka.

Sve u svemu, većina ispitanika iz Lazarevca smatra da nema razloga da veruje ni u EU, niti u sopstvenu državu, lokalnu vladu, sindikate i sektor civilnog društva. Na kraju, Lazarevčani više ne veruju ni u sebe.

”

Prvo moramo menjati svest ljudi; ali sve dok oni [ljudi] imaju novca u izobilju, ne možemo očekivati da će se ta svest promeniti. A novca će biti u izobilju sve dok ima uglja, a mi ćemo ga imati još najmanje 20 godina! (Slobodan, 54)

”

Taj [prelazak] ne može biti bezbolan niti se može dogoditi preko noći. Kažu da je problem u sistemu, ali taj sistem čine ljudi, a ne neki vanzemaljci! Sistem nije autonoman entitet koji se menja sam od sebe. Ako svi makar malo podignemo glas, moći ćemo ponešto da promenimo na bolje! Ljudi su, međutim, odlučili da, ili čute ili da kukaju kako je sve loše, da izigravaju mučenike, jer im je tako lakše. Najteže je menjati sebe. Ne mogu se pritiskom na dugme instalirati demokratija i ljudska prava i slobode; niti će neko doći i sve to doneti na tacni i reći - evo izvolite, poslužite se! To je pitanje zrelosti kako pojedinaca tako i čitave nacije. Možda ne možete odmah promeniti javnu svest, ali možete menjati sebe! (Ljubica, 42)

”

Volim da verujem da su ljudi manipulisani, ali onda se pitam dokle ćemo tražiti izgovor za te ljude? Ovaj je ucenjen, onaj je uplašen - OK, siguran sam da ima mnogo takvih ljudi, ali, opet, verujem da su ljudi jednostavno takvi, u njihovom je karakteru da ih kupuju i da se rukovode samo ličnim interesom. Ti ljudi se prečutno poistovećuju sa onima na vlasti, želeći da postanu deo tog sveta. (Ana, 43)

”

U ruševinama smo! Moramo nešto da preduzmemo počevši od osnovnih stvari da bismo znali u šta da ulažemo i da bismo znali da će za 50 godina naša deca imati bolji život. [...] Eksplodiraćemo od svega što držimo u sebi, a prečutkivanjem stvari postajemo saučesnici. Kad ništa ne kažete, znači da podržavate stvari onakve kakve jesu. (Sandra, 33)

Slika 19: Radovi na proširenju rudnika uglja „Tamnava“ kod Radljeva.

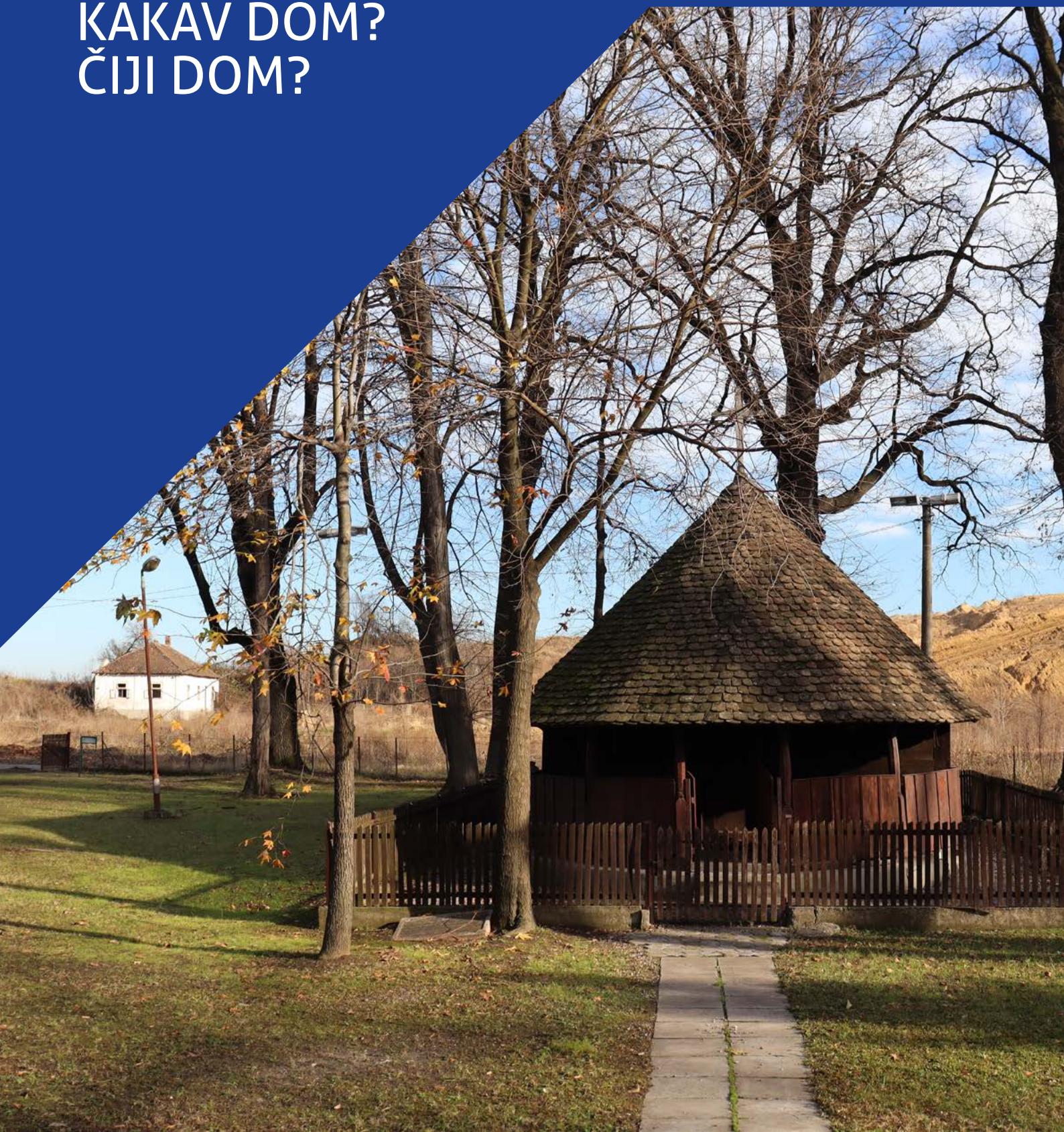

Slika 20: Radovi u rudniku uglja u Vreocima.

LAZAREVAC SUTRA

KAKAV DOM?
ČIJI DOM?

6. LAZAREVAC SUTRA

6.1. Kakav dom?

”

Lazarevac će živeti sve dok živi RB Kolubara. Kada prestane eksploatacija uglja, Lazarevac će prestati da postoji. (Milan, 63)

Na pitanje da li verujete da je zatvaranje TE Kolubara i postupno zatvaranje rudnika uglja neizbežno u godinama ili decenijama pred nama, 23% ispitanika je odgovorilo „ne“, dok 20% njih nije znalo odgovor na ovo pitanje. 57% ispitanika veruje da nema načina da se izbegne zatvaranje TE Kolubara i rudokopa u godinama i decenijama koje dolaze. (Grafikon 26) Ispitanici stari od 46 do 60 godina su bili najuvereniji da je zatvaranja TE Kolubara neizbežno.

Oni koji su potvrđeno odgovorili na ovo pitanje bili su skloniji da ukratko obrazlože svoj stav. Veći broj njih veruju da će TE Kolubaru morati da zatvore jer neće biti uglja za eksploataciju. Neki od problema koje smo ranije istraživali u ovoj studiji su ponovo isplivali na površinu; a to je da će zbog EU pravila i propisa biti primorani da zatvore termoelektrane; ili da tako neefikasan i korumpiran sistem prosto nije dugoročno održiv. Ovo su neki od odgovora onih koji smatraju da će TE Kolubara **morati da se ugasi** u narednim godinama ili decenijama:

”

Nalazimo se u bermudskom trouglu unutar kojeg novac nestaje. Ili ćemo bankrotirati ili biti prisiljeni da je zatvorimo zbog pristupanja EU.

”

Sav normalan svet, Evropa - i mi kao deo te Evrope, smanjićemo zagađenje vazduha i emisiju ugljen-dioksida. Termoelektrane su glavni zagađivači. Neko mora da im stane na put i učini nešto da zaštitи ljude koji žive u blizini rudnika uglja i termoelektrana.

” Rezerve uglja se smanjuju; kvalitet uglja je sve gori. Takođe je neizbežno ugasiti tako velikog zagađivača i preći na drugi tip proizvodnje energije. Termoelektrane će verovatno preći na gas, ukoliko prezive. Biće isplatljivije od kopanja uglja.

” Proizvodnja električne energije iz lignita Kolubara je skup proces. O zagađenju životne sredine da i ne govorim; građani koji koriste ugalj u domaćinstvu polako prelaze na pelete kao alternativu za grejanje.

” Na međudržavnom nivou postoji sporazum o smanjenju upotrebe uglja i o prelasku na obnovljive izvore energije.

” Neizbežno je da se Kolubara zatvori, očigledno zato što će nestati uglja. Isplativost je jedino merilo koje važi u Kolubari.

” Niko nas neće ni pitati; oni će to uraditi po svome.

Na drugoj strani su oni koji misle da u njihovoj opštini **neće prestati** eksplotacija uglja. Iako kratki, njihovi odgovori šalju prilično jasnu poruku:

” Ukoliko država uloži novac u razvoj standardne zaštite životne sredine, nema razloga da ga zatvara. Ovakvih rudnika i elektrana ima svuda u svetu; stvar je samo u svesti i brizi države.

” Mi još uvek nemamo dovoljno obnovljivih izvora energije.

” Mnogo ljudi, veliki broj porodica bi ostao bez posla. Potrebno je izgraditi nove fabrike, stvoriti uslove za novi razvoj, poput povtarstva, šumarstva i slično.

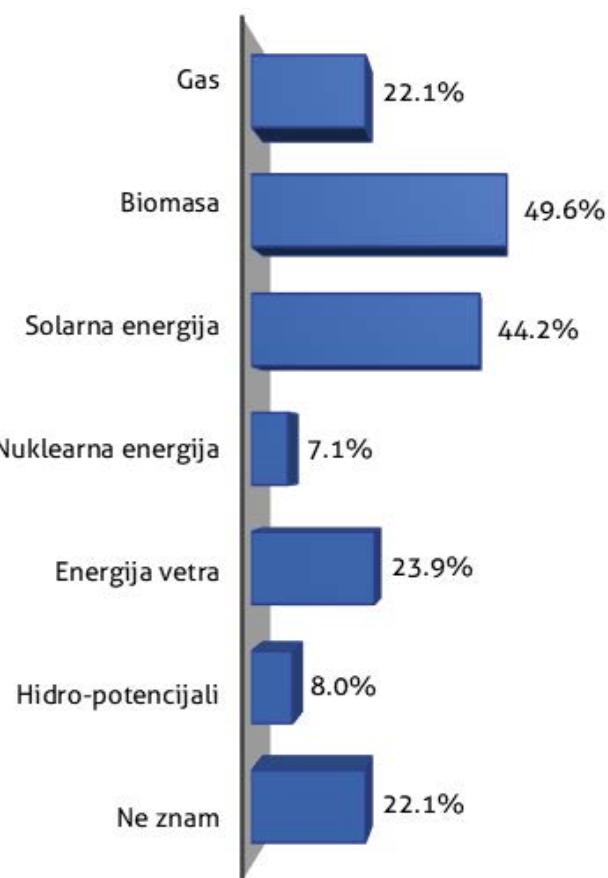
” Od čega će ljudi živeti? Svi tamo rade!

” To bi bilo ekonomsko samoubistvo. Bog nek nas sačuva!

” Ako je ovaj upitnik način da građane Lazarevca obavestite da ćete nam zatvoriti termoelektranu, onda smo svi u velikoj nevolji!

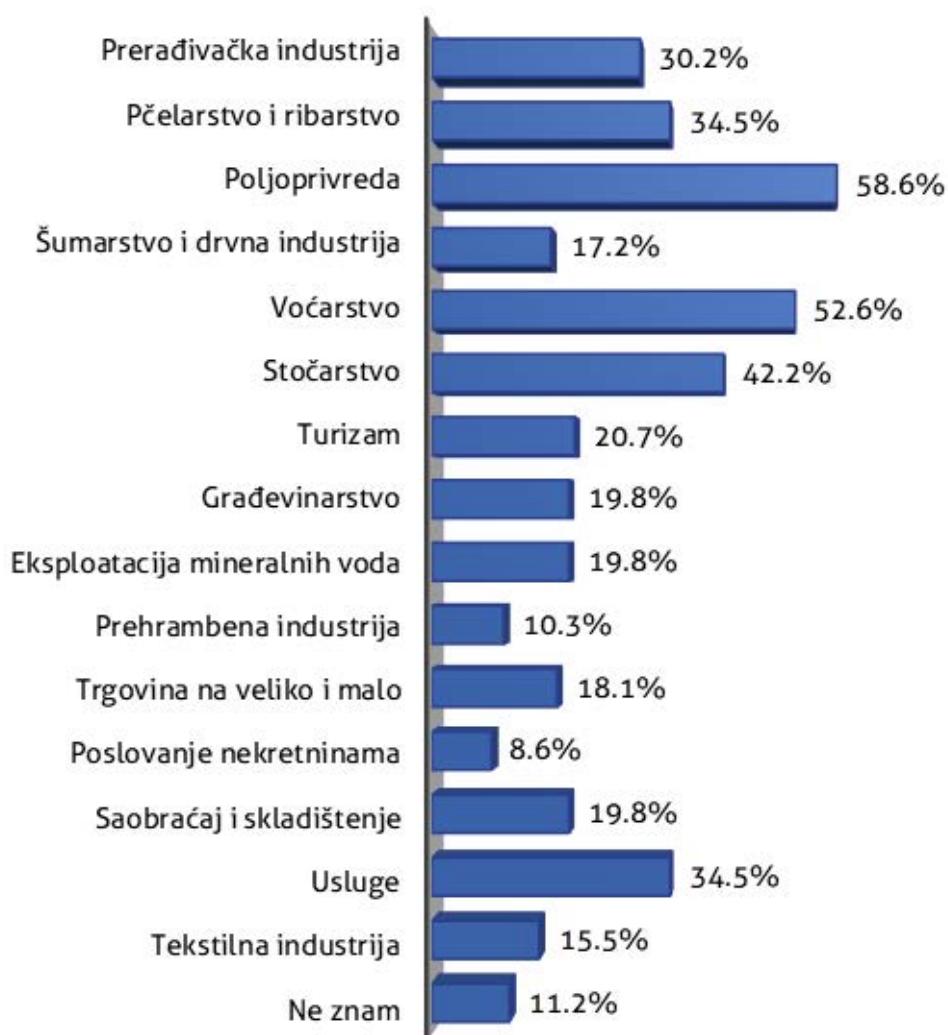
Učesnike istraživanja smo pitali šta vide kao najveći potencijal svoje opštine u pogledu obnovljivih izvora energije. Najveći procenat prepoznaće **biomasu** kao potencijalnu zamenu za ugalj (49,6%), zatim **solarnu** (44,2%) i **energiju vetra** (23,9%). **Gas** je odabralo 22,1% ispitanika. (Grafikon 27)

Grafikon 27
Šta smatrate najvećim potencijalom opštine Lazarevac kada su alternativni izvori energije u pitanju? (moguće je zaokružiti više odgovora)

Pored različitih sektora privrede, pored rudarstva i srodnih grana, građani Lazarevca su naveli da najveći privredni potencijal njihove opštine leži u **poljoprivredi** (58,6%), **voćarstvu** (52,6%) i **stočarstvu** (42,2%). Ove sektore prate **pčelarstvo i ribarstvo** (34,5%), **usluge** (34,5%) i **prerađivačka industrija** (30,2%). (Grafikon 28) U poređenju s drugim starosnim grupama, ispitanici od 18 do 30 godina bili su skloniji da vide alternativu u uslugama, prometu nekretnina, trgovini na veliko i malo, ili šumarstvu i drvnoj industriji. Za razliku od ostalih, stariji od 60 godina su videli potencijal u eksploataciji mineralne vode.

Grafikon 28
Šta smatrate najvećim potencijalom opštine Lazarevac kada su druge grane privrede (osim rudarstva i njoj srodnih grana) u pitanju? (moguće je zaokružiti više odgovora)

Kada sumiramo dgovore ispitanika na pitanja kako vide „Lazarevac budućnosti“, slika postaje veoma mračna i sumorna. (Citati 5)

Citati 5. „Lazarevac budućnosti“, sumirani odgovori:

Tokom razgovora moji sagovornici su delili sličnu viziju svoje budućnosti u opštini Lazarevac. Većina je bila skeptična kada bi ih pitala šta vide kao alternativu života u Lazarevcu ukoliko se jednog dana zatvori termoelektrana. Oni ne veruju da je potencijal u turizmu, jer ono što imaju ne zanima čak ni žitelje tog područja (na primer, istorijsko i versko nasleđe). Takođe odbacuju poljoprivrednu alternativu, jer veruju da je loše upravljanje eksplotacijom uglja u toj meri zagadilo zemljишte da je praktično neupotrebljivo. Pored toga, stiče se utisak da ne veruju državi i potencijalnim budućim investitorima:

„Lazarevac je odavno izgubio šansu za budući razvoj. Političari o tome ne razmišljaju, jer im je jedina politika da dobiju što veće plate; koga je briga za ekološku situaciju?! (Milan, 63)

„Da li postoji rekultivacija zemljišta, pošumljavanje? Ne postoji. Da li već kasnimo kada je u pitanju energetska tranzicija? Kasnimo. Čak i kad bismo sutra uspeli da uzmemo stvari u svoje ruke, ne bi pomoglo jer smo u velikom zaostatku. (Dejan, 46)

„ Bilo kakav razgovor o zatvaranju termoelektrane izazvao bi totalnu histeriju u Lazarevcu, jer imamo jedva pet do deset procenata pozitivnih primera stranih direktnih investicija i novih fabrika u Srbiji. Ljudi koji u njima rade nisu zadovoljni svojim radnim mestima, platama i uslovima rada. Da biste ubedili građane koji imaju posao u opštinama u kojima se eksploratiše ugalj da budu kooperativni, morate im ponuditi bolje uslove od onih koje već imaju. Neko treba da dođe i ponudi bolje rešenje, umesto da nas tretira kao jeftinu radnu snagu. Treba nam barem tretman koji već imamo. U suprotnom, biće otpora na svakom koraku. To je, verujem, ključno pitanje. (Darko, 52)

„ Nismo ni blizu neke alternativne opcije za Lazarevac! To [energetsku tranziciju] je teško objasniti ljudima. Iako imaju decu koja žive ovde, u ovom zagađenom okruženju, oni kažu „nije nas briga“. Kako je moguće da ih nije briga? (Sonja, 32)

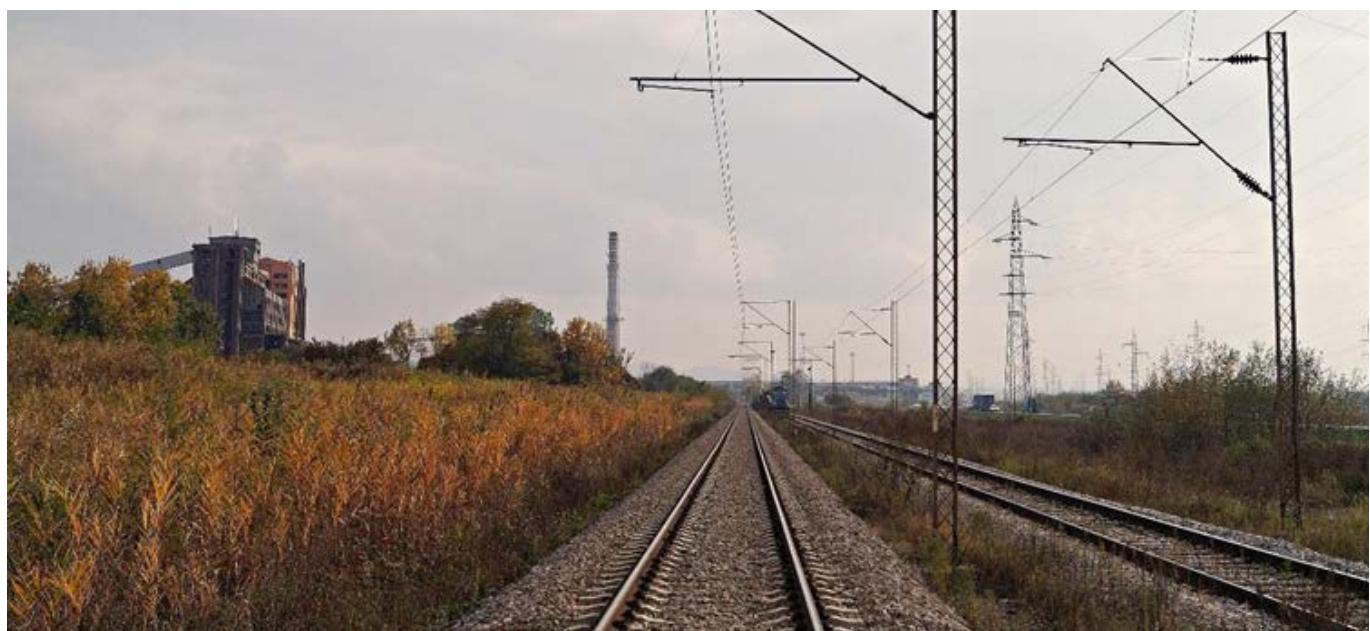
„ Ljudi ne shvataju da ćemo, kada se sve ovo ugasi, ostati slepa tačka, udaljena 15 kilometara od autoputa, bez ikakve alternative, bez nove fabrike. Ljudi imaju ekološku svest na nivou bubašvabe! Čak i crvi ili gusenica više brinu o okolini od njih! (Jasna, 36)

6.2. Čiji dom?

„ Koliko god da je glasan vaš krik, kada potičete iz malog mesta poput Lazarevca, nikada nije dovoljno glasan. (Petar, 44)

Na osnovu formalnih i neformalnih intervjuja i posmatranja sa i bez učestvovanja, stiče se utisak da je pitanje energetske i pravedne tranzicije tabu tema ovog grada. Neki građani Lazarevca smatraju da gašenje termoelektrane Kolubara ne dolazi u obzir i da ni pod kojim uslovima ne bi trebalo da se dogodi; neki među njima misle da se ionako ništa ne može uraditi na podizanju kolektivne svesti da bi se blagovremeno započelo s planiranjem postupnog ukidanja eksploracije uglja. Često napominju da se ovo pitanje postavlja decenijama i da se do sada ništa nije promenilo, pa zašto bi sada bilo drugačije; isto tako ističu da ne bi trebalo slediti smernice koje dolaze iz EU, „dok ta ista EU ne primenjuje svoje propise“.

Slika 21: Industrijska železnica koja povezuje rudarske basene Kolubare sa TENT-om u Obrenovcu.

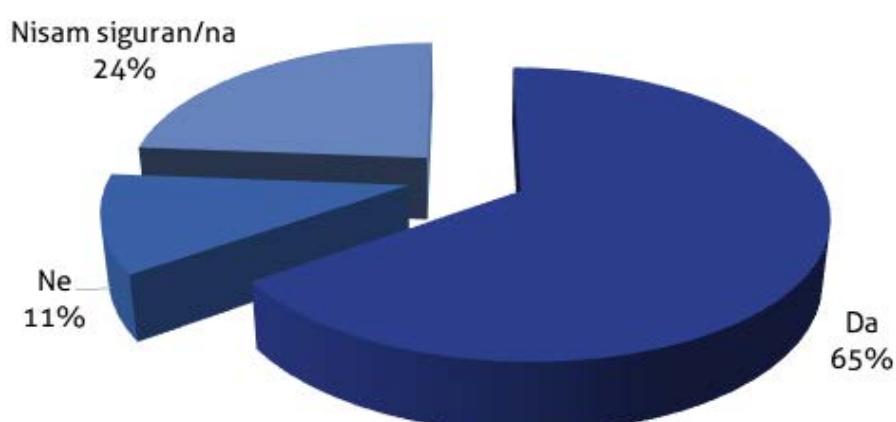
Pasivnost i nezainteresovanost karakterišu sve generacije stanovnika Lazarevca. Starije generacije su obezbedile svoje porodice, obezbedile posao za svoju decu i nisu motivisane da učestvuju u procesu koji bi mogao da ugrozi njihove buduće (finansijske) izglede. Pripadnici srednje generacije imaju siguran posao, jednostavan život za svoje porodice i uglavnom su lojalni poslodavcima ili državi, kao i predstavnicima lokalne vlasti. Mlađe generacije su zadovoljne dobrim platama i životnim stilom koji im ove plate omogućuju:

„ *Eto, ako izgubite posao, šta ćete raditi? Prosečna zarada ovde u Lazarevcu je oko 100.000 dinara, pa koga onda briga što umiremo od zagađenja? Ljudi su odlučili da zapostave tako važno pitanje, jer se plaše šta ih sutra čeka. Oni veruju da smo osuđeni na propast ako ostanemo bez uglja.* (Nemanja, 47)

„ *Celoj generaciji su potrebni sasvim različiti životni prioriteti da bi bila sposobljena da deluju u najboljem interesu sopstvene budućnosti. Ljudi na vlasti nije briga šta će se dogoditi za 40 godina, zato je na nama da o tome brinemo! Nažalost, u Lazarevicu nema dovoljno svesnih ljudi koji mogu da shvate da će sve za šta se izborimo danas, sutra omogućiti bolji život našoj dece.* (Ana, 43)

Postoje oni koji su svesni nužnosti energetske tranzicije i koji vide korist od nje; ovi ljudi, međutim, osećaju da su neshvaćeni i nepoštovani od strane svojih sugrađana i razmišljaju o tome da emigriraju u Beograd ili u inostranstvo. Većina njih veruje da će Lazarevac postati „grad duhova“ ako se rudnik zatvori, a mnogi su već kupili ili planiraju da kupe stanove u Beogradu i da tamo nastave svoj život. Na pitanje da li bi, ukoliko im se ukaže prilika, napustili opštinu Lazarevac i preselili se u drugi grad ili opštinu u Srbiji ili u inostranstvu, većina ispitanika - njih 65% su izjavili da bi to uradili, 11% su rekli da ne bi otišli iz Lazarevca, dok 24% nisu bili sigurni. (Grafikon 29)

Grafikon 29
Ukoliko bi Vam se ukazala prilika da napustite opštinu Lazarevac i preselite se u neki drugi grad/opštinu u Srbiji ili inostranstvu, da li biste to uradili?

Pogledamo li odgovore ispitanika na pitanje **zašto bi u budućnosti napuštali Lazarevac**, slika je ponovo vrlo pesimistična. (Citati 6) Razlozi koje navode sadrže rezime gotovo svih ključnih pitanja ove studije, kao što su zagađenje vazduha, korupcija, loša infrastruktura i zavisnost od rudarstva i srodnih industrija. Ispitanici su navodili da bi odlaskom iz Lazarevca podigli nivo životnog standarda i obezbedili sebi i deci zdravije okruženje. Mnogi su izjavili da su voljni da emigriraju u inostranstvo.

Citati 6. Razlozi za napuštanje Lazarevca - sumirani odgovori:

Intervjuisani građani Lazarevca smatraju da u ovom rudarskom gradu nema dovoljno **društvene kohezije i jedinstva, kolektivnog identiteta** i da mlađi nisu motivisani, kao i da ne postoji **svest građana** o pitanjima koja su od presudnog značaja za budući opstanak ovog društva.

„ Za mlade Lazarevčane naše istorijsko i kulturno nasleđe ništa ne znači. Možete nabrojati na prste jedne ruke prolaznike ovde [u Lazarevcu] koji bi znali kada se, na primer, dogodila Kolubarska bitka. Ljudima nedostaje obrazovanje, kako formalno tako i neformalno. (Milan, 63)

„ Mlađi ovde u Lazarevcu nemaju preduzetnički duh kao njihovi vršnjaci u Valjevu ili Aranđelovcu, na primer [susedne opštine]. Veliki broj njih radi u Kolubari nakon što su i njihovi roditelji tamo radili, i čitav im je život vezan za tu Kolubaru; uglavnom su uspavani i nezainteresovani. Bili bi drugaćiji da su morali više da brinu o svojim osnovnim egzistencijalnim potrebama, poput dece u nekim drugim opštinašama širom Srbije. (Sara, 39)

„ S čime se mlađi u Lazarevcu najviše poistovećuju? Odgovor je: pametni telefoni. Svojim radom pokušavamo da motivišemo ovu decu da budu društveno odgovorni i da rade za dobrobit društva, ali ta deca nisu spremna da ostanu ovde. U Lazarevcu ima brilljantne i dobre dece, ali svi oni planiraju da napuste Srbiju jer znaju da će u inostranstvu bolje živeti. (Milan, 63)

” Moramo biti bolje informisani i bolje obrazovani. Moramo da naučimo našu decu da je Kolubara zagađivač, da ne radi u skladu s propisima ili tehnološkim standardima, i da nas svakodnevno truje. Nisu deca kriva što o tome pojma nemaju. To je isključivo naša greška. (Zoran, 34)

” Lazarevac je pre eksploatacije uglja bio malo naselje. Nakon otvaranja rudnika počeli su da dolaze ljudi iz svih delova Jugoslavije i da se ovde zapošljavaju; bili su to ljudi različitih nacionalnosti, profesija, mentaliteta i interesa. Dakle, ne postoji nešto kao tipičan „duh Lazarevca“, kao osećaj pripadnosti ovoj zajednici. Na primer, rođena sam ovde, ali moji roditelji su u Lazarevac došli zbog mogućnosti da dobiju posao. [...] Ko god je došao u Lazarevac, pre svega brine o sebi i svom interesu. Niko nije na Lazarevac gledao kao na mesto gde će se trajno nastaniti. Zbog toga nas nije briga šta će biti s ovim gradom u budućnosti; većina ovih ljudi već ima smišljen „plan B“. (Ana, 43)

” Bojam se da naša lokalna zajednica nije dovoljno zrela da prođe kroz proces energetske tranzicije. Voleo bih da se varam, ali mislim da ni za 40 godina mi nećemo biti za to spremni! Moramo sada stvarati prepostavke budućih promena. Klonimo se komplikovanim stvarima koje nismo u stanju da razumemo, poput postavljanja solarnih panela u uslovima kada ne postoje dobri i primenljivi propisi; bolje je da se okrenemo nekim osnovnim stvarima, koje možemo menjati korak po korak. Bilo ko od onih koji su upravljali Kolubarom nikada nije ni razmišljao o nekoj alternativi. Ugalj se ne može kopati zauvek, on nije obnovljivi izvor; ima li iko da o tome razmišlja znalački i s više posvećenosti? (Mila, 50)

” Nije problem u tome da menjamo predstavnike u skupštini grada, već da menjamo sebe, narod. Ljudi treba da shvate da kada glasaju, glasaju za sebe. Kakvu promenu svesti možemo očekivati kada ljudi čekaju da im predsednik opštine kaže šta da rade i kako da urede svoj život? Oni koji imaju pameti napuštaju ovaj grad. Oni koji nisu ničega svesni, toliko su uljuljkani da čak ne nastoje da se informišu i obrazuju. (Petar, 44)

” Onoliko vremena koliko je bilo potrebno da nastanu svi naši problem, toliko će nam vremena trebati da ih se rešimo. Ali pre svega treba da podignemo svest naših sugrađana, da se probudimo kao društvo. (Sonja, 32)

Građani/ke Lazarevca poručuju: Probudimo se!

Nakon što me je ceo dan vozio po okolini rudokopa Kolubara, nakon što me proveo kroz prigradska naselja i upoznao me s turističkim atrakcijama i drugim skrivenim lepotama Lazarevca, Dejan je bio vidno snužden zbog svega što smo videli i uznemiren što nije u stanju da išta sam poboljša. Želeo je da samnom podeli još par misli. Vidno uznemiren zbog utiska koji je na mene moglo da ostavi njegovo prašnjavo i čađavo radno odelo, u kome je ostao nakon noćne smene u Kolubari, najednom je imao potrebu da izlije svoja osećanja:

„ Ne plašim se svog aktivizma, zapravo posledica s kojim bi se mogao suočiti zbog toga. Ne mogu sve sam da promenim, ali tu i tamo mogu doprineti da se promeni neka sitnica, malo po malo, onoliko koliko mi dozvoljavaju moja znanja i sposobnosti. S druge strane, osvrnem li se unazad, sve što mogu reći je da mi aktivizam samo stvara probleme u životu. Teško mi je čak i da razgovaram o tome.

Recite mi, onda, u jednoj reči, šta vas motiviše da budete aktivni i glasni uprkos suočavanju s posledicama?

„ Deca, rekao je.

Shvatajući težinu ove reči u tom trenutku, postavila sam mu još jedno pitanje:

Možete li mi u jednoj rečenici reći šta treba da se dogodi da biste bili srećni?

„ Moramo se probuditi!

Kada kažete „mi”, na koga mislite?

„ Pa ..., zastao je i slegao ramenima. Pa svi mi!

ZAKLJUČCI

PROBUDIMO SE!

7. Zaključci

7.1. Ključni nalazi

Na osnovu istraživanja, odnosno odgovora ispitanika, može se zaključiti da se građani/ke Lazarevca s apatijom, pasivnošću i inercijom odnose prema propadanju prirodnog okruženja i zaštiti prirode uopšte.

Ekonomске teme su čest predmet razgovora, prvenstveno u kontekstu prednosti koje građani uživaju živeći u privredno razvijenom gradu; većina je zaposlena u TE Kolubara ili radi u firmama kooperantima ovog kombinata; svi oni zarađuju (prosečno gledano) visoke i sigurne plate. Dakle, građani su itekako svesni koristi koje imaju živeći u Lazarevcu. Stoga, upitani šta vide kao najveću prednost Lazarevca, troje od petoro ispitanika navodi ekonomski prosperitet – materijalni standard, visoke plate i bezbedan posao.

Istovremeno, većina ispitanika prepoznaće ekološke probleme poput zagađenja vazduha, zemlje i vode i to smatra najvećim nedostatkom života u Lazarevcu.

Koliko su građani/ke Lazarevca obavešteni o problemima zaštite prirode?

Jedan broj građana Lazarevca je svestan da zagađena životna sredina utiče na život u gradu; da urušava bogatstvo prirodnog okruženja, smanjuje kvalitet i površinu obradivog zemljišta, pogoršava uslove života onih koji su nastanjeni u blizini ugljenokopa i TE Kolubara, narušava zdravlje njihovih porodica. Ispitanici, međutim, smatraju da bi dostupnost pouzdanih statističkih podataka o stepenu zagađenosti i merama zaštite svakako doprinelo podizanju svesti građana o ovom problemu.

Ispitanici ukazuju na to da poslednjih godina nisu uočili bilo kakav pomak u suočavanju građana sa stepenom zagađenosti njihovog okruženja. Oni smatraju da ni centralna, a ni lokalna vlast i institucije ne rade dovoljno na podizanju svesti o stvarnim ekološkim problemima njihove opštine.

Lazarevac svi zagađuju: interesne grupe koje beru profite od eksplotacije rudnika kao i

građani Lazarevca. Građani tome doprinose, prvo, jer zagađuju okolinu; drugo, tako što ćute, odnosno ne imenuju zagađivače i ne zahtevaju njihovu odgovornost. Prema rezultatima studije većina Lazarevčana smatra:

- da nisu blagovremeno i dobro obavešteni o problemima zagađenosti njihovog okruženja;
- da su konformisti i da im je materijalni interes ispred potrebe da štite svoje prirodno okruženje;
- da su uspavani i pasivni;
- da nisu svesni da postaju saučesnici u zagađenju i uništavanju prirode zato što se mire s ponašanjem lokalne vlasti, lokalnih biznismena koji profitiraju radeći za RB Kolubara, poslodavaca (RB Kolubara i EPS), kao i same države.

Šta građani/ke Lazarevca znaju o problemima energetske i pravedne tranzicije?

Tokom istraživanja se pokazalo da ispitanici donekle razumeju smisao energetske tranzicije, ali da je mnogo manje onih koji razumeju koncept pravedne tranzicije.

Manjina ispitanika, koja razume smisao i energetske i pravedne tranzicije pripada sledećim grupama:

- urbani, bolje obrazovani, mlađi i ljudi srednje generacije;
- to su ljudi koji poseduju solidno znanje o ovoj temi;
- ljudi sa kojima se može komunicirati preko interneta i društvenih mreža.

Građani/ke koji su uključeni u neki od lokalnih pokreta i organizacija za zaštitu prirode bolje su obavešteni o energetskoj tranziciji nego o tome šta je pravedna tranzicija. Niko od njih, reklo bi se, ne radi na širenju svesti svojih sugrađana o značenju i smislu ove dve tranzicije. Aktivisti se uglavnom bave gorućim i vidljivim lokalnim ekološkim problemima. Međutim, i ovaj angažman ima svojih slabosti, koje nisu vidljive na prvi pogled; reč je o tome da su to pojedinci i organizacije koje nemaju sredstava, znanja, a ni podršku uticajnih društvenih aktera.

Većina ispitanika je, nakon što im je to bilo objašnjeno, bez problema razumela koncepte energetske i pravedne tranzicije. Oni su, međutim, imali problem da to prihvate sa odobravanjem. Upitani šta misle o tim tranzicijama, ustezali su se da kažu kako na to gledaju i šta očekuju u godinama koje dolaze. Suočeni sa šutnjom, istraživači su shvatili da se ljudi ne usuđuju da govore slobodno. Ispitanici kao i njihovi sugrađani se boje:

- da će izgubiti posao i privilegije koje imaju radeći u RB Kolubara i firmama koje su vezane za ovaj rudarski kompleks;
- da će biti izloženi pritisku od strane centralne i lokalne vlasti;
- da će reagovati i poslodavci (RB Kolubara i EPS);
- da će biti ostavljeni na cedilu od strane međunarodnih aktera, prvenstveno Evropske unije.

U kojoj su meri građani/ke Lazarevca uključeni u donošenje odluka na lokalnom nivou?

Ispitanici u Lazarevcu smatraju da lokalna vlast nije ozbiljno posvećena rešavanju ekoloških problema grada. Građani koji veruju da je neophodno posvetiti veću pažnju zaštiti životne sredine u njihovom gradu, govore da nemaju nikakvu podršku lokalne vlasti.

Istovremeno, aktivisti i članovi nevladinih organizacija imaju osećaj da su (čak namerno) isključeni iz svih procesa donošenja lokalnih odluka. Lokalna vlast i uprava TE Kolubara čine sve da obeshrabre svaki građanski aktivizam usmeren na zaštitu prirode. To često deluje linearno i na ono malo entuzijasta, tako da i oni odustaju od dalje borbe. Neki od aktivista su ukazali na to da su bili suspendovani ili izbačeni s posla u RB Kolubara, dok su oni drugi bili prebačeni na niže rangirana i slabije plaćena radna mesta; ima i onih koji su bili praćeni i pozivani na informativne razgovore u policiji.

Osim navedenog, studija pokazuje da nema dovoljno društvene svesti o potrebi da se čuje mišljenje građana o pitanjima vezanim za život lokalne zajednice. Razlozi tome su sledeći:

- većina građana uopšte ne učestvuje u rešavanju problema u lokalnoj zajednici, uključujući i zaštitu prirode;
- građani svoju pasivnost pravduju time što nema svrhe išta činiti jer neće imati podršku sugrađana, a sami ne mogu ništa postići;
- aktivni građani to potvrđuju, jer kada preduzmu neku akciju, većina sugrađana, po pravilu, to i ne primećuje;
- Svi nalazi pokazuju da su građani Lazarevca uglavnom pasivni i nevoljni da se suoče s ozbiljnim posledicama zagađivanja njihovog grada.

Ko su akteri koji su viđeni kao ključni kreatori lokalnog razvoja?

Prema mišljenju ispitanika građani Lazarevca smatraju da:

- Vlada Republike Srbije (Ministarstvo rудarstva i energetike i Ministarstvo za zaštitu životne sredine);
  - EPS; i
  - lokalna vlast i institucije grada Lazarevca,
- treba odgovorno da obaveštavaju građane o energetskoj i pravednoj tranziciji i da preuzmu vodeću ulogu u sprovođenju usvojenih politika i primeni odgovarajućih mehanizama. Značajan procenat ispitanika očekuje da im lokalne organizacije i pokreti za zaštitu prirode, kao i aktivisti obrazovnih institucija, pruže pouzdane informacije.

Što se tiče uloge Evropske unije u ovom procesu, građani/ke Lazarevca smatraju:

- da EU treba da bude mnogo više uključena u procese pravedne tranzicije u Srbiji i Lazarevcu;
- da je Evropska unija legitiman partner čija su uputstva i preporuke voljni da prihvate;
- da Evropska unija ne treba da bude na čelu sprovođenja pravedne tranzicije u njihovom gradu, ali da treba da potpomaže i nadgleda taj proces.

Građani Lazarevca vide biomasu, sunčevu i energiju vetra kao potencijalno najbogatije izvore obnovljive energije. Što se tiče drugih sektora privrede, mimo rудarstva i pratećih aktivnosti, građani smatraju da poljoprivreda, voćarstvo i stočarsvo predstavljaju najveći privredni potencijal njihove opštine.

Upitani da pobroje najveće izazove ili probleme vezane za sprovođenje pravedne tranzicije u Lazarevcu, više od polovine ispitanika je navelo sledeće:

- nepoštovanje zakona i propisa;
- korupciju;
- nestručnost;
- odsustvo političke volje.

Ko su potencijalni agenti promena?

Ispitanici smatraju da nemaju bilo kakav uticaj na proces pravedne tranzicije u svom gradu. Šta više, nema ga ni lokalna vlast; sva moć je u rukama onih koji na nivou centralne vlasti inače donose sve odluke.

Ispitanici strahuju da će građani biti ostavljeni na cedilu, jer gaje duboko nepoverenje prema praktično svim ključnim akterima koji su uključeni u proces pravedne tranzicije; lokalnim političarima, poslodavcima (RB Kolubara i EPS), sindikatima u EPSu, Vladi Srbije, Evropskoj uniji, nevladnim organizacijama - nacionalnim i lokalnim, kao i prema većini svojih sugrađana.

Koren nepoverenja leži u raširenom uverenju o sveopštoj korupciji, koja nagriza sve pobrojane učesnike. Zbog toga se stiče utisak da je pitanje zatvaranja ugljenokopa za ove ljude tabu tema. Drugim rečima, ljudi su uvereni da nominalni nosioci pravedne tranzicije u Lazarevcu nisu zainteresovani i voljni da rade u javnom interesu, već rade samo ono što im donosi političku i materijalnu korist. To kod Lazarevčana izaziva istinski bes.

Rezultati studije pokazuju i šta organizacije za zaštitu prirode u Srbiji misle o ovom problemu:

- smatraju da građani Srbije nisu dovoljno obavešteni o ekološkim problemima i energetskoj tranziciji, a da su nešto svesniji o

značaju pravedne tranzicije;

- dele mišljenje građana Lazarevca da je najveći izazov pravednoj tranziciji u Srbiji visok stepen korupcije, odsustvo političke volje, nepoštovanje postojećih zakona i propisa, manjak stručnosti, iskustva i ostalih kapaciteta koje taj proces zahteva; i
- računaju na to da pomoć partnerskih organizacija u Srbiji, kao i lokalne samouprave, može doprineti boljem razumevanju i promociji mehanizama pravedne tranzicije.

Kako građani/ke Lazarevca vide svoju budućnost bez uglja?

Uz gore navedene probleme, Lazarevčani osećaju nedostatak društvene kohezije i jedinstva, kao i odsustvo kolektivnog identiteta u njihovoј zajednici koju ugrožava eksploracija uglja. Osim toga, mladi su demotivisani, a narod nije svestan koliko je energetska tranzicija važna za budućnost njihovog grada.

Pasivnost i nezajiteresovanost karakterišu skoro sve stanovnike Lazarevca. Starije generacije ne žele da se uključe u proces koji im može (finansijski) ugroziti budućnost, jer im je rad u rudniku omogućio da izdržavaju svoje porodice, kao i da obezbede posao svojoj deci. Srednja generacija ima siguran posao, koji im obezbeđuje dobar život; oni su po pravilu lojalni svojim poslodavcima i lokalnoj vlasti. Mlađe generacije su zadovoljne s relativno dobrim prosečnim platama za Srbiju jer im omogućuju lagoden način života. Mladi ljudi, koji su svesni da je energetska tranzicija nužna i koji u tome vide korist i za sebe, nailaze na nerazumevanje i neuvažavanje od strane sugrađana, što mnoge navodi da se sele u Beograd ili pođu u inostranstvo.

Većina građana veruje da će bez eksploracije uglja Lazarevac opusteti; osim u slučaju da ključni akteri pravedne tranzicije ipak odluče da se „probude“ i okrenu temeljitom rešavanju postojećih problema i počnu da rade u interesu ovog ugroženog regiona i naroda koji tu živi.

7.2. Preporuke

Ova studija se bavi shvatanjima i stavovima građana/ki Lazarevca o energetskoj i pravednoj tranziciji i daje preporuke kako da se poruke i informacije uspešnije prenose svim zainteresovanim akterima koji se bave ovim problemima. Opšti cilj je dati doprinos dugoročnoj pravednoj tranziciji u regionu gledano iz perspektive interesa građana - odozdo prema gore - koji bi trebalo da budu uporište svih aktivnosti.

Studija pokazuje da pristup pravednoj tranziciji u opštini Lazarevac zahteva višeslojna rešenja, koja uključuju vrlo različite interesne grupe na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i EU nivou. Da bi ovaj proces imao pozitivan ishod potrebno je preuzeti više neophodnih koraka:

1. da ključni akteri svih nivoa raspolažu iscrpnim informacijama;
2. da se obezbede uslovi za razmenu informacija među njima;
3. da se ključni akteri motivišu da učestvuju u procesu; što treba
4. da ih podstakne da se uključe i postanu glavni nosioci procesa energetske i pravedne tranzicije.

Građani/ke Lazarevca

Građani/ke opštine Lazarevac treba da budu ključni dobitnici gore pomenutih aktivnosti; oni su ti koji bi morali, pre svih, biti uključeni u ovaj proces. Cilj aktivnosti fokusiranih na građane je širenje svesti o tome šta je energetska i pravedna tranzicija, dobro informisanje o samom procesu i ukazivanje na korist i realne rezultate kojima se mogu nadati.

Sledstveno tome, za svaku ciljnu grupu treba osmisliti različitu komunikaciju i ključne poruke:

- mlade (uzrasta od 18-29.g.) treba bolje informisati o stvarnom stanju stvari i o uticaju koji to ima na njihov život. Prventsveno ih treba zainteresovati za problem, a potom im preneti jednostavne ali upečatljive poruke;
- srednjoj generaciji (46-60.g.) treba preneti

što više podsticajnih informacija;

- građane starije dobi (preko 60.g.) je potrebno motivisati da se pokrenu makar tako što će raditi na širenju svesti građana;
- ženama treba pružiti informacije o društvenim i ekonomskim prednostima koje će im doneti tranzicija, s fokusom na povoljnije uslove zapošljavanja.

Kampanja podizanja svesti o pravednoj tranziciji treba da bude organizovana na lokalnom nivou. Informacije o pravednoj tranziciji treba da budu dostupne svim stanovnicima Lazarevca na srpskom jeziku putem medija koje najviše koriste (internet, društvene mreže, mediji koji pokrivaju celu teritoriju – TV, radio, štampa). Informacije koje već postoje treba učiniti još pristupačnijim.

Predlažemo sledeće aktivnosti:

- prevoditi raspoložive informacije na srpski jezik;
- podeliti ove informacije relevantnim čvorишima (habovima) informisanja, pre svega nevladinim organizacijama koje se bave pravednom tranzicijom, ali i lokalnim i nacionalnim medijima;
- razviti nacionalne komunikacione mreže i čvorišta za energetsku i pravednu tranziciju; uspostaviti posebnu mrežnu (on-line) platformu - koja se sastoji od veb portala, društvenih mreža i kanala mrežne komunikacije; na taj način bi se povezali svi akteri, a mreža bi postala centar protoka informacija o pravednoj tranziciji;
- organizovati posebne događaje i akcije koji treba da utiču na podizanje svesti o pravednoj i energetskoj tranziciji: video snimci /intervjui sa zagovornicima promena distribuirani putem društvenih mreža, nacionalnog i lokalnog TV izveštavanja; saopštenja za štampu i članci u mrežnim medijima / veb lokacijama; saopštenja za štampu u lokalnim i nacionalnim medijima; distribucija informacija o pozitivnim studijama slučaja (članci, video snimci); reklame na otvorenom i plakati o ključnim tačkama od interesa za lokalnu zajednicu; radio emisije, razgovori i podkasti; okrugli stolovi, diskusije i paneli, koje

treba organizovati na lokalnom nivou, sa učesnicima koji deluju na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou.

Civilni sektor u Srbiji

Sve pobrojane aktivnosti treba da vode akteri promena u koje građani imaju poverenje, jer je visok stepen nepoverenja prema svim ključnim igračima na lokalnoj sceni. Imajući u vidu podatke prikupljene na terenu, idealni agenti promene bi bili lokalni i nacionalni nezavisni ekspert(i) i nevladine organizacije koje se bave energetskom i pravednom tranzicijom.

Da bi se to postiglo potrebno je:

- da komunikacija bude transparentna i da su informacije zasnovane na pouzdanim činjenicama;
- da se komunicira ono što odista zanima građane: društveno-ekonomske posledice promena, dugoročni boljšitak za prirodu, rekultivacija rudokopa, kao i druga pitanja;
- poruka treba da bude privlačna i podsticajna i da motiviše ljude na akciju;
- naglasak treba da bude na boljšitu koji će pravedna tranzicija doneti lokalnoj zajednici; ali treba ukazati i na gubitke koji slede ukoliko ne dođe do te tranzicije;
- poruke treba da sadrže uputstvo za akciju – šta je to što pojedinac može da uradi.

Planirane aktivnosti treba da budu usmerene na podizanje nivoa znanja građana o energetskoj i pravednoj tranziciji, da im ukažu na koristi od te tranzicije i na važnost njihove uloge u tim procesima. Ton poruka treba da podstiče učešće i integraciju, jer će na taj način proces biti inkluzivan a građani će postati ključni nosioci procesa donošenja odluka. Poruke treba da stvaraju osećaj sigurnosti i poveranja kako bi ljudi verovali da neće biti iznevereni.

Potencijalni agenti promena na lokalnom nivou

Potrebno je izdvojiti lokalne grupe koje mogu biti od pomoći u procesu informisanja građana;

to su pre svih aktivisti nevladinih organizacija koji već rade na zaštiti prirode. Ako im se pruži valjana podrška, ove grupe mogu postati agenti promena; mogu biti od pomoći lokalnoj vlasti u tome da obezbedi tačnu i blagovremenu informaciju i na taj način doprinesu i podizanju svesti Lazarevčana/ki. Da bi postali agenti promena ove aktiviste treba osposobiti za tu ulogu:

- unaprediti njihova znanja i veštine, odnosno pružiti tehničku pomoć lokalnim nevladnim organizacijama. Tehničku pomoć treba fokusirati na osnovnu ulogu ovih organizacija - bolje poznavanje kako procesa energetske i pravedne tranzicije tako i zaštite prirode;
- osposobiti ih da efikasnije rade - pisanje i upravljanje projektima, umrežavanje, finansiranje i slično;
- osposobiti lokalne aktiviste da pribavljaju sredstva za svoj rad. Treba im pomoći da uspešnije plasiraju svoje projekte kod lokalnih, regionalnih, nacionalnih, bilateralnih i međunarodnih donatora;
- umrežavanje – lokalni aktivisti treba da budu bolje povezani i uključeni u mreže koje se bave energetskom i pravednom tranzicijom i zaštitom prirode;
- podršku lokalnim agentima promena treba da pruže i uticajni nacionalni agenti promena, kao i međunarodne mreže organizacija koje su aktivne u ovoj oblasti (poput CAN Europe²²).

Država i lokalna vlast

Da bi Lazarevčani/ke, bilo da su aktivni ili ne, osećali da nisu prepušteni sami sebi i da ne treba da se boje da kažu ono što misle o energetskoj i pravednoj tranziciji, ili o uticaju ugljenokopa na njihov život, potrebno je da imaju podršku države. To se može ostvariti tako što će o energetskoj i pravednoj tranziciji u Lazarevcu biti informisana celokupna javnost, nacionalne nevladine organizacije kao i drugi ključni akteri; tako što će svi oni biti motivisani da se uključe kako u proces pravedne tranzicije u Lazarevcu, tako i u celoj Srbiji.

Smisao ovakvih akcija je u tome da stvari dovoljan pritisak na lokalnu i centralnu vlast da se aktivnije uključi u procese energetske i pravedne tranzicije. Ukoliko se vlast uključi u ovaj proces i krene otvoreno da govori o pravednoj tranziciji u Lazarevcu, građani/ke će se s manje straha uključivati u taj proces.

Uloga međunarodnih aktera

Treba reći da sam pritisak javnosti (ako ga uopšte ima) nije dovoljan da bi se išta promenilo u ponašanju lokalnih aktera. Potrebno je mnogo više od toga – međunarodne i institucije EU treba da se ozbiljnije posvete ovom problemu i da vrše stalan pritisak na centralnu, a preko

nje i na loklanu vlast u Srbiji. EU i međunarodne institucije treba da uspostave mnogo oštiju kontrolu fondova koje alociraju energetskom sektoru u Srbiji i da primene strožije mere kada se ti fondovi nemenski koriste. S druge strane, da bi javni sektor aktivnije učestvovao u ovim procesima potrebna mu je pomoć i podrška; to znači da je državne institucije potrebno uključiti u međunarodne mreže, programe, projekte i aktivnosti, i na taj način doprineti da su im namenski fondovi budu još dostupniji.

Međunarodne nevladine organizacije treba da podrže ovakve akcije EU i međunarodnih institucija, jer prašina i rđa iz Lazarevca traju ceo kontinent, bez obzira na to što Srbija nije članica EU.

ANEKSI

Aneks 1.	Upitnik o stavovima stanovnika Lazarevca u vezi sa pravednom energetskom tranzicijom	Upitnik br: 1
-----------------	--	---------------

Hvala Vam što učestvujete u sprovođenju istraživanja o aktivnostima i stavovima stanovnika Lazarevca u vezi sa tranzicijom sa fosilnih goriva, a pre svih uglja, na obnovljive izvore energije.

Upitnik pred Vama je sastavljen u svrhu boljeg razumevanja: 1) postojećeg nivoa znanja i razumevanja koncepta pravedne tranzicije i energetske tranzicije među stanovnicima Lazarevca; 2) stavova prema pravednoj tranziciji i očekivanja ispitanika od promena koje ova tranzicija donosi.

Ovaj upitnik predstavlja deo šire studije koja se realizuje za organizaciju Evropska mreža za klimatsku akciju (Climate Action Network (CAN) Europe). CAN Europe predstavlja evropsku mrežu organizacija civilnog društva koja okuplja preko 170 članica iz 38 evropskih zemalja, radi promocije održivih klimatskih, energetskih i razvojnih politika.

Podaci prikupljeni ovim upitnikom su anonimni i koristiće se isključivo za potrebe kumulativne analize, odnosno prezentovanja u okviru zbirnog izveštaja o sprovedenom istraživanju.

Ako imate bilo kakvih tehničkih problema, pitanja ili drugih poteškoća sa upitnikom, molimo Vas da se obratite rukovoditeljki istraživanja, Maji Pupovac, posredstvom gore navedenog broja telefona ili e-mail adrese.

1. Koje su, po Vašem mišljenju, najveće prednosti života u opštini Lazarevac? (moguće zaokružiti više odgovora)

- 1. Ekonomski standard opštine
- 2. Mogućnosti zaposlenja
- 3. Visoke zarade
- 4. Geografska pozicija
- 5. Dobra infrastruktura
- 6. Prirodne lepote
- 7. Kulturno nasleđe
- 8. Blizina Beograda
- 9. Adekvatna briga lokalnih organa i institucija o potrebama građana
- 10. Razvijena zdravstvena i socijalna nega i zaštita
- 11. Kulturno-umetnički sadržaji
- 12. Obrazovne ustanove/usmereno obrazovanje
- 13. Mirna i bezbedna sredina
- 14. Ostalo / Navedi_____

2. Koji su, po Vašem mišljenju, najveći nedostaci života u opštini Lazarevac? (moguće zaokružiti više odgovora)

- 1. Niske zarade
- 2. Nezaposlenost
- 3. Pitanja životne sredine (zagađenost i sl.)
- 4. Nerazvijena poljoprivreda
- 5. Siromaštvo
- 6. Nezadovoljavajuća infrastruktura
- 7. Nerazvijenost drugih grana privrede, osim rudarstva i njoj srodnih grana
- 8. Nedovoljno kulturno-umetničkih sadržaja
- 9. Neadekvatna briga lokalnih organa i institucija o potrebama građana
- 10. Nerazvijena zdravstvena i socijalna nega i zaštita
- 11. Nedostatak perspektive za mlade
- 12. Nedovoljan kvalitet i diversifikacija obrazovnih ustanova
- 13. Kriminal
- 14. Korupcija
- 15. Ostalo / Navedi_____

3. Da li ste član/ica nekih od sledećih udruženja i organizacija: (moguće zaokružiti više odgovora)

- 1. Sportski klub
  - 2. Nevladina organizacija
  - 3. Politička partija
  - 4. Politički pokret
  - 5. Sindikat
  - 6. Ekološka organizacija/udruženje/pokret
  - 7. Umetničke organizacije/grupe (pozorište, galerija, biblioteka, hor, folklor i sl.)
  - 8. Religijska udruženja/grupe
  - 9. Ostalo / Navedi_____

4. Da li ste u poslednjih godinu dana sami preduzeli ili aktivno učestvovali u bilo kakvoj akciji ili inicijativi kako biste rešili neki problem u Vašoj lokalnoj zajednici?

5. Ako je odgovor da, opišite ukratko najznačajnije aktivnosti koje ste sproveli i rezultate koje ste tom prilikom postigli:

---

6. U kolikoj meri verujete da su Vaše aktivnosti bile zapažene/izazvale zainteresovanost među ostalim stanovnicima opštine Lazarevac?

1 - veoma nezapažene   **2 - nezapažene**   **3 - ni zapažene ni nezapažene**   **4 - zapažene**   **5 - veoma zapažene**

7. Ako je odgovor na pitanje br. 4 „ne“, šta je glavni razlog što niste bili učesnik ili pokretač neke akcije? (moguće zaokružiti više odgovora)

1. Nemate vremena
  2. Ne zanima vas takvo angažovanje
  3. Ne verujete da time možete nešto postići
  4. Ne znate kako biste to uradili
  5. Ne mislite da biste imali dovoljnu podršku sugrađana
  6. Strahujete od reakcija lokalne sredine
  7. Strahujete od reakcija lokalne vlasti
  8. Ne znam
  9. Ostalo / Navedi_____

8. Ukoliko bi Vam se ukazala prilika da napustite opštinu Lazarevac i preselite se u neki drugi grad/opštinu u Srbiji ili inostranstvu, da li biste to uradili?

1. Da 2. Ne 3. Nisam siguran/na

Digitized by srujanika@gmail.com

---

11. Na koji način se informišete o aktuelnim društveno-političkim temama u Srbiji? (moguće zaokružiti više odgovora)

1. Mediji sa nacionalnom frekvencijom (radio, TV)
2. Lokalni mediji (radio, TV)
3. Društvene mreže
4. Štampani mediji (dnevne novine, nedeljnici, časopisi)
5. Internet portalii
6. Od prijatelja/poznanika i/ili članova porodice
7. Od organizacije/udruženja čiji sam član/ica
8. Ne znam
9. Ostalo / Navedi_____

12. Kako biste ocenili Vaš stepen informisanosti o ekološkim temama u opštini Lazarevac (npr. kvalitet vazduha, vode, zemljišta, upravljanje otpadom, zaštita prirode, upravljanje hemikalijama, buka)?

1 - veoma slab	2 - slab	3 - prosečan	4 – dobar	5 - veoma dobar
----------------	----------	--------------	-----------	-----------------

13. Da li ste poslednjih godina primetili veći stepen svesti građana o gorenavedenim ekološkim temama u opštini Lazarevac? (moguće zaokružiti više odgovora)

1. Da, zahvaljujući većem medijskom izveštavanju
2. Da, zahvaljujući većem angažovanju lokalnih organa i institucija
3. Da, zahvaljujući rastućim i očiglednim ekološkim problemima u opštini Lazarevac
4. Da, zahvaljujući pritisku međunarodnih organizacija i institucija
5. Da, zahvaljujući aktivnostima nevladinog sektora
6. Da, zahvaljujući većoj brzi državnih organa o ovom pitanju
7. Da, zahvaljujući aktivizmu pojedinaca
8. Ne, nisam primetio/la
9. Ne znam
10. Ostalo / Navedi_____

14. Označite koliko se slažete sa sledećim iskazima (1-u potpunosti se ne slažem, 2-ne slažem se, 3-niti se slažem niti se ne slažem, 4-slažem se, 5-u potpunosti se slažem)

Iskaz	1	2	3	4	5
Svaki pojedinac je dužan da vodi računa o zaštiti životne sredine	1	2	3	4	5
Zagađenje vazduha, vode i zemljišta je neminovno u regionima zavisnim od uglja, i to je cena koja mora da se plati u zamenu za ekonomski prosperitet građana	1	2	3	4	5
Državni organi i institucije treba da obezbede određene podsticaje građanima u cilju boljeg očuvanja životne sredine	1	2	3	4	5
Već je kasno da se bilo šta promeni nabolje kada je reč o zagađenosti životne sredine u opštini Lazarevac	1	2	3	4	5
Uključio/la bih se u aktivnosti zaštite životne sredine ako bi to učinili i ostali pojedinci u opštini Lazarevac	1	2	3	4	5
U opštini Lazarevac postoje mnogo značajniji problemi nego što je pitanje zaštite životne sredine	1	2	3	4	5
Potrebne su radikalne promene kolektivne svesti građana kada je zaštita životne sredine u pitanju	1	2	3	4	5
Potrebne su radikalne mere državnih i lokalnih organa (uključujući i sankcije) kako bi se pojedinci više posvetili pitanju zaštite životne sredine	1	2	3	4	5
Ljudi su previše orijentisani na svakodnevne probleme da bi brinuli i o zaštiti životne sredine	1	2	3	4	5
Problemu zagađenosti životne sredine u opštini Lazarevac daje se na značaju više no što je taj problem u realnosti i prisutan	1	2	3	4	5
Mediji šalju oprečne i često neistinite informacije o stanju životne sredine u opštini Lazarevac, alarmirajući stanovnike iako za to ne postoji stvarni razlog	1	2	3	4	5
Za pojedince nema poente uključivati se u aktivnosti sprečavanja zagađenja životne sredine kada se i odgovorne institucije i organi time ne bave ili se ne bave na adekvatan način	1	2	3	4	5
Generalno govoreći, lokalni organi i institucije su iskreno posvećeni očuvanju zdrave životne sredine u našoj opštini	1	2	3	4	5

15. U skladu sa Vašim saznanjima, da li je zagađenje životne sredine (vazduha, zemlje, vode) u Vašoj lokalnoj zajednici direktno uticalo na Vaše zdravlje?

1. Da   2. Ne   3. Ne znam

16. U skladu sa Vašim saznanjima, da li je zagađenje životne sredine (vazduha, zemlje, vode) u Vašoj lokalnoj zajednici direktno uticalo na zdravlje Vašeg člana porodice ili prijatelja?

1. Da   2. Ne   3. Ne znam

17. Ukoliko je, po Vašem mišljenju, dolazilo do zdravstvenih problema, koja oboljenja su bila u pitanju?

18. Da li ste upoznati sa još nekim uticajima/efektima zagađenja životne sredine (vazduha, zemlje, vode) u Vašoj lokalnoj zajednici, osim na zdravlje ljudi?

1. Da   2. Ne   3. Ne znam

19. Ukoliko je vaš odgovor da, navedite ukratko o kojim se uticajima/efektima zagađenja životne sredine radi:

20. Da li znate šta je energetska tranzicija?

1. Da 2. Ne

21. Ako je odgovor da, navedite ukratko kako razumete pojam energetske tranzicije?

22. Da li znate šta je pravedna tranzicija?

1. Da 2. Ne

23. Ako je odgovor da, navedite ukratko kako razumete pojam pravedne tranzicije?

24. Ako ste upoznati sa pojmovima energetske i pravedne tranzicije, na koji način ste se o njima informisali? (moguće zaokružiti više odgovora)

1. Mediji sa nacionalnom frekvencijom (radio, TV)
  2. Lokalni mediji (radio, TV)
  3. Lokalni organi i institucije
  4. Društvene mreže
  5. Štampani mediji (dnevne novine, nedeljnici, časopisi)
  6. Internet portali
  7. Naučni časopisi i publikacije
  8. Od prijatelja/poznanika i/ili članova porodice
  9. Od organizacije/udruženja čiji sam član/ica
  10. Od ekoloških udruženja/organizacija
  11. Ne znam
  12. Ostalo / Navedi _____

25. Da li mislite da je zatvaranje TE Kolubara i prestanak eksplotacije uglja u Rudarskom basenu Kolubara neminovnost u godinama ili decenijama pred nama?

- 1. Da**   **2. Ne**   **3. Ne znam**

26. Obrazložite ukratko prethodni odgovor, bilo da ste odgovorili sa „da“ ili „ne“.

Pravedna tranzicija podrazumeva postepeni, višedecenijski prelazak sa fosilnih goriva (a pre svih uglja) na obnovljive izvore energije u zajednicama/regionima čija privreda i dohodak naročito zavise od industrije uglja, tj. od rudnika lignita i termo-energetskog sektora kojem je isti prevashodno namenjen (npr. Kolubarski okrug). Pravedna tranzicija naročito uvažava i uzima u obzir interese svakog pojedinca pogođenog ovom tranzicijom, a sve u cilju blagovremenog i optimalnog planiranja procesa i aktivnosti koji bi osigurali očuvanje radnih mesta (npr. prekvalifikacijom, dokvalifikacijom), razvoj drugih grana privrede u dатој zajednici/regionu i očuvanje poslovnog i ličnog prosperiteta svakog pojedinca.

27. U gorenavedenom kontekstu, za koga smatrate da bi mogao najviše doprineti boljem razumevanju i kvalitetu aktivnosti u promovisanju pravedne tranzicije u opštini Lazarevac? (moguće zaokružiti više odgovora)

- 1. Lokalni organi i institucije
- 2. Nevladine organizacije
- 3. Lokalna ekološka udruženja i organizacije
- 4. Lokalne i regionalne razvojne agencije
- 5. Poslovna udruženja (npr. komore)
- 6. Banke i osiguravajuća društva
- 7. Sindikati
- 8. Crkva (religijske institucije)
- 9. Ministarstvo za rudarstvo i energetiku/Vlada Republike Srbije
- 10. Ministarstvo zaštite životne sredine/ Vlada Republike Srbije
- 11. Javna komunalna preduzeća
- 12. Preduzeća u energetskom sektoru koja koriste fosilna goriva (ugalj)
- 13. Preduzeća u energetskom sektoru (obnovljivi izvori energije)
- 14. Škole, fakulteti i druge obrazovne institucije
- 15. Institucije zdravstvene zaštite i zdravstveni radnici
- 16. Centri za socijalni rad i druge institucije socijalne zaštite
- 17. Ne znam
- 18. Ostalo / Navedi_____

28. Za koga smatrate da bi trebalo da bude glavni nosilac planiranja i sprovođenja pravedne tranzicije u opštini Lazarevac? (moguće zaokružiti više odgovora)

- 1. Lokalna samouprava
- 2. Elektroprivreda Srbije (EPS)
- 3. Sindikati
- 4. Vlada Srbije
- 5. Regionalna razvojna agencija grada Beograda
- 6. Banke i druge finansijske institucije
- 7. Privredna komora i druga poslovna udruženja
- 8. Investitori u obnovljive izvore energije
- 9. Lokalne i/ili nacionalne organizacije civilnog društva
- 10. Mediji
- 11. Međunarodni razvojni partneri
- 12. Obrazovne institucije
- 13. Ne znam
- 14. Ostalo / Navedi_____

29. Označite koliko se slažete sa sledećim iskazima. (1-u potpunosti se ne slažem, 2-ne slažem se, 3-niti se slažem niti se ne slažem, 4-slažem se, 5-u potpunosti se slažem)

Iskaz	1	2	3	4	5
Evropska Unija treba da bude glavni nosilac planiranja i sprovođenja pravedne tranzicije u regionima zavisnim od uglja, kao što je Kolubarski okrug i opština Lazarevac	1	2	3	4	5
Evropska Unija treba da preuzme inicijativu u svrhu bolje informisanosti građana o procesu pravedne tranzicije u regionima zavisnim od uglja	1	2	3	4	5
Evropska Unija ne bi trebalo da daje smernice državama-nečlanicama (poput Srbije) o tome kako i kada treba upravljati fosilnim gorivima, uključujući i prelazak na obnovljive izvore energije	1	2	3	4	5
Evropska Unija ni sama ne sprovodi mere u cilju sprovođenja energetske i pravedne tranzicije, te nije u poziciji da zahteva rešavanje ovih pitanja u državama-nečlanicama	1	2	3	4	5
Kada je kreiranje i sprovođenje pravedne tranzicije u pitanju, poželjno je rukovoditi se znanjem i iskustvom država-članica Evropske Unije	1	2	3	4	5
Evropska Unija bi morala voditi više računa kako se troše namenska sredstva za pravednu tranziciju u Srbiji	1	2	3	4	5
Evropska Unija bi trebalo u potpunosti da prepusti svakoj pojedinačnoj državi proces planiranja i sprovođenja pravedne tranzicije	1	2	3	4	5

30. Šta smatrate najvećim izazovima/problemima za sprovođenje pravedne tranzicije u opštini Lazarevac? (moguće zaokružiti više odgovora)

1. Nepoštovanje postojećih propisa
2. Nedostajući propisi
3. Nedostatak kapaciteta
4. Nedostatak političke volje
5. Nedostatak znanja
6. Nedostatak poverenja u organe i institucije koje planiraju i sprovode pravednu tranziciju
7. Socio-ekonomski posledice napuštanja fosilnih goriva (uglja) po stanovništvo
8. Nedovoljna informisanost građana
9. Nedovoljna zainteresovanost građana
10. Nedovoljna uključenost građana u proces donošenja i sprovođenja odluka
11. Korupcija
12. Neefikasan sistem podsticaja za alternativne (obnovljive) izvore energije
13. Ne znam
14. Ostalo / Navedi_____

31. Šta smatrate najvećim potencijalom opštine Lazarevac kada su alternativni izvori energije u pitanju? (moguće zaokružiti više odgovora)

1. Gas
2. Biomasa (biorazgradivi delovi nusproizvoda drvne industrije, otpaci i ostaci biološkog porekla iz poljoprivrede, kao i industrijskog i komunalnog otpada)
3. Solarna energija
4. Nuklearna energija
5. Energija vetra
6. Hidro-potencijali
7. Ne znam
8. Ostalo / Navedi_____

32. Šta smatrate najvećim potencijalom opštine Lazarevac kada su druge grane privrede (osim rudarstva i njoj srodnih grana) u pitanju? (moguće zaokružiti više odgovora)

1. Prerađivačka industrija	7. Turizam	13. Saobraćaj i skladištenje
2. Pčelarstvo i ribarstvo	8. Građevinarstvo	14. Uslužne delatnosti
3. Poljoprivreda	9. Eksploracija mineralnih voda	15. Tekstilna industrija
4. Šumarstvo i drvna industrija	10. Prehrambena industrija	16. Ne znam
5. Voćarstvo	11. Trgovina na veliko i malo	17. Ostalo / Navedi _____
6. Stočarstvo	12. Poslovanje nekretninama	

33. Opišite u jednoj rečenici kako vidite „Lazarevac budućnosti“ (uključujući lokalnu zajednicu i stanovnike) u slučaju da dođe do zatvaranja TE Kolubara i prestanka eksploracije uglja u Rudarskom basenu Kolubara.

OPŠTA PITANJA

1. Pol ispitanika: 1) Ženski   2) Muški

2. Starost ispitanika: _____ (upisati tačan broj)

3. Mesto prebivališta: _____ (upisati naziv)

4. Obrazovanje ispitanika:

1) Osnovna škola ili manje	4) Učenik ili student
2) II i III stepen stručne spreme	5) Viša škola ili fakultet
3) Četvorogodišnja srednja škola	6) Postdiplomske studije (master, doktorske)

5. Zanimanje ispitanika:

1) Rukovodioci (direktori), funkcioneri i zakonodavci	9) Vojna zanimanja
2) Stručnjaci i umetnici	10) Rudari
3) Inženjeri, stručni saradnici i tehničari	11) Penzioneri
4) Administrativni službenici	12) Nezaposleni
5) Uslužna i trgovacka zanimanja	13) Ne radi ili ne traži posao zbog zdravstvenog stanja ili invaliditeta
6) Poljoprivrednici, šumari, ribari i srodni	14) Student/kinja
7) Zanatlije i srodnji	15) Drugo / Navedi _____
8) Rukovaoci mašinama i postrojenjima, monteri i vozači	

6. Ukoliko niste rođeni u Lazarevcu, iz koje države/grada/opštine ste se doselili? _____

(upisati naziv države/grada/opštine)

7. Ukoliko pripadate kategoriji građana koja se doselila u Lazarevac, koliko godina živate u Lazarevcu? _____ (upisati tačan ili okviran broj godina)

8. Ukoliko pripadate kategoriji građana koja se doselila u Lazarevac, koji su bili razlozi vašeg doseljenja?

1) Zaposlenje	5) Potraga za boljim ekonomskim standardom
2) Udaja/ženidba	6) Blizina Beograda
3) Izbeglištvo	7) Drugo / Navedi_____
4) Relokacija zbog širenja površinskih kopova	

9. U koju kategoriju od navedenih spada Vaše domaćinstvo?

1) Samačko domaćinstvo	decom
2) (Van)Bračni par bez dece	6) Višegeneracijska porodica (roditelji, deca, unučad....)
3) (Van)Bračni par sa maloletnom decom	7) Samohrani roditelj
4) (Van)Bračni par sa punoletnom decom	8) Drugo / Navedi_____
5) (Van)Bračni par sa maloletnom i punoletnom	

10. Kolika su prosečna mesečna primanja vašeg domaćinstva? _____ dinara

Srdačno Vam se zahvaljujemo što ste nam izašli u susret i ispunili ovaj upitnik.

Hvala Vam što učestvujete u sprovođenju istraživanja o aktivnostima i stavovima organizacija civilnog društva u Republici Srbiji u vezi sa pravednom tranzicijom (just transition) sa fosilnih goriva, a pre svih uglja, na obnovljive izvore energije i energetsku efikasnost (energetska tranzicija).

Upitnik pred Vama je sastavljen u svrhu boljeg razumevanja: 1)Postojećeg nivoa znanja i razumevanja koncepta pravedne tranzicije i energetske tranzicije među organizacijama civilnog društva aktivnim na polju zaštite životne sredine i održivog razvoja; 2)Stavova prema pravednoj tranziciji i očekivanja ispitanika od promena koje ova tranzicija donosi; a 3)Posebno u lokalnim zajednicama/regionima čija privreda i dohodak naročito zavise od industrije uglja, tj. od rudnika lignita i termoenergetskog sektora kojem je isti prevashodno namenjen.

Ovaj upitnik predstavlja deo šire studije polaznih tačaka sa kojih regioni zavisni od uglja, ali i društvo u celini, mogu pristupiti organizovanju i upravljanju ovom tranzicijom, tako da ona bude pravedna, tačnije - da nikog ne ostavi bez radne i razvojne perspektive u budućnosti bez uglja (i/ili fosilnih goriva). Studija se realizuje za organizaciju Evropska mreža za klimatsku akciju, odnosno Climate Action Network (CAN) Europe. CAN Europe predstavlja evropsku mrežu organizacija civilnog društva koja okuplja preko 170 članica iz 38 evropskih zemalja, radi promocije održivih klimatskih, energetskih i razvojnih politika. Podaci prikupljeni ovim upitnikom su anonimni i koristiće se isključivo za potrebe kumulativne analize, odnosno prezentovanja u okviru zbirnog izveštaja o sprovedenom istraživanju.

Ako imate bilo kakvih tehničkih problema, pitanja ili drugih poteškoća sa upitnikom, molimo Vas da se obratite rukovoditeljki istraživanja na sledeću e-mail adresu: maja8pupovac@gmail.com.

PODACI O ORGANIZACIJI

1. Naziv organizacije:	2. Sedište organizacije (opština):	3. Broj zaposlenih (uključujući puno radno vreme i povremeno angažovanje):
-------------------------------	---	---

---

4. Molimo navedite izvore finansiranja Vaše organizacije:

1. Članarine	5. Međunarodne organizacije
2. Individualne donacije fizičkih i/ili pravnih lica	6. Strane donacije (bilateralna razvojna pomoć)
3. Budžet lokalne samouprave	7. Drugo _____
4. Republički fondovi	

5. Ukoliko Vaša organizacija ima svoju izjavu o misiji, viziji ili vrednostima, navedete ih ovde:

OBLAST RADA ORGANIZACIJE

6. Odaberite oblasti kojima se Vaša organizacija bavi:

1. Finansiranje u oblastima životne sredine i klimatskih promena	7. Upravljanje hemikalijama
2. Horizontalno zakonodavstvo	8. Buka
3. Kvalitet vazduha	9. Klimatske promene
4. Upravljanje otpadom	10. Energetika
5. Kvalitet vode	11. Šumarstvo
6. Zaštita prirode	12. Drugo _____

7. Fokus Vaših aktivnosti (moguće zaokružiti više odgovora):

1. Sprovođenje i analiza istraživanja	5. Građanski aktivizam
2. Formulisanje i zagovaranje javnih politika	6. Informisanje i podizanje svesti javnosti
3. Učešće u sprovođenju javnih politika	7. Drugo _____
4. Monitoring i evaluacija	

8. Period angažovanja/iskustvo Vaše organizacije u navedenim oblastima:

1. 0-3 godine	2. 3-10 godina	3. Više od 10 godina

9. Navedite opštine u kojima Vaša organizacija trenutno obavlja svoje aktivnosti i/ili pruža usluge:

STAVOVI

10. Kako biste ocenili svest građana u gradu/opštini/selu u kojima obavljate svoje aktivnosti o značaju zaštite životne sredine?

1 - veoma loše	2 - loše	3 - prosečno	4 – dobro	5 - veoma dobro
----------------	----------	--------------	-----------	-----------------

11. Kako biste ocenili svest građana u gradu/opštini/selu u kojima obavljate svoje aktivnosti o značaju energetske tranzicije (sa fosilnih goriva, a pre svih uglja, na obnovljive izvore energije i energetsku efikasnost)?

1 - veoma loše	2 - loše	3 - prosečno	4 – dobro	5 - veoma dobro
----------------	----------	--------------	-----------	-----------------

12. Kako biste ocenili stepen Vašeg poznavanja teme/procesa energetske tranzicije:

1 - veoma loše	2 - loše	3 - prosečno	4 – dobro	5 - veoma dobro
----------------	----------	--------------	-----------	-----------------

13. Kako biste ocenili svest građana u gradu/opštini/selu u kojima obavljate svoje aktivnosti o značaju pravedne tranzicije (koja nikog ne ostavlja bez radne i razvojne perspektive u budućnosti bez fosilnih goriva)?

1 - veoma loše	2 - loše	3 - prosečno	4 – dobro	5 - veoma dobro
----------------	----------	--------------	-----------	-----------------

14. Da li je Vaša organizacija učestvovala u zajedničkim aktivnostima sa partnerskim organizacijama (drugim organizacijama civilnog društva, preduzećima, lokalnim i republičkim organima i institucijama) sa fokusom na teme energetske i/ili pravedne tranzicije?

1. Da	2. Ne

15. Šta smatrate najvećim izazovima za energetsku tranziciju u Srbiji (moguće zaokružiti više odgovora):

1. Nepoštovanje postojećih propisa
2. Nedostajući propisi
3. Nedostatak kapaciteta
4. Nedostatak političke volje
5. Nedostatak znanja
6. Socio-ekonomski posledice napuštanja fosilnih goriva (ugalja)
7. Nedovoljna informisanost građana
8. Zatvorenost procesa donošenja odluka
9. Neadekvatno zakonsko okruženje za prozvumere
10. Korupcija
11. Neefikasan sistem podsticaja za obnovljive izvore
12. Drugo _____

16. Koji partneri bi u budućnosti najviše doprineli Vašem razumevanju i kvalitetu aktivnosti u promovisanju energetske i pravedne tranzicije?

1. Sindikati
2. Preduzeća u energetskom sektoru koja koriste fosilna goriva (ugalj)
3. Preduzeća u energetskom sektoru (obnovljivi izvori energije)
4. Preduzeća (energetska efikasnost)
5. Poslovna udruženja (npr. komore)
6. Banke i osiguravajuća društva
7. Crkva (verske organizacije)
8. Druga udruženja/lokalne organizacije civilnog društva
9. Lokalna samouprava
10. Javna komunalna preduzeća
11. Lokalne i regionalne razvojne agencije
12. Škole, fakulteti i druge obrazovne institucije
13. Institucije zdravstvene zaštite i zdravstveni radnici
14. Centri za socijalni rad i druge institucije socijalne zaštite
15. Ministarstvo za rudarstvo i energetiku/Vlada Republike Srbije
16. Drugo _____

17. Do kada možemo ugasiti ugalj?

1. Do 2030. godine
2. Do 2040. godine
3. Do 2050. godine
4. Nakon 2050. godine
5. Drugo _____

18. Da li aktivnosti Vaše organizacije podrazumevaju i bavljenje pitanjem pravedne tranzicije u opštini Lazarevac i/ili Kolubarskom okrugu?

1. Da (idi na pitanje 19)
2. Ne (idi na pitanje 20)

PRAVEDNA TRANZICIJA - LAZAREVAC

19. Ukoliko ste sprovodili istraživanja u vezi sa pitanjem pravedne tranzicije u opštini Lazarevac, navedite detalje istraživanja u nastavku:

---

20. Koga smatrate glavnim subjektima za planiranje pravedne tranzicije u opštini Lazarevac?

1. Lokalna samouprava	8. Investitor i obnovljive izvore
2. Elektroprivreda Srbije (EPS)	9. Lokalne i/ili nacionalne organizacije civilnog društva
3. Sindikati	10. Mediji
4. Vlada Srbije	11. Međunarodni razvojni partneri
5. Regionalna razvojna agencija grada Beograda	12. Obrazovne institucije
6. Banke i druge finansijske institucije	13. Drugo _____
7. Privredna komora i druga poslovna udruženja	

21. Ukoliko postoji još nešto što biste želeli da znamo o Vašoj organizaciji, molimo Vas navedite u nastavku:

Srdačno Vam se zahvaljujemo što ste nam izašli u susret i ispunili ovaj upitnik.